

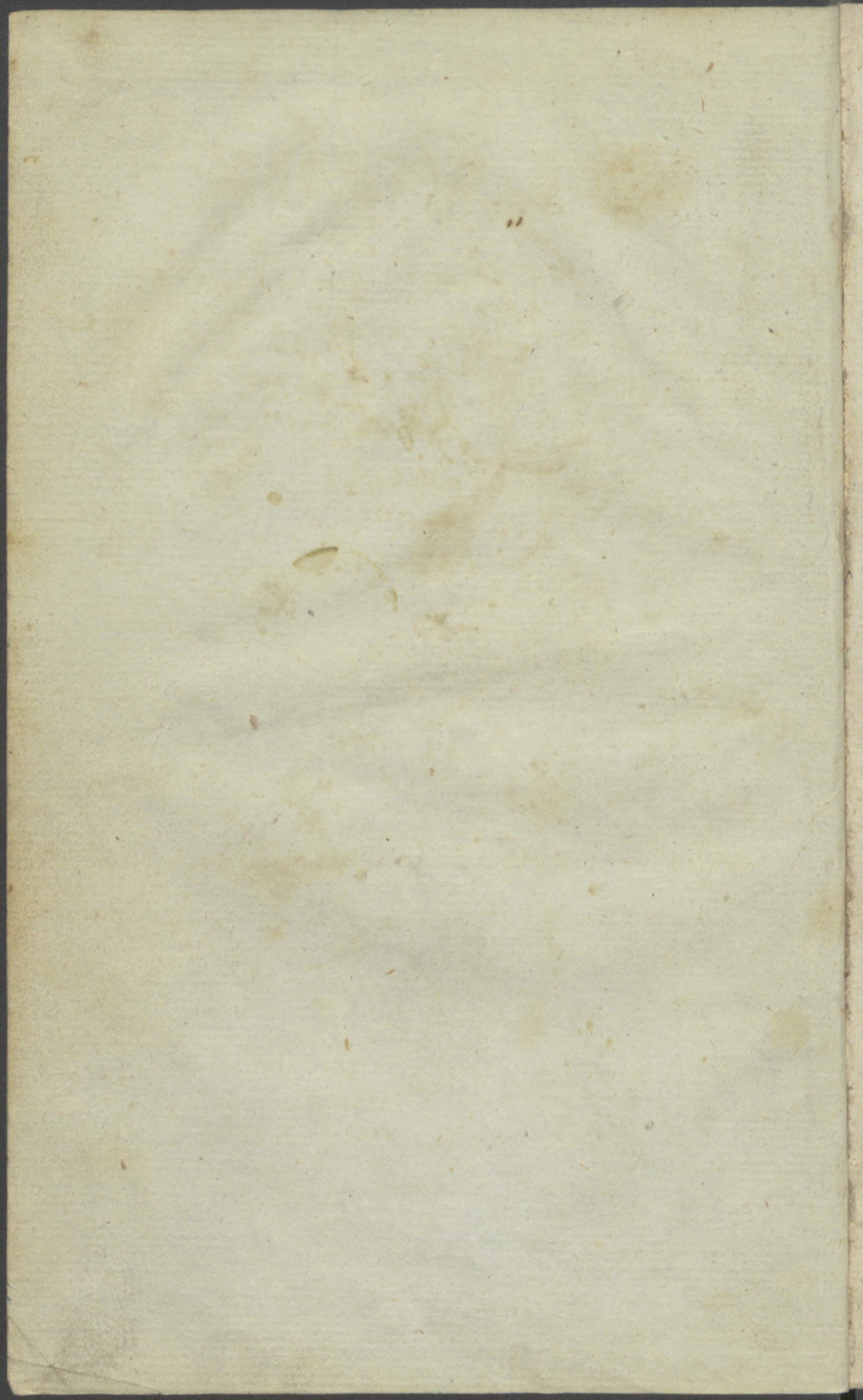
757773

49

62. *[faint handwritten text]*
[faint signature]

Mathy's Dorsal

KALÁSZOK

A Z

ÉLET' KÖRÉBŐL

KORNMANN RUPERT UTÁN.

MÁSODIK KÖTET.

A' Székes-Fejérvári Papi Nyuglntézet' Javára.

SZÉKES-FEJÉRVÁROTT,
NYOMATOTT SZÁMMER PÁL' BÖTÜVEL.

1839.

IV.

**Szövetkezések és Avat-
kozások nagy tekinte-
tüek.**

VI

THE HISTORY OF THE
REIGN OF KING CHARLES
THE FIRST

ALAPMONDATOK.

---

1. Szövetséghez közös érdek, őszinte frigyakat, alkuszerü egyezés, frigytartozás' teljesítése, erök' erötetése, állandóság és tartósság kívántatnak.
2. A' moral és népek' joga ugyanezt kívánja, de egészen mást mond a' politika és tapasztalás.
3. Bizalmatlanság és egyenetlenség közönséges sorsa az egyesületeknek.
4. *Alciat* a' fejedelmek' szövetségeit lanthoz hasonlítja, mellyen ha rosszúl peng egy húr, az egész öszhangzat megromlik.
5. A' szövetségek, monda *Richelieu*, olly játékhoz hasonlítanak, mellyet még csak egy kártya' vétele által akarunk tenni. Legyen az'tán a' játék megnyerve vagy elvesztve, a' kártyákat megint elvetjük, mivel gondoljuk, hogy azok jövő játékra többé nem lesznek alkalmasok.

6. „A' szövetségesekkel,“ írja *II. Fridrik*, „fájdalom, mint az örömeányokkal bánunk, kiket a' bevett szokás szerint meg kell fizetnünk. Minden erőtetéseken, eltúrtságokon 's ellenmondásokon politikai egykedvűséggel, vagy legfőlebb színlet sajnálattal megyünk odább.“

Vagy az elszegényült alattvalókból százezeren lesznek a' játékbarczák, mellyekkel adózunk.

7. *Machiavell* a' segédnépeket *Dávid'* felfegyverkezéséhez hasonlítja, mondván: „Idegen fegyverek mindig nagyon terhesek, vagy igen szorítanak, vagy vállaidról leesnek.“ *)

8. A' segédnépek vajmi veszedelmesek! Ha vesztenek, te vagy megverve. Ha nyernek, te vagy foglya azoknak. **)

9. *Fridrik*, szász uralkodó herczeg mondotta: „A' szövetségeknél legroszabbul járnak azok, kik szorosán szabják azokhoz magokat. Jók a' szövetségek; de jaj annak, ki azokat megtartja!“

10. Nem bizhatni a' segédek' szívébe.

Tacitus Hist. Lib. III.

11. Nincs a' mulékony dolgok közt semmi olly állhatlan 's változó, mint egy nem önerejére támaszkodott hatalmasságnak hire.

Tacitus Annal. Lib. XIII. Cap. 18.

*) Caput XII.

**) Ugyanott.

12. Minél nagyobbak a' szövetségek, annál kevésbé lehet azoknak tartosságot ígérni.

Eugen Herczeg XIV.

„Létezhet é a' béke vagy barátság olly külömbféle szivekben?“

Sallust. Bell. Jugurth. c. 30.

13. A' dolgok' szokott forgása szerint a' szövetségek a' legszentebb biztosításoknak, hogy azok csak a' csend' fentartására köttetnek, ellenére sem egyebek közönségesen, mint előkövetek; sőt inkább valóságosan indító okok új háborúkra.

Milbillers Geschichte der Deutschen. XVII. Rész. 98. lap.

14. Másokért ritkán, vagy soha sem kötünk szövetséget, hanem csak magunkért.

Ugyanott XIII. Rész. 77. lap.

15. Alig köttetett valaha szövetség, mellyben kölcsönösen szép dolgok nem ígértettek volna; mivel a' szövetség' előrajzában szokáskint édes csalódás' álladalmában leljük magunkat, és annak hatalmába teljesen bizakodván, soha sem vesszük fontolóra a' rosszat, a' mi következhetnék; hanem csak a' hasznokat, mellyek abból áradandnak.

Ugyanott a' 237. lapon.

16. Háborúk, mellyeknek a' frigy társokra nézve nincsen valódi közérdekök, nem felelnek meg a' várakozásnak.

Magazin der europ. Staatenverhältnisse.

17. A' mesterség, ellenségeinek szövetségeit felbontani, nyomos ága a' külhoni politikának.

18. Az érdek olly annyira megvan a' szövetségek° természetében, hogy az, ki ma természetes jó barát, holnap megváltozott érdek miatt természetes ellenség lehet.

Neueste Memoiren.

„*Pompejust* követem, ha fog ő e' Nagynevü győzni, *Caesarhoz*, *Caesar* győzni ha fog, szegülök.“ *)

19. Európában kezdet óta egy országnak sem volt állandó szövetsége. Ez okból egy természetes szövetség° fogalma talán épen nem-is igazolható.

Magazin der eur. Staatenverhältnisse.

Francia-, és később Poroszország-is a' világ° minden birodalmait° természetes szövetségesinek nevezék magokat.

20. Szempillantásnyi szövetségeknek nincsen állandóságok. Azok inkább kárt okoznak; mivel igen sok szükségünket szoktuk azoknál felfedezni.

Magazin der europ. Staatenverhältnisse.

21. A' közönséges világban nem kényszeríthetünk senkit, hogy barátunk legyen; de a' politikai-ban barátokká és szövetségesekké verethetünk.

22. A' szövetséghez való állás nem mindenkor szabad eltökélésnek munkája.

„Szükség, hogy a' Rómaiak vagy jó barátok legyenek, vagy ellenségek, középút nincs. **)

*) *Pompejanus ero, si vicerit omnia Magnus, Omnia si Caesar, Caesarianus ero.*

Mart.

***) *Romanos aut socios habere oportet, aut hostes, media via nulla est.*

Aristodemus ad Actolios.

Olly középhatalomnál, melly két önálló hatalom közt vagyon, az öszveköttetés' választása közönségesen a' gyanított nagyobb erőnek politikai számolásától függ.

23. Az erőtetett szövetségek idővel mindig veszedelmesbek lesznek.

24. A' politika' határcörében kül öszveköttetések és bel háborgások együttlétezhetnek.

25. Lehet frigyessel, táborral, ellenséggel 's alapszabályokkal szövetkezni.

26. Az egyesülésnek nem ritkán az a' célja, hogy a' frigyétárs meggyöngítessék, vagy megbuktattassék.

27. Ország' halája ritkán következése a' segedelmeknek.

28. Mielőtt a' Rómaiak idegen nemzeteket alattvalókká tettek, megtaníták azokat jó barátok 's frigyesekkint engedelmeskedni.

A' Rómaiakról e' tárgyban így szöla *Montesquieu*:

„Azoknak többféle szövetségeseik valának. Közülök némelleyek egyesültek velök kiváltságok által, és elsőségökben részt vevének, mint a' Latánok és Hernicusok; mások megtelepülés, rokonulás által, mint a' gyarmatiak. Némelleyek azoktól vett jótétemények által, mint voltak *Massinissa*, *Eumenes* és *Attal*, kik országaikat vagy nagyobbulásokat nekik köszönék; mások önkényű egyezések által alatt-

valókká lettek, mint az egyptomi, bythiniai, kapadociai királyok, és a' görög városok' nagyobb része; legtöbben végre kénytetett egyezések és alávetést parancsoló törvényök által, mint *Filep* és *Antioch*. Mert nem kötének ők egy ellenséggel is békességet, melly egyszer'smind szövetséget nem foglalt volna magában, az az: egy népet sem hódítának meg, melly nekik nem szolgált volna ismét másoknak meghódítására.

Grand et decad. des Rom. ch. VI. 17. I.

29. Az elnyomó és elnyomott közt gyiloktartó kézzel kötött szerződések nem tartanak tovább, mint a' meddig az elnyomónak kezében van a' hatalom.

Magazin der europ. Staatenverhältnisse.

30. A' szövetségesektől elállásnál fő szerepet játszik az illőség, nem ritkán az arany-is.

„Általront az arany tábori rendeken,
'S széthány kőfalakat — sokkal erősben az
Ég' villámainál.“ *)

31. Arra, hogy szövetségről lemondjunk, elegendő ezen elv is: „Nem tartozik az ember szavának rabja lenni.“

Így gondolkodott különösen *XIV. Lajos* és több mások.

---

*) Aurum per medios ire satellites,
Et perrumpere amat saxa — potentius
Ictu fulmineo.

Horat. Lib. III. Od. XVI.

32. A' biztosítások' következeté igen gyakran nem felelt meg a' várákozásnak.

„Most sem az ígérethben mérték, sem az ígérték' megszégésében elpirulás nincs.“ *)

33. A' szövetségék kezdet óta ország' féltékenységének valának rugói.

Magazin der europ. Staatenverhältnisse.

34. Ha a' jelenlévő körülményekre nézve jó-is, önérdékét egy idegen hatalomra bízni, a' jövődségre aggodalmas lehet, hogy azt cselekedtük.

„Az is árt, hogy segített az ember.“ **)

35. A' szövetségék közös veszedelemben jók volnának ugyan, ha a' czivódásokat, mellyek közöttünk vannak, feledni tudnók vagy akarnók.

Egy nyelvű népeknél a' nemegyezés általában valami megbocsáthatlan rosz.

36. A' szövetségékhez vásárlott országok' története mindig az által végződött, hogy békekötéseiknél a' nagyobb hatalmasságok azoknak érdekéről szinte megfeledkezének.

Neueste Memoiren.

37. Alig valának sokszor megkötve a' frigyek, 's már-is vagy a' nagyok, vagy az országlárok (ministerek), vagy a' tábornagyok' véleményei meghasonlának,

*) Nunc nec promittendi modus est, nec promissa frangendi pudor ullus.

Petrarca.

**) Et juvisse nocet.

Symb. pol. 338.

„Tárogatók harsogtak alig, feltolta pokolból
Hajszaggatva fejét a' visszavonás-is.“ *)

38. A' frigyesektől adott segélyek gyakran inkább bajosak, mint hasznosak. Minthogy nem keresnek mást önnyereségnél, nem igen fekszik szivükön szövetségeik' valódi érdeke. Ha látják, hogy a' dolgok nem szándékaik szerint sikerülnek, buzgalmok csökkenik, és gyöngén műveglenek. **)

Leonidas ütközetet rende. A' többi hadvezérek a' szövetségesek' megérkezésének bevárását tanácsolák néki. *Leonidas* azonban ezeket felelé: „A' kik harczolni akarnak, itt vannak. A' kik pedig a' meghatározott időpontra megérkezni nem akarnak, akkor sem fognak vitézül küzdeni, ha itt lesznek.“

39. *Thucydides* felhoz egy beszédet, mellyet hajdan a' syracusai *Hermocrates* egy belső meghasonlás' alkalmával tartott, hol a' frigytársok' meghívásárolí beszéd közbenjáró gyanánt szolgált: „Nem“

---

*) Intonere tubae, ac scisso discordia crine
Extulit ad superos stygium caput.

Petron. Arbit.

**) Les secours que donnent les alliés sont souvent plus embarrassans qu'utiles. Ces étrangers ne cherchent que les avantages, et se ne mettent guéres en peine des véritables intérêts du parti, dans lequel ils s'engagent, et qui font semblant de protéger. Quand ils voyent, que les affaires ne réussissent pas selon leurs intentions, leur zéle se rallentit, et ils n'agissent que foiblement.

Bellegarde.

monda az, „nem kellenek elitélők, nem segédek! Legyünk egyakaratuak, és kössünk magunk közt békességet. Az Athenák, kik nálunk hatalmasbak, csak a' frigy' szép ürügye alatt jönnek gyöngesgüinkre leselkedők, hogy Siciliában a' mi romjainkon alapítsák országukat. Ha idegen népeket akarunk meghódítani, úgy keressünk igen-is magunknak szövetségeseket; de hogy mi magunkat tegyük tönkre, segédre szükségünk nincs.“

40. A' milly hevesek 's alaposak valának gyakran a' szövetséghez kölcsönös felszólítások, olly hirtelen oszlának el ismét a' frigyesek egymástól.

A' kormánytan' legnehezebb problémáinak egyike országok' kezdetétől fogva az volt: hogy öszveköte-seit tartósakká tegye. Nem tekintve az első öszve-álláskori közös érdekre, a' biztosítások' minden ereje, a' leglehetségesb óvás és minden komolyság mellett-is, hol az ellenkezőleg cselekvőre fenyegetések, megátkozások szórattak, mindezek mellett sem volt soha lehetséges a' szövetségek' országalkotmányának olly szilárdságot adni, mi szerint oszlopai semmi megrendítésre le ne omlottak volna.

A' régiség' legnevezeteseb szövetségei közé tartozik főképen az *Amphictyonok'* frigykötése és nagy tanácsa. A' Görögök végre belátni kezdék, hogy keresztül 's kasul járó érdekeiknek csak czivakodásokat 's háborúkat kellett magok után huzniok, melyeket egy külhoni hódító önhasznára fordíthatna, annyira, hogy egész Görögországot majd iga alá

vetethné. *Amphictyon* király volt, ki előre látván a' veszélyeket, mellyek Európának ezen érdekes részeit fenyegeték, a' felebbi szövetséget egy főtörvénytársakkal öszvekapcsolva szerencsésen megállapította, ama hasonlíthatlan szándékból, hogy a' Görögök közt minden bomlás akadályoztassék, és magok a' kül ellenségek ellen állandó egyességben megtartassanak. Mindenik görög város, melly e' szövetségben volt, évenként kétszer, ősszel és tavasszal követeket küldött e' gyűlésre, melly egész Görögországot képviselte, és nem csak tanácskozott Görögország' közügyeiről; hanem joga-is volt végzéseit a' makacsok ellen erőszakkal végrehajtani. Legnagyobb tiszteletnek tartatott, követeket oda küldeni; melly azonban a' közhaza iránti legcsekélyebb bectelen tett által elveszett 's nem is vala előbb visszanyerhető, mig a' hazához rendkívüli hajlandóság' próbái újra nem adattak. A' haza' fentartása elvével öszvekapcsolva volt a' Religio' fentartása-is. A' küldöttek bemenetkor következő esküt tartoztak letenni.

„Esküszünk, hogy mi azon sok városok közül, mellyek az *Amphictyonok'* szövetségében állanak, soha egyet sem fogunk elpusztítani, vagy folyót, melly abba vizet ereszt, még háborúban-is elrekeszteni. Ha a' népek közül, mellyeknek mi képviselői vagyunk, valamelyik az ígéret' ellenére cselekednék, ellene mi hadat indítunk 's városait öszveromboljuk. Ha Delphi' kincseit elrabolná, vagy

csak gonosz tanácsot adna temploma ellen, mi kezeinket, lábainkat, szózatinkat 's minden erőnket megfeszítendjük, hogy azt megbüntessük. Ha valamellyik nép, vagy város, vagy polgár az esküvést, mellyet mi letettünk, megszegné, legyenek örökre megátkozva; mezeik terméketlenséggel verve, közöttük az anyák ne mást, csak csodaszülötteket hozzanak világra; sőt barmaik-is csak szörnyetegeket elljenek. Ha e' gonoszok pörökét folytatnak, veszítsék el minden jószágaikat. Ha háborút viselnek, győzessenek meg, házaik rontassanak le földig, magok 's gyermekeik konzoltassanak fel; és semmi abból, mit kard és tűz meg nem emészt, méltó ne legyen arra, hogy védisteneinknek áldozatul nyujtassanak bé."

Hausens Versuch einer Gesch. des menschl. Geschl. I. B. 308. l.

Allgem. Welt- und Menschen-Gesch. VII. B. 94. l.

E' több mint harminczhárom század előtt készült terv és kötés az utókorban igen sokszor lett tárgya az utánozásnak; de egyszer'smind példája-is az elbomlásnak. Elmultak az Achaeusok, az Amphictyonok, sőt azonkép mint ezek, elmultak a' Fecialék-is. *) Városok, leventék, tartományok,

*) A' Fecialék egy *Numa* alapította 20 tagú Collegiumot képeztek. Diplomatikai characterrel bírtak; munkálodások hadizenésre 's alkudozásokra terjeszkedvén. A' meghatározott háborút ünnepélyesen nyilatkoztaták ki. Minden nyilvános gyűléseken 's isteni tiszteleteken befolyással valának jelen. E' had- 's békeheroldok a' Gögöknél *Κρηνη* név alatt ismeretesek.

országok 's birodalmak' öszveköttetései hasonló okoknál fogva alapultak, és ismét szintúgy felbomlottak.

41. Mihelyt széteszlanak a' szövetségések; azonnal egyik a' másik után megveretik.

Phil. Com. in Comment. de rebus gest. Lud.

42. „A' visszavonás annyira veszélyes, hogy azok, kik egyesült erővel rettegést okoztak, szétszoltan öszverogytak.“ *)

43. Az ellenségre legszerencsésb esemény a' szövetségések' czivakodása.

„Nyomasztó balsorsában a' római birodalomnak a' szerencse semmi jobbal már nem kedvezhete, mint ellenségei' egyenetlenségével.“ **)

44. A' népek' története hangosan tanusítja, hogy a' szövetségék' hosszabb állását, a' tartományok 's országok' tartósságát csak egység, egyesült hadi erő 's közös középpont biztosítja.

Ki a' népek' történetét tökéletesen ösmeri, legjobban 's legalaposabban megmutathatja, hogy az egység teszi csupán és egyedül az elhatárazott védelmezés' erejét.

*) Adeo dissidium pernicioso res est, ut divisi corruerint, qui adunati viribus territabant.

Jornandes de rebus geticis.

**) Urgentibus imperii romani fatibus nihil jam praestare fortuna majus potuit, quam hostium discordiam.

Tacitus de moribus Germanorum.

„Athene, a' kicsiny köztársaság *Miltiades* és *Themistocles*' idejében a' Persák' rettentő hatalma ellen magát csupán önerőinek egyesítése által oltalmazta. Így cselekedte Róma a' Gaulok ellen *Fabius* és *Scipio* alatt. Epirus *Scanderbeg*' legeltökéltebb védelmezése által a' Törökök' egész hatalmát háromszor megdöntötte. *Leon* és *Oviado* *) is néhány évszázadig csupán egyesült hatalmuk' megerősítése által tartották fön a' Mórok és Szerecsenek ellen az országot. Velence a' Törökök; Helveták a' német Császárok; a' Hollandiak Spanyolország ellen szinte azt tették. A' minék fő oka abban létezett, hogy e' népek honszeretet szabadság 's religio által, sőt fejedelmeik 's alkotmányok' szeretete által is mindenkor egyesülten maradtak.“

„Ellenben mi épen olly világos történeti példákból meggyőződünk, miképen egyenetlenség, fondorkodások 's félreértések által mindennemű közös védállapot megsemmítetik.“

„A' meghódoltatásokból, mellyeket *Cyrus* a' Lydiaiakon; *Sándor* a' Persákon; Rómaiak Ásián és Egyiptuson; Mórok Spanyolországon; Fránkok a' Gaulokon; Szászok a' régi Britteken; Francziák az aquitaniai hercegségeken és australian tartományokon; 's végre a' keletészaki hatalmasságok a' Lengyeleken végrehajtának, nagyon kiviláglott: hogy a' legyőzött népek az egyesülés' középpontját elhagy-

*) Spanyol tartományok.

ták, 's az által a' közös védállapot^e szellemét elvesztették.“ *)

Vajha Németország, mely mind ezen, mind a' maga tulajdon tükrében elevenen látja magát, nagy meggondolása, és az egyesült hadierő' uj képe mellett, századokig megállapodnék! A' kívánat nagy.

A' természet' főereje a' szép harmatcsepptől egész a' bolygó csillagok' nagy rendszeréig egységben létez. Valamint a' physikai, úgy a' politikai és erkölcsi világnak sincs egységi középpont nélkül tartós összefüggése. Csak egység tart embereket 's népeket összeváltásban. Legyenek bár az egyes részek magokban még olly gyöngék-is: mindazáltal közös középpontban erősek 's hatalmasak lesznek. Egy gyújtó pontban összevált legfinomabb sugarak teszik a' legnagyobb hatást. Még az egyes ember-is erőtlenségre, ha önmagával meghasonlik. Milly zavardás és erőtlenség támadhat tehát akkor, ha népek, mellyek nyelvökre nézve tán összefüggők, magok közt meghasonlanak, és a' pontot, mellynek ereje az egésznek megtartására annyira szükséges, elvesztik!

45. Hol kabineti ellenállások uralkodnak, és ministeri változtatások végrehajtandók; ott az egyesületekkel könnyen játszik az ellenség.

46. Mihelyt megoszlanak a' szövetségesek' véleményei; azonnal felbomlásához közelít az összeváltás-is.

*) Magazin der europ. Staatenverhältnisse. I. Band. 424. 1.

„Ha a' vélemények és akaratok egymástól távoznak, a' foglalkozások-is különbözők lesznek.

Phil. Lib. I. chron. 6.

47. Midőn a' meghasonlott Britanniak a' Rómaiak által meggyőztetének, mondotta *Galgac* :

„Ők a' mi egyenletlenségeink 's czivakodásaink által hiresekké lévén, az ellenségek' hibáit hadseregeik' dicsőségére fordítják.

Tacitus in vita Agric. et Lib. I. Hist.

48. Minden magában meghasonlott ország elpusztul.

Luc. XI. 17.

E' szavakkal kezdődik *IV. Károly'* aranyos pecsétü levele.

49. A' bataviai egyesület' alapítója helyes okból választá szövetség' jelképéül a' nyalábba kötött nyilakat, mellyeket csak egyenkint lehet öszvetörni.

50. *II. Fridrik*, porosz király, a' fejedelmi szövetség' javaslatában, mit saját kezével készített és 1784ben *Herzberg* grófnak átadott, azt a' lófarkhoz hasonlítá, mondván :

„Nem szükség felhoznom ama régi tanulságos költeményt, a' hol megmutattatik, hogy a' ló' hajszálait egyenkint könnyű kitépni, de a' ló' egész farkát egyszerre nem lehet kiszakasztani.“ *)

*) Je n'ai pas besoin, de rappeler cet ancien apologue, où l'on démontre, que l'on peut arracher les crins d'un cheval facilement les tirant un par un; mais qu'on ne sauroit arracher la queue d'un cheval en la saisissant en entier.“

Projet de Ligue entre les Princes d'Allemagne, calqué sur le model de celle de Smalcalde.

Ugyan ezen jelképet használák már *Sertor* és *Scirul* a' *Scytha*.

51. Róma folytonos háborúk által lett naggyá.

Mikor egy nemzet már verve volt, akkor kapott csak fegyverhez a' másik, 's így mindenik meghódítatott.

„Midőn mindegyik külön harczol, valamennyi legyőzetik.

Tacitus in vita agric.

52. „A' nem hasonlók' frigyei szerencsétlenek.—

Szövetségekbe bonyolítottak kénytetnek mások' szertelen kívánságait követni.“ *)

Általában még-is szükségesnek látszik, hogy a' szövetségek' tartóssága végett a' frigyes társak' szabad akarata egyetlen egynek nagyobb hatalma alá vettessék; vagy hogy az érdek ugyanaz legyen 's maradjon.

53. A' hatalmasok' szövetségei és barátsága' kevésbé hatalmasnak igen sokba kerülnek.

„Azok — írja *Montesquieu* — kik a' Rómaiak' barátai vagy szövetségesei valának, tömérdek ajándékok által ronták meg magokat, mellyeket azért adának nekik, hogy kedvezetöket vagy megtartsák, vagy megnagyobbítsák. Mivel mind törvényes mind bitorlott jogokat csak arany által tarthattak fön; fejedelmeik kifoszták a' templomokat, 's a' vagyonos

*) *Foedera dissimilium sunt infelicia.* —

Impliciti foederibus coguntur sequi alienos furores.

Strigelius.

polgárai' jószágait elkobozták. Az ajándékok, mellyekkel Róma viszont kedveskedett a' királyoknak, székből, elefántcsont-pálczából, vagy tanácsosi díszöltönyből állottak.“ *)

54. Nincs veszélyesb semmi, mint megvetni szövetségét egy hatalmasnak.

A' görög gyarmatok megveték eleinte *Cyrus*-tól ajánlott szövetséget; de midőn győzödelmeit tapasztalák, követeket küldvén, oltalmáért esedezének. *Cyrus* ekkor *Herodot* szerint következő költészet által felelt nékik:

„Egy fuvolász, ki a' tenger' színén halakat látott, a' parton üldögelve fuvoláján sipolni kezdett, gondolván tudniillik, hogy azok a' síphang' kellemeire onnan a' partra kijövendnek: de reményében csalatkozott; most hálót vetett a' tengerbe, mellyel tömérdek sok halat huzott ki a' partra. Midőn azokat a' szárazon vergődni látná, monda nékik: Hagyjatok fel kérlek most az ugrádozásokkal, ha nem tetszett, mikor én sipoltam, tánczolva felém ugrálotok, most az enyimek vagytok, 's véletek kedvem szerint bánhatok.“ **)

„De millyen fényes kilátásokat nyithat egy nemzettel azon szoros szövetség, melly, mint *Isola* báró *Bouquier d'Etat*-jában írja, rendszeréül vette, hogy

*) Grand. et decad. des Rom. 64. l.

**) Herodoti Halicarnassei Libri Novem, Musarum nominibus inscripti. Clio. Lib. I. cap. 26.

frigytársai néki vagy mindent adni, vagy mindent tenni egyetértőleg tartozzanak?“ *)

55. A' szövetségesek' leghatalmasbika lesz közönségesen elítélő birájok-is, és a' szövetségesek végre egy hatalomszó' áldozata, vagy beüt az eset, mellyről *Livius* mondotta:

„Frigy árnyéka alatt szolgaság' türése.“ **)

„Egy cződört a' köz legelőről elvere hajdan
A' szarvas, ki erősebb volt; sokszorta dühökben
Vittanak, embertől a' gyöngébb kére segédet,
Nyert, és fékbe fejét, orrát zabolába tetette;
Majd hogy az ellenrész vesztett, és ő leve győztes,
Hátas ló maradott 's fékét hordozta fejében.“***)

56. Ha megbukik az erősbik; a' többiek' bátorsága-is csökkenik.

„Miután Karthagó legyőzetett, nem szégyenle senki már meggyőzetni.“ ****)

*) Magazin der europ. Staatenverhältnisse, I. Band. 209. I.

***) Sub umbra foederis servitutum pati.

Hist. Lib. VIII. Cap. 4.

****) Cervus equum pugna melior communibus herbis

Pellebat, donec minor in certamine longo

Imploravit opes hominis, frenumque recepit:

Sed postquam victor videns discessit ab hoste;

Non equitem dorso, non frenum depulit ore.

Horat. Lib. I. Epist. X. v. 35.

*****) Post devictam Carthaginem neminem vinci pudit.

Ann. Florus Epitom. Rer. Rom. L. II. c. 7.

57. Mikor a' szövetséges nem akar, késedelmeskedik; vagy egész udvarilag kérdi, mint egykor a' Hollandiak: „Valljon itt ez frigyartozás é?”*)

58. A' szövetség' törvényeitől rögtöni elállás, vagy csekély érdek miatti frigytorés a' jövődöre káros bizalmatlanságot okoznak, vagy a' frigytorés' büntetését magok után huzzák.

Thissaphernes, a' Persák' hadvezére, frigyét köte *Agesilaus* macedoniai királyal. *Thissaphernes*, ki csak a' maga erősbülésére akara időt nyerni, frigyársainak véletlenül hadat izene. *Agesilaus* most mosolygó ábrázattal monda követeknek: „Én örömmel veszem ez alkalmat, mert frigyszegése által a' Persa most már mind isteneket mind embereket maga ellen haragított.“ Fegyvert ragadott és meggyőzte *Thissaphernest* arról, hogy ő igazat mondott.

59. A' frigytorés' büntetése legtöbbsnyire nyomba követi a' hitszegőket. **)

Tenni nem irtóztok hazudó nyelvvel hamis esküt,
És megszegni frigyét már az adott hit után?
Lészen idő, mikor a' Dörögő kér számat azokról
'S sértett égi nevét megboszulandja maga. ***)

*) Casus foederis?

**) Rupti foederis poena ut plurimum sequitur perfidos.
Thucydides.

***) Non tremitis falsae perjuriae linguae,
Foedera perque datam iam violanda fidem?
At veniet tempus, quo Jupiter illa repositus,
Et laesum Numen vindicet ipse suum.

Emblema: firmitas foederum.

60. *II. Fridrik* kora' történetéhez adott második bevezetésében írja: „Minden fejedelmekre nézve szabály az országérdek. Jobb, hogy a' fejedelem köztését szegje meg, mint népe vesszen el.“

61. A' ki egyszer a' szövetségtől elválni akar és tud, talál az nem sokára önmentésére szolgáló okokat.

62. A' politikában akármelly egyesületnél megáll e' tétel: „Kötve higyj!“ *)

63. Annak, ki frigy társaival meghasonlik, ellenség iránt nem ritkán semmi titka nincs többé.

64. A' sok szövetségeselek közt legveszedelmesh a' titoktartás' veszélye.

Az előidő' hősei közül kivált *Jazon*, *Pirrhus*, *Aratus*, *Q. Metellus*, és *Caesar* a' hadi munkálatok' legnagyobb fortélyai közé számíták a' titoktartást. *Móricz* a' szász nagy fejedelem mondotta: hogy kálapját elvetné, ha az által titkát veszélyeztetve lenni tudná. Ugyan ezen kifejezéssel éltek *VIII. Károly* és *XI. Lajos* Franciaországban.

„Legnagyobb dolgoknak lelke a' titoktartás.“**)

65. Természetes ellenségek' szövetségei, melyek hasonló veszélyek miatt alakultak, azonnal megszűnnek, mihelyt elmúlt a' veszély, és az előbbi viszonyok ismét beállanak.

*) Memento diffidere.

***) Rerum agentium anima silentium est.

Mesében a' felbontott szövetség után igen helyesen mondotta az egér a' menyétnek: „Azért még is jó barátok maradhatunk, de csak egy kevéssé távolabb egymástól.“ *)

66. Alig volt megkötve a' westphaliai béke, tüstént következő versek készültek arra:

„Békekötés teszi most, tartandnak frígyek örökké,
Nem sebesen honból csönd maga távolodik.“ **)

Vissza felé olvasottan ellenkező értelmet adának:

„Távolodik maga csönd honból sebesen, nem örökké
Frígyek tartandnak, most teszi békekötés.“ ***)

*) Abuschalem 136. l.

**) Prospicitur modo, quod durabunt tempore longo
Foedera, nec patria pax cito diffugiet.

***) Diffugiet cito pax patria, nec foedera longo
Tempore durabunt, quod modo prospicitur.

De Boussiers Floscul. Hist.

T ö r t é n e t.

I.

A' Kariaiak közt polgárháború ütven ki, közbenjárónak hivatott *Cyrus* király. Eljött, elnyomta a' zenebonát, és a' polgárok alattvalói maradának.

II.

Mikor a' Phokaiak' hatalma annyira növekedett, hogy a' Thebaisok többé nem valának képesek velök a' súlyegyent fentartani; ezek *Filep* macedoniai királlyal egyesültek. *Filep* segített ugyan rajtok, megvervén a' phokaiakat; de végre egész Görögországot elnyomá.

III.

Lázadó helytartói ellen *Sardanapal* felszólítja a' Bactriaiakat. Alig érkezének meg ezek, a' Me-

dusok' részére állottak, és a' királyt székéről levetni segíték.

IV.

Midón a' Görögök Syracusákkal *Xerxes* ellen egyesültek, monda a' Görögök' követe: „Syrakusa' királya! Görögországnak hadseregére, nem pedig parancsoló úrra van szüksége.“

V.

Az első karthagói háborúban Kelták valának a' Karthagóiak' segédserege; de többet szenvedtek tőlök, mint ellenségeiktől, a' Rómaiaktól.

VI.

A' Rómaiakat *Pirrhus* és Karthagóiak ellen segítségül hívák a' Reginaiak. Eljöttek, 's némi ideig védelmezik a' várost; végre a' polgárokat-is kiűzik, és a' várost teljes birtokba vevék.

VII.

Midón a' Rómaiak birodalmukat alapíták, egyedül valának, 's azért mondák eleinte: „Mi a' miénk, azért vérünket ontottuk.“ Később királyokat tettek frigyes társaikká, és uralkodtak rajtok. Azért írja

Cicero a' köztársaságróli könyvében: „Nemzetünk a' földet szövetségeseinek védelmezése által hódítja meg.“ De végre Róma meghasonlások 's polgárháborúk által megszakadozva, idegen seregeket hívott tulajdon tartományai' szerencsétlenségére 's pusztítására.

VIII.

Theodorich, Gothok' királya, *Zeno* császártól Olaszországba küldetett *Odoacer* király' megzabolásására. Ez alkalommal a' Gothok Italiában maradtának.

IX.

Genserich, Vendek' királya, *Valentinian* császár ellen Stambulba segédül kéretett meg. Ő ez alkalommal elfoglala Afrikát, felálltván egyszer'smind ottan országát.

X.

A' Scótok segédkép szolgáltak a' Pictusok és Britanniaknak. Végre ezeket országukból kiverék, és a' mai Scotlandot alapíták.

XI.

Saladint szövetségre hívák Egyptom' fejedelmei, hogy a' keresztényeket Syriából kiűzhessék.

Kiüzé azokat, de egyszer'smind lefegyverkezteté az Egyptomiakat és Syriaiakat, rajtok uj 's fényes uralkodást alkotván.

XII.

Leo, görög császár, ki bölcsnek neveztetett, Bolgárok ellen a' Törököket caspiumi helységekből kihíttá. Miután ezek a' határszéleknél haderőiket öszveszedék, feldulták egész országát.

XIII.

I. *Amurath* segédseregeit *Paleolog Jánosnak* küldé a' Serviaiak ellen; 's azért frigyes barátjától háladás fejében egész Thráciát elvette.

XIV.

Milly kevés foganattal birnak sokszor a' legalaposabb felszólítások, vagy a' legnagyobb tüzzel kötött szövetségek, mutatják az ábrázolatok, melyeket hajdan *Mithridates* több királyoknak Róma ellen küldött; szinte a' *Valentinian* császár és *Theodorich* király közti levélváltás-is *Attila* király ellen.

Sallust történetirása' töredékeiben *Mithridatesnek* *Arsaceshez* irt következő levelét adja:

„Mindazoknak, kik békes napjaikban a' had' terhe alatt szorongóktól szövetségre szólítatnak fel,

megkell gondolniok, ha mindig megmaradhatnak é? ha elég tanácsos é — vagy dicséretes é? Én, ha te megmaradhatnál tartós békességemben, ha hozzád olly ellenség nem közelítene, mellynek szokott munkája hitével játszani, és a' mellyet néked nem nehéz letiporni; ha az ő megverésök által nevedre örök fényt nem vonnál, hogy hadakozásomban magadat tegyed társammá, megkérni nem mernék; és hogy szerencsédet az én szerencsétlenségemmel öszve fogod kötni, magamnak ígérni nem merném. De épen az, a' mi téged ettől tartóztathatna, neheztelésed *Tigranes* ellen, a' minapi háború miatt 's dolgaim' nem kedvező folyása, ha ugyan igazán akarsz itélni, fölötte nyomos okok, hogy teljesítsd kérésemet. Ő kénytelen lesz engedni tetszésnek, 's mindenre reá áll, a' mit néki parancsolni fogsz. Engem pedig javaimtól megfosztottat, megtaníta balszerencsém, hogy néked hasznos tanácsot adhassak, és a' mit virágzó állapotjában örömmel fogadhat a' boldog, példát megromlásom által, hogy dolgaidat jobban intézhessed.“

„A' római népnek elejétől fogva kincs és uraság' elolthatlan szomszédja volt egyetlen oka, megtámadni más népeket és királyokat. E' viszketeg ingerlé előbb a' macedoniai *Filep* király ellen hadat viselni. Nyomva Karthagótól barátságot színlének *Antioch* iránt, ki segédül ment vala *Filepnek*, és szerencsések voltak azt, neki engedvén Ásiát, nyakokról elfordítani. De midőn Karthagót elnyomák,

Antiochusra jött a' sor, 's megfoszták tartományaitól a' Tauruson innen, 's azon felül tizezer font talentomától. Ezután *Persesnek* a' *Filep'* fiának fordulának; és miután sok 's nem mindig bal küzdései után a' Samothraciaiak' szentségeibe futott menedéket találni, 's a' Rómaiak néki fogadást tevének, mi szerint életét nem illetik; irtózatossá istentelenséggel az által ölék meg, hogy elszunyadni soha nem engedék a' hitetlenség' szemtelen koholói. Kérkednek az *Eumenes'* barátságával, de őt elárulák *Antiochnak*, 's rajta vásárlottak békességet. *Attalt*, kinek kezébe csak gondviselésképen tevék le tulajdon országát, zsarlásaik 's bántásaik által királyból nyavalás szolgává alacsonyíták; fiát pedig, *Aristonikust*, egy hamisan koholt szívetlen végrendelesnél fogva, mivel atyja' birtokát követelte, diadali fényben hurczolák körül, mint vert ellenséget. Ásiát elborították; végre meghalván *Nicomedes*, egész Bithyniát magokévé tették; noha ennek, a' mint tudva van, maradott fia *Nusától*, 's azt magok-is elismérték királynénak.“

„S mit mondjak magam felől? Engem tőlök sok nagyobb 's kisebb országok rekesztenek el, de hirben lévén, hogy gazdag vagyok, és hogy szolgáljok lenni kevés kedvem van, reám küldék *Nicomedest*, kiismerém az ő álnokságokat, 's megjövendelem a' Kretaiaknak, kik akkor már csak magok voltak szabadok, és *Ptolomaeus* királynak, mik fogának következni. Megboszúltam sérelmimet, 's Ni-

comedest Bithyniából kivertem. Ásiát, mit ők *An-
tiochtol* foglaltak vala el, visszanyertem; Görögor-
szágot a' nyomasztó iga alól kiszabadítottam. Győ-
zödelmeimet a' minden martalékok' leggazabbika
Archelaus, elárulván hadaimat, elakasztá, 's a' melly
népek gyávaság vagy hamis tartalék miatt fegyver-
hez nem mertek nyúlni, 's nyugalmat az én vesz-
teből reméltek, most keservesen lakolnak. *Ptolo-
maeus* a' maga kincseivel csak azt nyéré, hogy neki
később esnek, 's a' már egyszer megtámadott Kreta
sem várhat egyebet, mint végveszélyt. Látván,
hogy belháborgásaim miatt nékem nem békességet,
hanem csak pihenést adnak, ámbár *Tigranes*, ki
későn érti, hogy igazat mondtam, nem akará, te
pedig távol valál, 's mások elnyomattak, újra kez-
dém a' háborút, 's *Marcus Cotta* vezéröket Chalce-
donnál megvertem, 's azt a' számos hajósereget a'
tengeren elfogtam. Az alatt, mig Cyzicusnál tömér-
dek hadaimmal folytatám az ostromot, elfogya ga-
bonám, mert a' tájon senki nem segéle, 's a' tél
miatt szükségeimen nem könnyítheték. Kénysze-
rítve így, 's nem ellenemnek ereje által, visszatér-
tem országomba, 's Parium és Heracleja mellett ha-
jóim 's legjobb népeim elvesztek. Cabiránál ismét
felállítottam egy sereget, 's *Lucullal* néhány ízben
öszvecsaptam; de ismét reám esett az éhség, 's
most reám és ő reá. De *Lucullt* kíségité *Ariobar-
zan'* országa, melly nem szenvedé háborút; én puszt-
ult tájoktól körülfogott, Armeniába vonultam. A'

Rómaiak nem engem követtek, hanem szokásokat, hogy minden országot feldulhassanak, és mivel a' szűk helyen *Tigranes* meg nem küzdhete, dicsek-szenek ügyetlenségével, mintha ugyan győztek volna.“

„Gondold meg, kérélek, ha te, elnyomatván én és *Tigranes*, erősb lészesz, é ellenállani a' Római-aknak, és hiheted é, hogy ők rajtam és *Tigranesen* végzik be a' háborút? Te gazdag vagy emberben, fegyverben, pénzben, 's én meghívlak, hogy barátom légy: azok, hogy kirabolhassanak. Téged, a' mint most állnak a' dolgok, csak egy szer tart-hat meg: az, hogy míg a' *Tigranes*' országa még erejében áll, te a' háborút viseld távol országotól, kevés fáradsággal, 's az én seregeim által, kik ő velek hadakozni megtanultak; mert hidd, nékem sem győznöm sem vesztenem nem lehet, hogy a' baj reád is ki ne terjedjen. Nem látod é, hogy ut-jokat nyugotnak elakasztván az Ocean, erre fogják fordítani fegyvereiket? hogy ők kezdet óta minde-nöket rablás által bírják: hazájokat, nőjeiket, hold-jaikat, tartományaikat? A' gyülevész szülételen, ro-kontalan nép a' föld' vesztére van teremtvé. Őket semmi tilalom, semmi törvény nem tartóztathatja, barátjaikat, frigyeseiket, közel és távol lakót, gyen-gét és hatalmast megtámadni, elnyomni, ellenségei mindennek, a' mi uraságuk alá hajlani nem akar, 's kivált királyoknak. Kevés nép akar szabadságot, általában csak igazságos urat áhítnak. Nem hisznek nekünk; úgy tekintenek, mint a' kik irigyeljük

nagyságukat, 's egykor rajtok véres boszút akarunk állani.“

Te, ki ura vagy a' szép Seleuciának, és kit a' mindenben gazdag Persia tisztel, mit várhatsz te tőlök egyebet, mint fortélyt most 's később majd hadat? Zsiványkodásaik előtt senki sincs bátorságban, 's leginkább, ha kinél dús rablást remélhetnek, mindent merve, mindent csalva, hadból hadat szövelettenek nagyok. E' szereik által vagy mindent megrontanak, vagy oda lesznek, 's az utóbbi könnyen megtörténhetik, ha seregöket, mellynek sem gabonája sem segédje, te Mesopotámia, én Armenia felől bekerítjük; azt egyedül a' szerencse, vagy inkább a' mi hibánk tartja fen. Te dicsőséged lesz, hogy nagy királyokat gyámolítottál, 's hogy az emberi nem' haramjait kipusztítottad. Tedd ezt, kérlek, 's ne szeresd inkább a' mi veszélyünkkel a' magadét siettetni, mint egyetértve velünk a' győzödelmet megszerezni.“ *)

Így hívja meg *Mithridates Arsaces* a' véle és *Tigranessel* leendő egyesülésre. Hasonló ábrázolatokat adott követsége által a' Scythák' királyának-is, bizonyosan számolván arra, hogy azok hasonló érdektől vezettetvén, a' nagy szövetséghez állani fogának. De a' Scythák' királya nem mozdula; mivel az udvarába rendelt követ őtet elárulá, ura' aranyával 's hivatalos leveleivel a' Rómaiak' tábo-

---

*) Tudós Kazinczy Ferencznek fordítása szerint.

rába átszökvén. *Arsaces* pedig, a' Parthosok' királya azt gondolta, hogy messzesége miatt a' háborúnak ő reá semmi hatása nem lehet. A' szövetség nem sikerült, 's így végre *Mithridates* önmagára és Ásia-is a' maga sorsára volt hagyva.“ *)

XV.

Midőn *Attila* erőszakos előmeneteleit tevé, *Valentinian* császár következőleg irt *Theodorich* királyhoz :

„A' te okosságodhoz illik, vitéz Király! hogy szövetkezz a' zsarnok ellen, ki a' világnak közszolgaságára törekszik; ki nem kérd okokat a' háborúra, hanem a' mit végrehajt, törvényszerűnek tart. Karjával méri ki körét, negéddel elégíti meg a' zabolátlanságot: igazságot 's törvényt gúnyolva mindeneket bajra ingerel. És tudnád ë e' dölyföt bőszerűtlenül túrni? Te, ki hatalmas vagy haderőben, engedelmeskedj saját fájdalmadnak; nyujts nekünk frígyes kezét, segíts az országon, mellynek te tagja vagy! Milly szíves örömmel vesszük mi a' te szövetségedet, arról téged az ellenség' törekvései meggyőzhetnek.“

Theodorich hasonló szellemtől, hasonló érdektől, 's hasonló veszélytől hevülve, írta vissza a' császárnak :

---

*) Allgem. Welt- und Menschen-Gesch. XIV. B. 43. I.

„Rómaiak! mi teljesítjük kedveteket. *Attila* nekünk ellenségünk mint néktek! Mi engedelmességekünk! A' milly győzödelmi büszkeséggel emelkedik ő a' hatalmas népek' fölébe, oly büszkeséggel tud a' Goth-is harczolni! Nem látunk mi egyébb borút soha aggasztónak, mint a' gyöngé alapokon levőt; és semmi ellenkezőtől nem tart az, ki tud az uralkodásnak örülni.“

Így egyesültek a' Rómaiak és Góthok. Hadse-
regeik öszvekapcsolóztak; és a' rettenetes ütközet
Catalonia' lapályain el fogta dönteni *Attila*' sorsát,
ha, a' mint fölebb *Attila*' életrajzában olvastuk,
Róma' féltékenysége az oly szilárdúl kötött szövete-
séget egyszerre szét nem szakasztotta volna.

„Így tér az ember el a' vállalandó dolgok' nagy
alkalmától, midőn gyarlósága a' gyanuságoknak en-
ged.“ *)

XVI.

A' nem egyesülés veszélyteljes napokban Gö-
rögország' legnagyobb szerencsétlensége, macedoniai
királynak pedig legnagyobb nyeresége volt. *Demo-
sthenes* minden törekvését arra fordította, hogy a'
görög városokat 's tartományokat, különösen az

---

*) Sic humana fragilitas, dum suspicionibus occurrit, ma-
gna rerum agendarum occasione intercipitur.

Jornandes de rebus geticis.

Athenákat figyelmesekké 's egyesekké tegye; de süketeknek beszélt. Első filepi beszédében ezeket mondotta:

„Hát ti mindig csak nyilvános helyekre szaladozni 's büszke egykedvűséggel a' felől kérdezkedni szerettek: mi az ujság? Ej, mi lehetne ugyan újabb egy Macedoniainál, ki Athenát megvesztegeti, és Görögországot iga alá veti! — Meghalt ö *Filep*? Nem, csak beteg. Hajh! mindegy néktek, ha él-is, ha hal-is? Ha nem élne többé, ti másik *Filepet* teremtenétek magatoknak, ki nagyságát nem önhatalmának, hanem a' ti gondatlanságtok 's lomhaságtoknak köszönné.“ *)

XVII.

Mi sem volt a' Rómaiaknak jobban ínyökre, mint magokat közbenjárók 's elitélőknek tenni. A' boeotiai frigy több városok' egyesülete volt. De midőn a' *Perseus* elleni háborúban némellyek a' fejedelemséggel, mások pedig a' Rómaiakkal tartanak; a' Rómaiak e' frigyos barátaikat a' nagy szövetség' felbomlásával kegyelembe fogadják. *Montesquieu* a' Rómaiak hadi tudományáról mondja:

„A' Római tanács önmagában törvényszéket állított, melly minden népeket bírált. Mindenik háború' végével maga mint elitélő határozta-el a' büntetéseket és jutalomdíjakat. A' megvert nép' birtokának egy részét elfoglalta, hogy a' frigy társoknak

*) Allg. W. u. M. G. IV. B. 45.

azzal ajándékot tegyen; a' mivel egyszer'smind két politikai czélt teljesített. Róma' részére királyokat nyert, kiktől keveset tarthatott és sokat remélhetett; ellenben másokat meggyöngített, kiktől nem remélhetett semmit, hanem inkább félnie kellett. Ha látták, hogy két nép egymással háborkodott; nem mulaszták el soha, ha bár ők e' kettő közül egyikkel sem állanak-is szövetségben, a' csatateren megjelenni. Ha körül belől valamelyik országban villongások támadtak; magokat azonnal birákká tévék. Ha herczegi vérből valának (a' villongók), akkor vagy mind a' kettőt királyoknak tették, vagy a' kiskorú feletti gyámságot, mint egész világ' pártfogói, átvették.“

XVIII.

Mig boldogok az emberek, sok barátjaik vannak: szerensétlenségökben egyik a' másik után húzza magát vissza. Épen így volt kezdet óta a' szövetségesekkel. Mihelyt a' szövetségeseknek leghatalmasbika szerencsétlen lett, a' frigyársak-is odább állottak, vagy még az ellenpárthoz is átmentek. Így a' Rhodusiak legszorosban valának szövetkezve *Persesus* macedoniai királlyal; de midőn ez fogságba esett, még halálos büntetés hozatott az ellen, ki a' szerencsétlen király' javára valamit cselekedni vagy szólni merészelné. Így hagyattak el a' Rómaiak a' Canna melletti csata után minden frigyeseiktől. Így

állottak - el Olaszország' tartományai tüstént, hogy *I. Ferencz*, Franciaország' királya elfogott. Így támaszkodtak a' keresztes háborúkban a' szövetségesek, kik amúgy sem tevék le nemzeti vagy személyes gyűlölségeiket végképen, arra, hogy a' másoknak gyöngeségét vagy szerencsétlenségét hasznokra fordítsák. Így veszté erejét a' hansai szövetség; így oszlott szét a' schmalkaldi. Így törekvének a' Hollandiak hármass szövetség által Angol- és Svédországgal önállóságokat fentartani. De midőn 1672ben *Lajos* francia király Hollandiába ütött; a' hármass szövetségről ki sem akart tudni, sőt Angol-is segítette a' Hollandiakat verni. Mennyi hármass és négyes szövetséget nem mutatnak az újabb 's legújabb történetek, hol az elszakadás 's változott alapszabályoknak ugyanazon esete következett! Így fognak a' finomított kormánytan' elvei szerint, mellyek a' szövetség' szabályait 's törvényeit az illőség alá rendelték, vagy hol azok a' túlsulynak engednek, a' frigyek vagy rövid tartósságuak, vagy erőtetettek lenni.

XIX.

Robinson, angol országlár, az austriai örökülesi háború' idejekor Bécsben azt állította, hogy a' londoni és bécsi udvar közti szövetség egyedül csak Nagybritannia' szárazföldi viszonyaihoz légyen alkalmazott. A' hét esztendő háborúban *Pitt Vilmos* épen az ellentételt támogatta. *)

*) Magazin der Staatserfahrungen.

XX.

Austria a' tartós háborúk által elgyöngülve kényszerítettnek látta magát a' szövetségi rendszerhez nyúlni; de szerencsétlen volt a' szövetségesek' választásában, érdekek' öszve hasonlításában, 's bizalma vagy bizalmatlansága' alapszabályaiban. *)

XXI.

Mihelyt Németország' szövetségi hatalma többé már nem a' tevőleges egyesületi törvényektől, hanem magányos érdektől függött; azonnal tapasztalható volt szakadatlanúl a' bizalmatlanság, és elszakadt a' kötelék, a' mint azt az illóság' codexe kívánta.

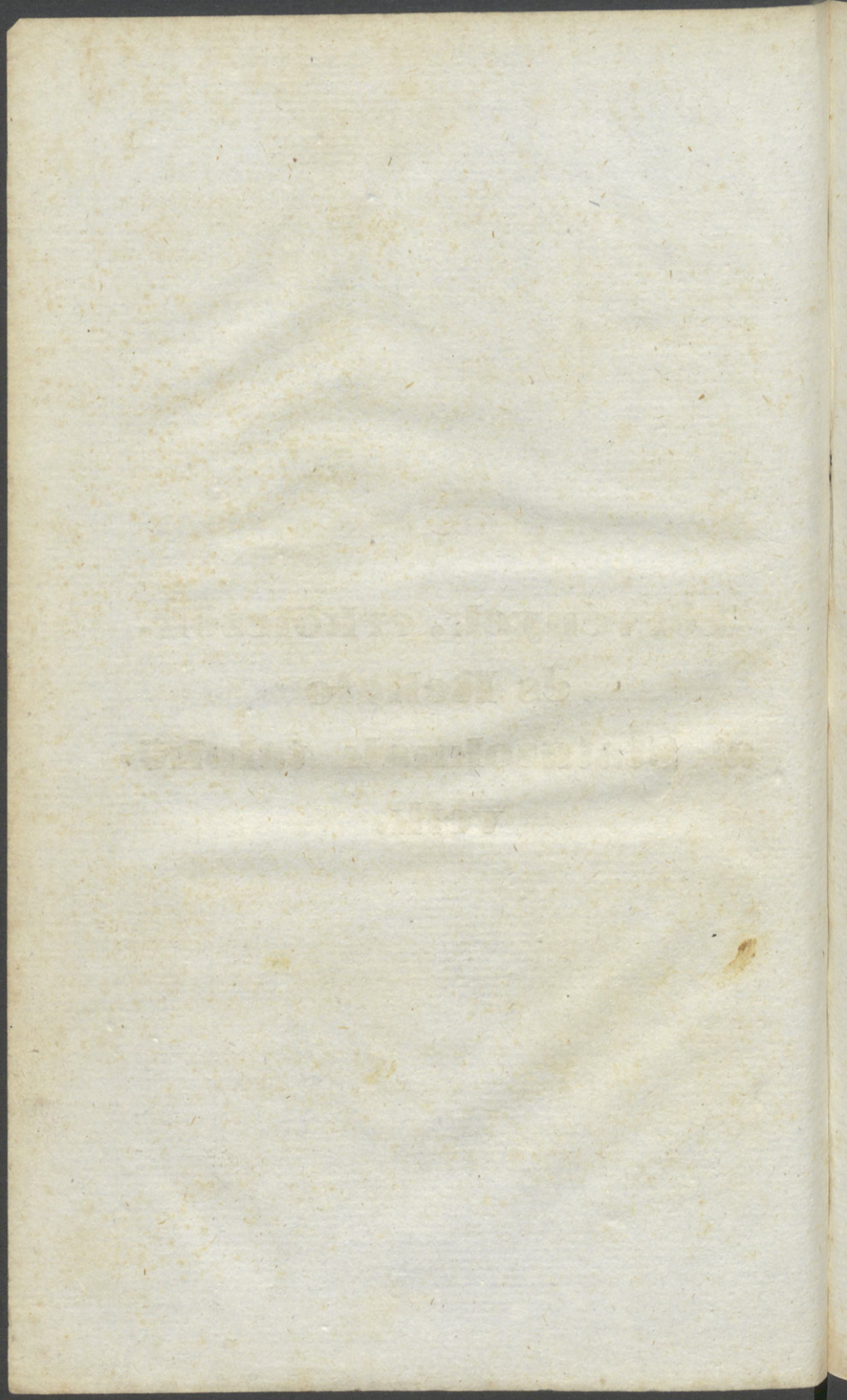
P. J.

---

*) Magazin der Staatserfahrungen.

V.

**Törvények, erkölcsök,
és Religio
a' Statusoknak talpkö-
veik.**

ALAPMONDATOK.

---

1. **M**inden köztársaságnak, ha tartós akar lenni, e' három támaszon szükség nyugodni:

Egyszerü erkölcsökön,
Kevés törvényeken,
Igaz Religión.

2. A' törvények 's erkölcsiség' hanyatlása jobban eszközli a' nemzetek' pusztulását, mint megvetésük.

Müller's Gesch. der Schweiz.

3. Három dolog mutatja a' kormányzásnak helyes, vagy helytelenségét: templomok, ítélőszékek, és iskolák.

Schottus in Itin. Italiae.

4. Elaljasodott és megbukott polgárzatnak fel-emelésére a' törvények magányan elégtelenek.

5. Legkevesbet használnak a' tiltó jogok. A' betegnek hiában mondd: ne legyen beteg.

Schmidt's Gesch. d. Deutschen. Vorrede.

6. Valamelly köztársaság' rendezésére 's boldog állapotjának megszerzésére szent törvényeken kívül a' polgárok' feddhetetlen erkölcsi-is kívántatnak. *)

7. Minél romlottabb a' kormány, annál számossabbak törvényei.

L'Ami des Hommes. T. II. Ch. 4. p. 155.

8. A' törvények' nagyított számával növekszik azoknak elégtelenségök-is. Minél több a' törvény, annál több fog kívántatni.

Klinkhamer.

9. Valamint az előtt gonoszságok, úgy most törvények által kinoztatunk.

Tacitus Lib. III. Ann.

10. A' törvények' tömegéből inkább azt következtethetni, hogy a' tisztelet irántuk már számúzeve van.

A' legjobb törvényeknek-is ereje csak helyes alkalmazásoktól függ.

Összetorlott rendelmények a' törvénytet végre gyárművekké teszik.

Jó lábón állott akkor a' törvényhozás, midőn még Rómában az ifjúság a' 12 törvénytablát kívül tanulhatta.

A' kevés törvényeknek meghatározottaknak 's egyszerűeknek kell lenniük. Hosszas bévezetéssel, vagy körülírással jegyzett törvények a' próbát nem mindenkor képesek kiállani.

*) Boni seu honesti civium mores, ac sanctae leges requiruntur, ut quaequam respublica recte institatur, sit sancta fiatque felix.

Polybius.

Az illy palástolt törvényekről már *Seneca* ezen észrevételt teve :

„Semmi nincs előttem hidegebb, semmi nevéte-
ségesebb, mint törvény hosszú vezérszóval.“

Epist. 94.

11. Büntetlenség a' félékeny vagy fonák tör-
vényhozásnak jele.

Lehetnek ugyan esetek, mellyekben a' nagyobb
rosznak távoztatása végett a' kisebb eltüretik, és a'
törvények szinte megnémulnak; mind e' mellett azon-
ban történnék még-is mindig valami a' rossz ellen.
Így az Egyiptomiak hajdan törvényt alkottak, hogy
a' koporsókat csak a' bordélyházaknál szabad árura
bocsátani.

12. Törvények Isten és Religio nélkül embert
képmutatóvá ugyan tehetnek — de jóvá sohasem.

13. Vannak időfordulatok, mellyekben nagyobb
szükség van példákra, mint törvényekre.

Vannak időpontok, mikor erkölcsi szabályok a'
politikánál fogatosban működnek.

14. A' Teremtő égfelé alkotta az ember' sze-
meit 's egész ábrázatját, hogy a' maga alávalóságá-
nak mélyéből felemelkedjék. A' te cselekedetid
magukban hiúk, az által teheted azokat becsesekké,
ha Isten' dicsőségére miveled, ki maga tulajdonít-
hat érdemet minden dolgoknak.

Seneca' 50 erkölcsi leczkéje.

15. Jobb erkölccsel lánczokba, mint nélküle szabadon lenni.

Freimüthige Gedanken über die allerwicht. Angelegenheiten Deutschlands.

16. *Tacitus* szerint Németeknél az erkölcsiség hathatósban munkál, mint máshol a' törvények.

17. Az erkölcsiségnek egyszerűsége, annak alattvalóságától jól megkülömböztessék.

18. Ütközeteket sokszor egy pillanat alatt meg lehet orvosolni, valamint elvesztett országokat rövid idő alatt ismét vissza nyerni; de a' megromlott erkölcsök' virágzására évszázadok kívántatnak.

19. Csupa külmíveltség a' bel-erkölcsiségnek 's nemzeti boldogságnak épen olly kevéssé bizonyítványa, mint a' katonai erő okozta rend a' nemzet' valódi nyugalmanak.

20. Ha az elefánt nem áll erős lábakon, haszontalanok rajta a' fegyverekkel töltött tornyok-is.

21. Hol igazság az alap, ott a' trón-is erősebben áll.

22. Religio a' népeket szorosban csatolja fejdelmükhöz, mint az erőszak.

23. Törvényeknek és morálnak Religio nélkül nincs nyomósságuk.

24. Hős tett ugyan a' hadi sereg' elébe állani, 's azt ellenséggel szembe szállítani; de nagyobb és

nemesebb, egész nemzetet az erkölcsnek ösvényén ön példájával vezérleni.

Alfons, arragoniai király.

25. Az országok és nemzetek' sorsában, midőn azok hanyatlanak vagy felemelkednek, az erkölcsi-ség mindig szerepet játszik, 's általa a' legmagasabb kormány.

A' mint az istenség' szikrái — az erénynek sugári — valamelly nemzetnél elenyésztek; úgy tűnt el onnét az erő és élet. Az utolsó sugárnak leáldoztakor beköszönte azoknak estvéjük — éj leve — 's elmúltak.

Igazán és bölcsen szólottak mind ama jósök, költők, szónokok és történetirók, kik nemzeteiknek jövőndő sorsukat az erkölcsiségnek 's Religionak hanyaglásából következtették.

26. Mindegyik nemzet' szabadságának legnagyobb biztosítása az erkölcsi állapotjának javítása. A' jó erkölcsü emberek nem csak hogy soha meg nem foszthatnak szabadságok' ama legnemesebb részétől, mellyel kötelességeiket teljesíthetik; hanem a' jámbor igaz népnél még a' zsarnoknak-is nehezebb méltatlan nyomatásokra eszközöket szerezhetni.

Hofr. Feder.

27. Az erkölcsiséget rontani annyi, mint az általunk beszivandó levegőt dögleletesíteni.

De Lille.

28. Az erkölcsiség még mai napig sem emelődött azon érettségre, minél fogva egész nemzetek-

nél épen olly erővel és szilárdsággal, mint egyes embereknél munkálódnék.

Home Versuch über d. Menschen. III. Band. 175. 1.

29. Ha mi valamely nemzetnek sérelmén épen úgy bánkódnánk, mint egyes emberekné, és az elkövetett igazságtalanságot mindenütt egyaránt rosszalnánk; megszűnének bizonyára a' háborúk 's az aranykor fogna következni.

Ugyanott.

30. Hol jó erkölcsök virágzanak: ott rendőrségre kevés szükség van.

31. Valamely nemzet' erkölcsiségének megbírlására többféle módok javaltatnak. Néhányan azt hiszik: hogy csak a' kormányzók' erkölcséire kell néznünk. — Mások azt templomokban 's itélő-házakban keresik. Némelyek a' színjátékokat látogatják, 's a' nemzet' characterét a' daraboknak választásából, vagy azok iránt mutatott köztetszésből következtetik. — Sokan *Platoval* tartván, ki azt állítja: hogy a' népek musikáik szerint változnak — a' nemzet' szellemét énekekben 's népdalokban akarják feltalálni. — A' világ 's emberek' történeteinek írója pedig azt tanácsolja: hogy mindenek előtt a' szép nemre tekintsünk. *) Ó itt ama vad idők' szokásait, mikor az asszonyoknak erőszakos elragadtatások divatozott, sokkal többre becsüli annál, midőn a' némberek magokat a' nélkül, hogy vagy

*) VII. B. 160. 1.

ők, vagy a' nemzet pirulást szenvednének, szabadon és nyilván árura 's használatra bocsátják. *)

Már *Seneca*-is így gondolkodott, midőn Róma' erkölcsi romlásának okát többek közt a' némberek' keresztül látható öltözeteiben-is kereste, mondván:

„Látok selyem ruhákat, ha még-is ruháknak neveztethek; mert sem test, sem szemérem általok nem oltalmaztatik. Nehezen esküdhethék-meg illy ruhával fedett nő, hogy nem mezítelen.

Lib. VII. de benef. Cap. IX.

32. Erkölcstelenség a' legveszedelmesebb seb.

33. Nem csekély fontosságú ama figyelem, melyet a' kormány valamely nemzet' erkölcsiségének elfajulására vagy annak hibáira fordít.

34. Ki az országoknak, vagy valamely lázadásnak tartósságát valószínűleg ki akarja számítani; csak az erkölcsiségnek, vagy erkölcstelenségnek fókára pillantson.

35. *Antisthenes*, czynikus bölcselkedő azt állítja: a' köztársaságnak sülyedése akkor valósodik, mikor a' jámborokat a' gonoszaktól megkülönböztetni már nem lehet.

Fenelon.

36. *Plato* szerint a' vészes állapot igen közel van, midőn nem a' kormányzók és tanácsosok hódolnak a' törvényeknek, hanem ezek amazoknak.

---

*) L. Henrici Tillemani comment. De eo, quod justum est circa nuditatem. Frankf. et Leipzig 1753.

37. Avagy miként *Seneca* számkivetéséből irt: Midőn a' hamis kormánytannak első elve a' boszú, második a' ragadozás, harmadik a' hazugság, negyedik pedig az istentagadás.

38. Gyöngülni kezd a' köztársaság, így szól *Polyb*, midőn a' jó és becsületes emberek tekinteteket elvesztik.

39. Igazságtalanság és zabolátlanság az országoknak legfenyegetőbb zivatarai. Agapetus.

40. *Sallust* a' köztársaságnak utolsó vonaglásáról ezeket írja: Mi már a' szavak' valódi jelentéseit sem tudjuk. Közönségesen más értelmet adnak az erényeknek.

„A' gonosz merészletet erős léleknek — másnak jószágábolni adakozást bőkezűségnek tartván 'stb.“

Cicero-is így vélekedett.

41. *Sept. Severus* császárnak végszavai valának: „Én az országot zavarban vettem által, és most im! békes erős lábon hagyom itt, Erős maradand, ha jók; gyöngé pedig, ha rosszak lesztek.

Danaeus Polybból.

42. Sajtani hogyha veszélyt tetszik mindenre az Égnek,
Tévelygünk, botlást bünnel vetekedve tetézyén.
Ártalmas fegyvert ragadunk, 's öljük mi magunkat. *)

---

*) Hoc placet, o Superi! quum vobis vertere cuncta Propositum, nostris erroribus addere crimen. Cladibus irruimus, nocituraque poscimus arma.

43. Midőn a' gondviselés valamely nemzetet szabaddá, vagy zsarnokot nagygyá tenni határoza, a' kormány' emberei közönségesen legéretlenebb táncslatokat szoknak használni.

Müllers G. d. Schweiz. II. B. 699. I.

44. *Ovid* a' királyok alatti aranykort imígy fejtegeti:

Becsben föld mikoron tartá szent isteneit még,
Minden házakban templomi tiszteletek

Tétettek buzgón, 's az igazság' mérlege fontolt:

Ez legutolsó volt, égbe ki vissza mene. *)

45. *Horác*s korának vészes viszonyit a' vétkeknek, és isteni tisztelet' hanyatlásának tulajdonítja:

A' nagyjaidnak vétkeiért lakolsz,

Érdemtelen, míg isteneid' romolt

Házát 's befüstölt képeit nem

Alkotod újra te Roma' népe.

Úgy állasz, a' mint féled az istenid,

Itt nyersz erőt, és veszted-is itt keresd.

Már sok gonoszt, 's gyászt a' megutált

Istenek adtak olasz hazánknak. **)

*) — — patiens quum terra deorum

Esset, et humanis numina mixta locis.

Nondum justitiam facinus mortale fugarat:

Ultima de superis illa reliquit humum.

L. II. Fast.

**) Delicta majorum immeritus lues
Romane, donec templa refeceris,

46. *Virgil* Tróját az Isteneknek eltávoztuk után menthetlenül elveszettnek kiáltja:

Sorsunk milly karban létez, szemlélitek: íme
 A' kik alatt állott ezen ország, röjtökeikből
 Szent oltáraikat hagyván eltűntek egészen
 Isteneink, oda a' város — már menteni késő;
 Haljunk meg, 's köszörült kardok' közepére ro-
 hanjunk!

Az maradott csak fen, hogy nincs szabadulni re-
 ményünk.

Baróti Szabó Dáviddal. *)

47. Nem győztetünk meg, mond *Mark Au-
 rel*, ha az isteneket tiszteljük, 's a' régi köztársá-
 ság' hőseinek nyomdokit követjük.

Ritka király, 's áldott lelkű, istent ha ki tisztel,
 Fáradtlan jár kel bölcs elmék' tiszta tanácsin,
 Barnás föld annak mindent hoz szinte magáról,
 Búza vetés örvend, és hajlong a' fa gyümölcse!

Aedesque labentes deorum, et

Foeda nigro simulacra fumo.

Dīs te minorem quod geris, imperas.

Hinc omne principium, huc refer exitum:

Dī multa neglecti dederunt

Hesperiae mala luctuosae.

Lib. III. Od. VI.

Magyarosításuk Édes Gergelyé.

*) — quae sit fortuna videtis

Excessere omnes adytis arisque relictis

Dī, quibus imperium hoc steterat, succurritis urbi

Incensae: moriamur, et in media arma ruamus!

Una salus victis, nullam sperare salutem.

Aen. I. II.

Tengerek a' halakat nyujtják ; sok barma tenyészik.
Jó kormánya alatt az egész nép' sorsa szerencsés.*)

Hesiod munkáiban 's napjaiban az erény, és polgári boldogságnak hanyatlását az isteni félelem' feledésével kapcsolja együ. — Olly igazság ez, mond *Müller G.*, hogy sürü felhőkkinnt vannak bizonyságok reá ; és még-is mind inkább, 's inkább tagadtatik.

Reliquien T. I. 24. I.

48. Lehetetlen a' kormány' bölcsének, ki az előidők' történeteit átfutja, egy felebbi vezérletnek befolyását — a' legfönségesebb igazságnak karját meg nem ismerni.

49. Ama fontos kérdést: mikép győzettek meg nem ritkán legnagyobb nemzetek csekély népek által? csak az erkölsiség' romlása által magyarázhatni meg, mellyet a' kormány el nem háritván, általa a' legfelségesebb hatalmat áldozta fel.

50. *Eugen* herczeg 1694ben *Auersperg* grófnak ezt írta: Úgy látszik, a' gondviselés egy parányi népnek karját megerősíti, annak megmutatásául: hogy létez még egy fensőbb hatalom-is, — ha a' fejedel-

---

*) Sicut percelebris regis, qui numina curat,
In multisque probisque viris jura aequa ministrat,
Ipsa illi tellus nigricans prompta atque benigna
Fert fruges, segetesque et pomis arbor onusta est;
Proveniunt pecudes; et suppeditat mare pisces.
Ob rectum imperium populi sors tota beata est.

Homer. *Odyssea*.

mek kötelességeiket felejtve, a' reájok ruházott méltósággal nem élnek.

51. Ki politikai számolatiban a' gondviselésnek is hágy üreget: nagyobb bizonyossággal fog a' jövőbe pillantani.

52. Ki az előidők' történeteiben a' gondviselésnek folyamát vizsgálgatja; a' jövőkben nem fogja azt olly annyira zavarosnak találni.

53. Nem vakmerőség a' gondviselés' terveibe tekinteni; hiszen ő maga ad jelt erre többször a' történetek' sorában.

Ide tartoznak átaljában a' világ' történetiből következő tapasztalások:

A' gondviselés' utai az erkölcsi világ' rendszerében mindig homlokellen állnak az emberi politikának utáival.

Épen az embereknek ellenszegülésük volt, mit a' gondviselés' czéljainak elérésére fordított.

Minthogy a' gondviselés a' bajokat-is jónak forrásáva tudja változtatni; sokszor váratlanul-is mutatkozik, hogy terveit bevégezze.

Minél többen 'iparkodnak eme terveket megsemmisíteni; annál jobban elősegítik azoknak kivitelét.

Gyakran a' legnyomatékosabb eredmények gyönge eszközök, vagy gyönge emberek által történnek, legnagyobb gáncsok' daczára-is.

A' legmegfontoltabb vállalatok nem egyszer lettek a' válalkozók' nézeteikkel egészen ellenkező következésűek.

Szivek és érzelmek nem ritkán olly pillanatban változtak; midőn legkevesbé sem reméllénk.

Idő és hatalom a' visszafizetésnek még eddig határokat keríteni képesek nem voltak.

Ha egy nemzet a' másoknak ostorául vala kiszemelve; annak győzelmei nem annyira önérdemeinek, mint felsőbb igazságnak munkái voltak.

Ha a' gondviselés embert választá magának eszközül; midaddig sikerült annak dolga, mig hatásai amannak terveibe fogódszkodtak.

A' felfuvalkodottnak mindig akkor volt legérzékenyebb esése, ha Istentől eltaszítva még a' világ' ítéletét-is megérte.

Eme számos, gyakran hirtelen változások az Epicurokat-is annyira zavarba ejtették, hogy végre azokat csak ugyan egy ismeretlen hatalomnak tulajdoníták. Olly igaz, monda *Lucret*, hogy egy elrejtett erő az emberi dolgok' felforgatásában, a' nagyok' és méltóságok' lealáztatásában, 's az azokkali játékot üzésben gyönyörét találja.

Nagy felforgatásoknál sokszor egyik fél sem tudja, merre viendik vállalatai. Innét van: hogy egyik igen-is túl megy, a' másik pedig gondolatánál messzebb hat.

Játszanak embernek dolgával az égi hatalmak, *)

Hah! bár ki uralkodj

A' nagy olymp' tetején, javaink hát illy nevetéssel
Rombolod! **)

54. Ki mindent átkarol és megtart: a' multat és jövődőt szinte, mint jelent — annak az országokra 's polgári egyesületekre nézve ne légyen ő befo-lyása? Jaj volna a' népeknek, ha ő embert csupán emberre bizna!

Országok és kormányok' rögtöni roskadása nem foghat váratlan lenni az előtt, ki az erkölcsiség' hanyatlását — a' tele mértéket — az örök Nemesis' nagy mérlegével, a' világnak isteni rendével szem-közt állítja.

Érzi, hogy nem csalattatik,

Midőn fel az égre néz;

Mert ki mint mér, úgy adatik

Vissza. Jegyzi ott egy kéz. ***)

55. Gyakortább a' legmegfontoltabb vállalatok-
is minden várakozás' ellenére tönkre jutnak, 's ama

---

*) Ludit in humanis divina potentia rebus.

Ovid. L. II. de Ponto.

Proh, quisquis Olympi!

**) Summa tenes, tantone lubet mortalia risu
Vertere!

Claudianus.

***) *Ja, er fühlt, dass ihn kein Wahn betrogen,
Als er aufwärts zu den Sternen sah;
Denn wie Jeder wägt, wird ihm gewogen.*

Schiller.

felsőbb hatalom? létezését — bár későn — bizonyítják, melyet a? politika csak „nullának“ szok tartani.

Souwarow, orosz tábornagy (*Italinszky* herczeg) azt mondá egykor nékem: „A? halandók sokszor legmesterségesebb terveket készítenek, holott jobb volna, természetes egyszerűségnek helyt adni; hiszen a? fő szerep úgy-is a? gondviselésé.“

56. Csak egy uralkodik — az Isten.

Midón a? büszke Athenabeli azt mondja: „ezt én cselekedtem, nem a? szerencse.“ Midón *Caesar* katonái kiáltják: „ezt mi tettük, és nem *Caesar!*“ akkor egy felebbi szózat azt hangoztatja: „Ezt Isten cselekedte!“

Kétkelkedsz, hogy Isten vezér!;

Légy hát elég magadnak!

De ha látod, hogy az idők

Kormányára viradnak,

Nyomorult oh! ne újtgasd

Gondviselő terveit!

Érezd inkább csalatásid?!) *)

---

*) *Glaubst du nicht, dass Gott regiere ;
Nun so sey dir selbst genug !
Siehst du aber wie die Zeiten
Selbst auf seine Leitung deuten ,
Schwacher Mensch ! so reformire
Seine weise Plane nicht !
Fühle deinen Selbstbetrug !*

Némellyik ember a' másikon saját veszedelmével uralkodik; — valamint már bölcS Salamon-is mon-dotta:

„Vagyon idő, mellyben ártalmára szolgál ember-nek a' más embereken való uralkodás.“

Prédikátor³ K. VIII. R. 9. v.

57. Ne csodáld, ha a' fizetés' órája késik; ütni fog az bizonyosan.

Már ki hihetné azt, hogy vétlen bánthatod Istent.*)

A' büntetés bár sánta lábón

Ritka gonosz, kit utól ne érjen.

F. Édes Gergely. **)

Hogyha halandókat megvettek, 's emberi fegyvert:

Ám féljétek az isteneket, kik jóra 's gonoszra

Számot tartanak!

F. Baróti Szabó Dávid. ***)

Későn, de tisztán örülenek az istenek' malmai.

Plutarch de sera Numinis vindicta.

Vagy mint a' magyar mondja: „Az Isten sem siet, sem felejt.“

Az örök *Nemesis* részint azért késedelmeskedik, hogy a' vétkesnek időt hagyjon bűneinek megösme-résére; részint hogy tisztelőit hiedelmükben kísértse,

*) Quis enim laesos impune putaret esse deos.

Lucan. L. III.

**) Raro antecedentem scelestum

Deseruit pede poena claudo.

Horat. L. III. Od. II.

***) Si genus hominum, et mortalia temntis arma:

At sperate deos memores fandi atque nefandi.

Virgil Aen. L. I.

's vastagítsa. Ő nem úgy itél, mint az emberek;— ő ismeri a' szívek' belsejét, 's ennél fogva emelkedik, vagy ereszkedik mérlege.

J. G. Müller's Reliquien I. Rész. 38. 1.

58. A' kormánybölcseknek tehát nem fog szegyenére válni, ha magát a' legfelsőbb kormányhoz csatolja.

59. Religio az az egyetlen fék, mely azokat-is rendben tartja, kik az emberi törvényeket nem félik.

Montesquien Espr. des loix L. 24. c. 2.

60. Vallást kedvelő 's féltő fejedelem hasonlít az oroszlánéhoz, mely a' czirogató kéznek 's kéréllő vagy csillapító szózatnak enged. — Az, ki Religiotól irtózik, és azt gyűlöli, hasonló azon vad állatokhoz, mellyek fogva tartó lánczokat harapdálják, ha nem rohanhatnak a' mellettük elmenőkre.— Az pedig, kinek épen semmi vallása nincsen, egy ama szörnyeteggel, mely szabadságát csak akkor érzi, ha mindent szétszaggat és elnyel.

Ugyanott

61. Ha a' fejedelmek ama szent lélekczímtől megfosztatnának, mellyel őket Isten felruházta; hatalmoknak többé támasza nem volna. — Őn bátorságokat és népeik' nyugalmit biztosítják, midőn a' vallást őrzik és fentartják.

Bergier Abh. über die Religion. I. Rész. 349. lap.

62. Jó fejedelemnek fő gondja mindenek előtt a' Religiot megerősíteni. *)

*) Est boni Principis religionem primum omnium constituere.

Livius.

63. Religio a' törvénynek magasb erőt, az előjáróságnak felebbi tekintetet kölcsönöz; a' polgári szövetséget a' világ' kormányozójának kezességével ruházza fel; nem csak cselekedetekre, hanem érzésekre-is kiterjeszkedik; az embert a' rendességnek fogataira, ígéreteinek szentségére, 's emberségre tanítja; szeretetnek munkáit hintegeti, 's a' hazafiúságot megszenteli. — Mennyi kellemekről kell annak lemondani, kinek Religio nem melegíti keblét! Mi vigasztalhatja őt szenvedésiben? — Minő bizonyság ébresztheti olly jó tettekre, mellyeket ki sem lát? — Milly szózat férhet szívéhez? — Minő jutalmat várhat örényiért? — Hogyan tekintheti a' halált? — Bár *Rousseau*nak eme kérdései érett megfontolásra találnának!

Dobmayer.

64. Religio 's erkölcsiség által nyer a' kormánygazdálkodás-is; fentartatik a' hitel és hűség. A' lelkiisméret legjobb ellenőr.

„Gazdagok pedig mindnyájan lehetünk, ha szoros hitelt állítunk.

Nem csak a' mechanikai hitelt, de az azzal szoros összeköttetésben lévő erkölcsit-is értem!”

Gróf Széchenyi István.

65. Nehéz teher volna a' korona, ha azt a' Religio hordozni nem segítené.

Bergier.

66. Egy jó erkölcsü nemzet Religionak zászlója alatt leghatalmasb támasza a' kormánynak.

67. Midőn a' Religio azt sugja a' fejedelmeknek: „szíveitek alattvalóitok ellen, kik rokonitok,

ne emelődjenek!“ egyszer'smind azt-is mondja: „Népek! féljétek az Istent, és tiszteljétek a' királyt.“

Ama felkiáltás: „Éljen a' Király!“ az Isten' népétől származik, 's innét jutott egyéb nemzetek' szájába. *Saul*' választásánál, *Salamon*' koronáztatásánál, 's *Joa*' felszentelésénél örömmel riadozó a' nép: „Éljen a' Király!“

68. Ki erkölcs és Religio nélküli népet kormányoz, csak félelemmel 's rettegéssel országolhat.

69. Királyok! féljétek az Istent; de okosságból azokat-is, kik Istent nem félnek.

70. Hogy a' Religio a' Statusnak javára szolgáljon; szükség annak igaznak, tisztának, 's ugyan ezért a' kormánytól-is tiszteltettnak lenni.

71. Ha a' Religio csupán politikai egyezések, 's kül-illemény' szolgálójává alacsonyítatik; siker nélkül maradand, 's a' köz jóra szint' oly keveset munkál, mint a' felhatalmazott álisten.

Plato és *Tacitus* mindketten egyenlőn azt vélelik: hogy a' színlett erkölcsök több roszt okoznak a' nyilványos vétkeknél.

72. Nem elég csak a' alattvalóknak lelkiisméretükről szólni; szükség, hogy a' kormány-nak-is legyen lelkiismérete. Hol nem kölcsönösek a' jogok, és tartozások, ott nincs szoros kötelék.

73. Abban áll az erőszaknak csalhatlan jele: midőn csak egyik rész bir kiváltsági jogokkal, a' másik pedig merő kötelességekkel.

74. A' kormány egyedül tisztének pontos teljesítésével 's Religionak fentartásával érheti el, hogy tartóssága igazán kívántassék.

75. Milly csudálatos! A' keresztény Religio, melly főleg egy másik világ' boldogságát tüzi-ki céljául, már itt-is boldogít bennünket.

Montesquien Espr. des Loix. L. 24. c. III.

76. Nincs azon országnak Religioja, melly természetényessel nem ékeskedik.

77. Ha a' Religionak szelid érzései a' vad nemzeteknek eredeti képzéseiknél azt eszközlötték, mit fegyverek és törvények véghez nem vihettek; valljo umiért ne biztosítanók szinte eme jótékony és szép eszköz által az országoknak tartósságokat-is.

Szíveknek Religion kívül nincsen más törvényük.

78. Isteni nyilatkozásnak fő erényei a' hit, remény és szeretet. Ezeknél szebb társasági rendköteléket a' polgári életben sem találhatott még a' filosofiának szelleme.

79. Religión túl emelkedni — lángész' munkájának mondatik. Ez a' fényűző világban tán megállhat: a' bölcsnek szájában azonban mindenkor esztelenségnek fog tartatni.

80. Leirhatlan értetlenséget árul el, ha néhány tudósok a' nép' Religioja ellen irkálgatva hősökké ohajtanak lenni.

Lichtenbergs verm. Schr. II. 51.

81. Jelenleg a' Religionak képével annyi művész foglalkozik, hogy abból utóbb azon sok össze vissza kuszált vonások által csak éktelen alkat vagy szív és lélek nélküli szobor fog vállalni.

82. Sokan az Isten 's Religio' fogatain olly merészséggel működnek, mintha Isten előtt kedves volna, ha néki polgári türelmet az által adnának, hogy meghatározzák — ki legyen, vagy ki lehessen ő? — és ezt mind egy öngondolkodónak, vagy kritikai csallhatlanságnak kezelésére!

„Oktalan,“ így ír *Diogenes Laertius* a' szittyai *Bionról*, „azt véli, hogy istenek csak akkor létezhetnek, ha azokat *Bionnak*-is tetszik hinni.

Mit az eszesdiek olly kimondhatlanúl finomított elméjükkel meg nem fognak, azt a' jó Istennek-is máskép kellett akarnia.

Zinzendorf's Reden.

83. Fuss olyanoktól, kik a' természet' felvilágosításának ürügye alatt romlasztó elveket hintenek szíveinkbe; kiknek szembeszökő kétkedéseik sokkal bizonyítóbbak, mint ellenkezőik' határozott beszéde. Ama büszke meghittség mellett, hogy csupán ők vannak a' felvilágosodottságba avatva, egyedül ők az igazságszeretők, 's egyeneslelkűek, parancsi hangon tolnak reánk emészthetlen állításokat, és midőn bennünket a' helyes és alapos okok helyett tanításuk' érthetlen rendszereire, mellyeket elragadt képzelődésökben koholtak, utasítanak: még erre magukat meghatalmazottaknak lenni gondolják. Felforgatván, lealacsonyítván, és lábbal tapodván

így mindent, mi ember előtt szent, a' szomorúakat egyszer'smind megfosztják azon vigasztalástól, melly eddig szenvedésöket enyhítette; a' hatalmasokat 's gazdagokat pedig azon féktől, melly szenvedélyiket mérsékelte. Mikor azután e'kint belsónkből a' lelkiisméretet, 's erkölcstől az édes reményt elrablották: még kérkedve nevezik magokat emberiség' jótévőinek.

A' Filozofiának nincs olly jótékony elve, mellynél a' vallás fogatosabban nem munkálkodhatnék; sőt a' vallás tesz sok ollyast-is, mit a' filozofia tenni soha sem képes. Jelen kormányunk-is erősb állását egyedül a' kereszténységnek köszönheti. Filozofus! szépek ugyan erkölcsi szabályaid; de mutasd meg, kérlek, ki adta nékik a' kötelező erőt. *)

---

*) Fuyez ceux, qui sous prétexte d'expliquer la nature, sément dans les coeurs des hommes de desolantes doctrines; et dont le scepticisme apparent est cent fois plus affirmatif, et plus dogmatique, que le ton décidé de leurs adversaires. Sous le hautain prétexte, qu'eux seuls sont éclairés, vrais, de bonne fois, ils nous soumettent imperieusement à leurs décisions trachantes, et prétendent nous donner pour les vrais principes des choses les inintelligibles systemes qu'ils ont batis dans leur imagination. Du reste renversant, détruisant, foulant aux pieds tout ce que les hommes respectent, ils ôtent aux affligés la dernière consolation de leur misère, aux puissans et aux riches le seul frein de leurs passions; ils arrachent au fond des coeurs le re-

84. Szegény halandók! milly sokkal fenségebb, mit ti könnyelműleg tagadtok, ama tárgyaknál, mellyek felett a' nagy *Newton* olly durván hibázott. *)

55. A' pogányok egykor az igazságnak, mint valamelly bájoló szép szeretőnek egész őszinteséggel hódolának. Mi ellenben, kik azt már megnyertük, 's kézzel tapogathatjuk, épen úgy akadunk össze véle, mint a' megromlott korszak' férjfiái törvényes hitveseikkel, undorodással t. i., és uj ölelkezések utáni vágyakozással. — 'S valljon mit karoltunk át?

Eduard Young über den Unglauben.

86. A' korszellemnek romboló eszközei közé tartozik kétségen túl a' szünet nélküli tisztábitás és jobbítás. Addig tisztogatnak, mig tárgyük egészen el nem kopik.

mords du crime, l'espoir de la vertu, et se vantent encore d'être les bienfaiteurs du genre humain.

Par les principes la philosophie ne peut faire aucun bien, que la religion ne le fasse encore mieux; et la religion en fait beaucoup que la philosophie ne sauroit faire. Nos Gouvernemens modernes doivent incontestablement au christianisme leur plus solide autorité. — — Philosophe! tes lois morales sont fort belles; mais montre — m'en de grace la sanction.

Rousseau Em. T. III.

*) Chetifs mortels! combien, et combien de choses, sur les quels vous raisonnez si légèrement, sont — elles plus sublimes, et plus élevées, que celles, sur lesquelles le grand *Newton* s'égare si grossièrement.

Euler Lettres á une Princesse T. I. L. 18.

87. A' fél felvilágosodás' kártékonyságáról már meggyőződünk; 's íme most arról töprenkedünk: miben álljon az egész?

88. Csak ott létez valódi felvilágosodás, hol erkölcsök javulnak. Jobb erkölcsök teszik a' finomodásnak igaz próbáját.

89. Csak ott láthatni jól, hol a' szem igazságos, és a' fény nem vakító.

90. Lehet ugyan gyakorlati istentagadóknak lajstroma; de istentagadóknak köztársasága még az agyrémnek nevére sem méltó.

91. Istentagadó! te magadat azzal ámitod, hogy Isten szívedbe építette a' forró 's éltető szeretetnek oltárát. Te azt inkább aggódó iparral lerontod, 's helyébe a' vak esetet, ama megmerevedett szörnyet állítod, körülszegvén a' hazugság' bástyájával, csak hogy bálványod valamely szelidebb emberi érzélemtől szét ne zúzassék.

Dalberg über das Universum.

92. Ha minden dolgot nagyobb vagy kisebb haszon után kell becsülnünk; úgy az istentagadás legutálatosabb, mert még hasznot soha sem hajtott.*)

93. Ha birót nem akar-is a' gonosz, az emberiség ohajtva ohajtja azt.

---

*) Si une chose doit être estimée en raison de son plus ou moins d'utilité, l'athéisme est bien méprisable, car il n'est bon à personne.
Chateaubriand.

Aristoteles és *Hugo Grotius* azt állítják: hogy az istentagadókat nem okokkal, hanem számüzéssel kell legyőzni; mert belőlök jó polgárok soha sem válhatnak.

Milton az istentagadókat ördög' népének; *Chateaubriand* pedig halál' jegyeseinek nevezte.

A' Görögöknél legbódultabb istenkáromló vala *Diagorás*. Iszonyú elvei olly rendetlenséget okoztak, hogy a' főtanács (Areopagus) jutalmat tűzött ki fejére. Annak, ki őt megöli, egy; ki pedig Athénába elevenen szállítandja, két talentum ígértetett. Ezen rendelmény egy ércz oszlopba vésetett.

Allgem. Welt- und Menschen-Gesch. IX. B. 502. 1.

Én azonban elméleti istentagadónak létéről meg nem győződhetek. Csupán a' tettei hitlenség keresése fügefaleveleket gyalázatjának fődözgetésére.

Nevetségre méltó vakmerőséggel terjesztenek némellyek uj terveket a' meny és föld' uralkodójának elébe, kérdőre vonván őt: miért történt ez mindeddig így, és nem máskép? E'kint csufitják-el fertőztetett kezekkel a' Religionak gyönyörű képét; bátor a' kormány-bölcséségnek tervei, vagy egyházi törvényei utoljára még sem egyebek fonák készítményeknél.

Igen helyesen szól *Ciceronál* egy hebegő: „A' világ' kormányozásában mi sem gyaláztathatik. Vagy álljon egy elő, 's mutassa meg, miként lehetett volna jobban. Bizonyosan, ha valaki javítani me-

részelné, vagy rosszabbá tenné, vagy lehetlenségen törné fejét.

De natura Deor. II. 34.

94. A' tiszta morál örök. — Tőle az igazságtalan tetteknek jóváhagyását épen olly kevéssé várhatni, mint az égnek neutralitását.

Hasztalanok minden fáradozásaink az igaz valásnak elnyomásában. A' szenvedések' közepén még inkább nagygyá lesz, és végenyészttét a' legtüzeseb üldözők sem eszközölhetik.

95. A' Religio' hanyatlásának nem csekély jele, ha az isteni tisztelet 's ennek méltósága fogyatkozik; ha a' helyett, hogy az udvaroknál a' kormányzás körül foglalatoskodnék, már csak a' csendes magányos erény' házi istennéjévé változik.

96. Hol minden iránt, mi csak isteni, hidegség uralkodik, 's a' népnek mindennemű osztályában erkölcstelenség' nyomai mutatkoznak; hol a' kór-fenyíték- és lelenczházak, az emberi romlottságot és nyomort takargató intézetek, a' népességnek aránylagos növekedése nélkül szaporodnak, vagy tágulnak: ott a' politikának időmértéke (Barometrum) leesik, 's változóra vagy zivatarra mutat.

97. Ha az erkölcstelenség és hitlenség már annyira elharapódzott, hogy a' kormányt és nemzetet egyenlő vétkek bélyegzik; akkor igen közel van azon időpont, mellyben az egész nemzetre ítélet mondatik.

Igen valószínűleg állíthatni, hogy a' nemzetek úgy, mint nemzetek már itt a' földön íteltetnek meg, 's ama sirontúli ítélet csak egyes személyekre terjeszkedik. — Ha egyszer a' mérték megtellett: akkor nincs földi hatalom, melly képes volna a' legfőbb igazság' kezét visszatartóztatni. Ezt tanúsítják a' világ' történetei.

Ha már a' Status sülyedni kezd; egyik veszély a' másikat, csapást csapások, szerencsétlenséget szerencsétlenségek követik. Így terjednek az emberiség' ostorai az erkölcsi világnak rendében-is.

98. Nincs tanács Isten' tanácsa ellen, sem hatalom a' legfőbb hatalom ellen.

Tudják meg a' földi istenek, hogy ők csak emberek.

Homer az arany láncz' rajzában igen felségesen hagyja Jupitert szólani:

„Rajta tehát! nyilván lássátok — mennyi hatalmam Istenek istennők! mennyekből függjön arany láncz, Mellyhez kötve legyek, 's ha van annyi erő kezetekben:

Huzzátok lefelé azt, és próbáljatok engem
Bármilyen fességgel 's módon kiemelni helyemből;
Ám de ha én ragadom 's húzom, kiszakad gyökereiből

Föld, tenger, 's veletek minden felemelkedik úgy,
mint

Gyöngye virág, 's azután nagy sziklájára olympnak

Feltekerem, lógjon hogy majd onnét az egész le. —
 Illyen nagy vagyok én, ki fölöttetek élek egek-
 ben!“(*)

Végre, 's végre számos bal esetek után csak
 ugyan megismerjük a' Magasságbelinek kezét; mi-
 dőn már t. i. hangosan kiáltja az Úr: „Hatalmam
 és dicsőségem senkinek sem engedem.“

Tornyitokból vakmerően
 Ne duljatok engemet,
 Mert az óra majd lecsördül,
 'S boszúra int engemet.

---

*) *Auf, wohlan, ihr Götter! versucht's, dass ihr All'
 es erkennet,*

*Eine goldene Kette hinab vom Himmel zu senken,
 Hängt dann ihr Götter euch an, ihr Göttinnen alle,
 Dennoch zögt ihr nie vom Himmel herab auf den
 Boden*

*Zeus den waltenden Gott mit eurer mühsamen Arbeit!
 Aber wenn dann ich ergriffe die goldene Kette;
 Selbst mit der Erde zög' ich euch empor, und selbst
 mit dem Meere,*

*Und die Kette darauf um das Felsenhaupt des
 Olympos
 Bänd' ich fest, dass schwebend das Weltall hing in
 der Höhe!*

*So weit rag' ich vor Göttern an Macht, so weit
 vor den Menschen.*

Ilias VIII. Ges.

A' mérték majd megtelik,
 'S játéktok-is elmulik. *)

99. A' halhatlan Isten' tanácsa és segéde nélkül
 mit sem kezdhetnek az emberek úgy, mint kell, 's
 az okosság kívánja.

Plinius in Paneg. ad Trajanum.

100. Legjobb és legbiztosabb tanács az, melly
 onnét felülről jó.

---

*) *Kühn von euren kleinen Thürmen
 Meinen Himmel zu bestürmen,
 Sollt ihr es nicht ferner wagen;
 Euer Maass ist angefüllt,
 Eure Stunde hat geschlagen,
 Euer Spiel ist ausgespielt.*

T ö r t é n e t.

I.

Az ember nem született magányra, kiirthatlan természeti ösztönénél, szívének titkos vonásainál és szólásbeli sajátságánál fogva szinte, mint kised korának tehetetlensége, többféle lelki 's testi inségei miatt társas életbe vonzódik; melly által benne valamint számtalan nemes jótékony, sőt egyedülségben nem-is ösmérhető, vagy legalább életre nem jutó tulajdonok 's erők fejlődnek ki: úgy ellenben némi gonoszságok-is mutatkozhatnak. Tudniillik: miután eredeti boldog állapotját elvesztette, hasonlóvá lett ő egy kerthez, mellyben a' természet mesteri szorgalommal legszebb alakban tűnik fel; ha pedig nincs dajkája, a' gyönyör-édenek-is vadonokká válnak.

Mély töprenkedés közt korán, igen korán 'érzék e' bajos helyzetüket a' halandók. Elégületlen-

ségök, természeti nemegyenlőségök, és belső ingerek a' rengeteg erdőkön, sivatag pusztákon, ide 's tova szédelgésen kívül mást-is szomjúhoza. Ez okra nézve mindjárt kezdetben nem csupán bátorság' tekintetéből — hiszen e'kint csak gonoszok és roszak ellen védték volna magokat; hanem főkép azon czélből, hogy természeti készületeket, különféle tehetségeiket munkásságba hozhassák, egymás' segédere lehessenek, 's így földi pályájokat könnyebbé 's édeesebbé tehessék, társaságba állottak. Eleve gyöngébb viszonyok: atya, anya, gyermekek 's unokák nyitottak erre utat, később nagyobb szaporodás által több családok, népek és nemzetek részint önkénti szabad alku, szerződés; részint erőhatalom mellett-is léptek szövetségbe, mellyeknek helyes rendezése 's biztosítása lett az emberiségnek — kétségen túl nem felelbi útmutatás és befolyás nélkül — fő adatja; mert többek közt még inkább tapasztaltott, hogy zavarba jött ereink' szerencsés összehangzása, 's a' józanésznek világára sűrű köd ereszkedett. Egy felől a' restség, léhaság, elpuhultság 's a' munkátóli borzadás nevelé a' társaság' gyávéit; más felől pedig a' mértékletlen önszeretet, szabadság, dics és uralkodás' vágya sokakat annyira megvakíta, hogy a' természeti méltóság, közigazság 's érdembecsülés előttük úgy szólván pusztá hangok voltak. Illy körülményekben már nem maradt egyéb hátra, mint azokat, kik mások fölött jelesb saját-ságokkal bírtak, tapasztalt, értelmes és okos jólel-

küszöggel ragyogtak, 's ugyan ezért köztiszteletre számolhattak, megbízni, hogy a' vezér 's oltalmazó tisztet magokra vállalván, az ohajtott csendet és rendet alkalmas szabályok által megszerezzék; tartóságot pedig azon határozás által eszközölnének, mellynél fogva kiki tudja: miben álljon az ő kötelessége. Így lett az emberi-nem nyilvános jogtisztelő 's követő, e'kint történtek az első léptek a' jobb polgári társaság' felállítására, mellyben a' tanácsok 's oktatások csak hamar sérthetetlen parancsokká 's törvényekké váltak. Mikor esett meg azonban ezen átváltozás, róla nyilvános tanúink nincsenek, melly homály a' legrégibb eredetet mutatja.

Honunk' egyik hirlapja (Hirnök) a' berlini politikai hetilapnak azon velős, és sok tanulsággal tömött cikkét, melly a' társasági alkuról 's alapszerződésről értekezik, közölvén, ezeket írja: „A' Philosophusok mindnyájan emlegetnek ugyan, ki világosabban, ki homályosabban, egy eredeti természetállapotot, és társasági alkut; de ha kérjük: Imi a' természetállapot, 's millyen lehetett az? már nem tudnak kielégítőleg felelni. Szinte midőn a' polgári szövetségről, magáról az elhíresztelt társasági alapalkuról vagyon a' szó, a' vélemény-külömbözések és ellenmondások még inkább szaporodnak. Mondanak meg nekünk már egyszer: sajátképen mit tanítanak, 's mit akarnak, hogy hidjünk? — “ Részemről ezen épen nem csudálkozhatok; mert véleményem szerint arról megvagyok győződve, hogy a' történtek felől pusztá elméleti út és nézet kétségtelen hitelt soha szülhet. Más az évkönyveket félrevetni, 's helyekbe öngondolkozást történetkép felállítani; más ismét a' multak' írója 's gyűjteménye iránt filozofia által némi vizsgálatot tenni. Hogy néhányan eszük 's a' politikai felvilágosodás' előhaladásának fényétől elragad-

tatva az első módot szivesebben követték, irományaik mutatják; melly könnyű 's vizás gazdálkodásnak természetesen az lett következése, hogy egyik terv a' másikat érte, egyik vélemény a' másikat semmisítette, 's mivel másoknak hitelességét szakadatlanúl dulták, ronták: önagyokból származott költeményeik' tartós elfogadására sem számolhattak. Gyönyörködjék bár akárki, mint tetszik, fellengző tusáikban, mellyek, tagadhatlan, az emberi észnek sokszor bámulásra méltó munkálatit tüntetik előnkbe: én azonban a' felhozott kérdésekre nézve mindaddig, míg a' Filozofusok a' hirtelen űskorban alaposabb és biztosabb kutforrást nem lelnek, szorosán ragaszkodom Mósesnek teremtés-könyveihez, hol mind a' társas, mind pedig alkotmányszerű egyesületnek kezdete elég világosan előadatik. *)

II.

Törvények 's parancsok lettek tehát szükségképen azon intézetek, mellyek a' jók' műkörének biztos bátorságot eszközöljenek, illő becsben tartsák az érdemeket; a' szabad kény' indulatoskodásit pedig és pusztító árvizeit foganattal gátolják.

Eleinte kétség kívül, a' zsengeknek ismert tulajdonakint, a' törvények-is egyszerűek voltak, 's kevés számmal jelentek meg; többnyire a' szokás szolgált sinormértékül. A' boldogabb időszaknak bizonyos bélyege ez! mert csak ott kívántatnak sok orvosi szerek, hol sok és nehéz betegségek uralkodnak. Már *Plinius* siratta amaz aranykor' eltűntét,

*) Az embernek boldogsága, kifejtetve a' józan bölcselkedés' segítségével — írta Endrődy János 'stb. Pesten 1806. II Könyv. Többek közt a' kérdéses tárgyról-is vitatkozik.

mikor a' kevés törvények örökítés' jelül érczre metszettek. Utóbb 'az emberek' különböző véralakata, élésmódja 's nevelése, éghajlat, lakhely, szerencsés vagy bal viszonyok által megszaporodtak a' törvények, 's érdekes fordulatokon mentek keresztül.

III.

Régibb időkben azok között, kik e' tárgyra nézve kitünőleg viselték magokat, nem említvén számos napkeleti nemzeteket, kikről titkolódzó 's röjtélyes mivoltuk miatt bizonyost keveset tudunk, hiteles irományok szerint köztudomásra különösen fénylett *Móses*, mint törvényhozó, ki Krisztus Urunk előtt 1600dik év körül *Levi*' nemzetségéből *Amramtól* és *Jochabethtól* született Egyiptomban. Terhes vezér hivatalát azzal tette leginkább emlékeztessé, hogy a' törvényhozásban mindenkor szemei előtt tartotta reá bizottjainak sajátságokat, más népekkel való éghajlati 's politikai helyzetüket, és az emberi társaságnak rendíthetlen oszlopit. *) Nevezetes a' Krétai szigetnek kormányzója-is *Minos*, mint közönségesen állítatik 1398ban. Spártai *Lykurgos* 774ben. Athenai *Drakon* 624ben. *Solon* 639ben. *Peisistratos* 560ban, 's több mások. A' most nevezettek mindnyájan Kristus Urunk előtt éltek. Legkiterjedőbb közönségességet nyertek azonban a' ró-

*) F. J. D. Michaëlis: Mosaisches Recht 2. Aufl. Frankfurt a. M. 1775—1803. 6. Theile.

maiak' törvényei, mellyek az országászat' viszonyai-
val sokféle kutforrásból, módon, és szerzők által ke-
letkeztek, világos tanui maradván majd a' szelidebb
és jobb szándéku gondoskodásnak; majd a' kegyet-
len és gógös önkénynek. Szokás szerint fegyvereik-
kel együtt költöztek az elfoglalt tartományokba;
mert a' rómaiaknál nyelvük és törvényük volt átal-
jában azon bilincs, melly a' meggyőzött népet hoz-
zájok csatlotta. Roppant birodalmuk' dültével csök-
kent törvényeik' tekintete-is, — annyival inkább;
mivel a' hatalmas és győzelmes *Nagy Károly* egé-
szen másképp gondolkozék. Bölcsességének valóban
egy igen dicséretes vonása tűnik ki abból, hogy a'
meghódítottak' törvényeit és szokásait sérthetetlenül
hagyta. Az ő elve: „mindegyik nemzet nézze ma-
gát tulajdon tükrében,“ 's alatta ha valamely új tör-
vény hozatott-is, a' nemzet' egyetértésével történt.
Gyáva utódjai *) lelkének felséges irányát nem ért-

*) Depping' koszorús irásában azt jegyzi meg a' IXdik század' má-
sodik/feléről, hogy az Európának legalacsonyabb időszaka volt,
mikor Nagy Károly' monarchiája már feloszlott, örökösei gyáva-
ságban éltek, a' byzantiumi udvar elerőtlenedve volt, más felől
a' Muhamedánusok Ásiában lábra kaptak, Europa' kebelét pe-
dig a' pogány Dán, Normann 's más vad nemzetek kények sze-
rint dulták, 's a' szorgalom' kevés gyümölcseit-is mint azok a'
római culturából átjöttek, 's a' keresztény vallás' fedező szár-
nyai alatt valamennyire ápolgatva voltak, mostoha módon öszve-
tiporták. L. „Die Heerfahrten der Normannen bis zu ihrer fe-
sten Niederlassung in Frankreich. Nach G. C. Depping's ge-
krönter Reisschrift von F. Ismar. Hamburg 1829. 2 Bände.“
Tudós Kállay Ferencz után.

vén, tömérdek ideiglen ellátó határozatok által alattvalóikat annyira zavarták 's nyugtalaníták, hogy több mostoha fordulatok és változások után közkivánság szerint végre ismét virágzani kezdtek a' római törvények. Nem csak görög, olasz, német és frank; hanem mindnyájan, úgy szólván, kik később polgári alkotványt készítenek, azokat vették alapúl. Rövidebb 's hosszabb értekezések; 1130ban Bolognán divatozó tanítói szék; a' tudósok' jegyzeti, javallati, 's minden rendszer nélkül öszvegyűjtött tartománybeli rendeletek által olly óriási nagyságu, homályos, nehéz és kétértelmü tárgyá változott a' római törvények' foglalatra, hogy helyettük alkalmasb és egyszerű kormányozást mindenki ohajtva ohajtott. A' törvényhozók és tudósok' pánczélos serege tüzzel vassal volt ugyan rajta, hogy a' közinségen segítsék; de legnagyobb törekvéseik sem orvosolhaták meg az igazság' kiszolgáltatásának tekervényes és hosszas utját, a' megvásárlott ítéletek' ferdeségét, 's a' halandók' ártalmas kicsapongásit. Fáradozósaiknak gyümölcse jobbadán csak a' lett, hogy a' törvénytudomány XVII. és XVIIIdik században elméletileg szerencsésb alakítást nyert.

IV.

Tiszteletre méltók igen-is a' jó polgári szabályok, örömet elhiszem, hogy a' közjó' kedvéért, melly visszaömlik mindnyájunkra, édes az engedelmesség,

a' kitett jutalmak' reménye felettébb hódító, valamint a' rettentő büntetés-is foganattal ritkíthatja az ellenszegülést és áthágást; mindazáltal ha a' mult és jelenkor' lépteit józan szemügyre vévén, az emberiség' természetén vizsgálódunk: a' törvényszerzők 's kormányzók' kisebbítése nélkül mondhatni, hogy a' törvények pusztán nagyon gyöngye vezérek; nincs benne annyi erő, nyomadék és rugó, hogy nekik kiki szívesen és mindenkor engedjen. Már ama meggyőződés: hogy a' törvényhozók és bírák emberek; végzéseik 's ítéleteik emberi, gyarló tekintetet szűl minden gondolkozóban. Mivel továbbá az akarat csak értelem után szok hajlani — ha netalán valaki önképzetenél fogva a' törvényt alkalmatlannak, vagy kártékonynak találná, nemde minél buzgóbban szereti hazáját: annál kötelesebb léssen a' vélt helytelen rendelkezésnek magát ellenszögezni, sőt másokat is engedetlenségre birni? — Hát mikor a' törvényes kötelesség vagyunkat, vérünket és életünket kívánja áldozatul, rosszul okoskodik e a' vallástalan honfi, ha vonakodik ezen legfőbb javait felrakni az emésztő oltár' tüzére? Minő halandói varázsló ígéret és cím békéltetheti meg ekkor az önhaszon' telhetlen vágyait? Hol a' csalhatatlan kezesség, melly mérlegével igazság szerint, távol minden személyválogatástól és irigységtől, biztos kielégítést nyújt a' nagy áldozatokba került hűségnek.

A' büntető hatalom sem szerencsésebb szigorú rendelvényivel. A' polgári fenyíték csak a' vilá-

gosra kitört vétkeket tárgyazza', és csak az utonért gonosztevőt huzza számadásra, a' képmutató, titkolódzni tudó fortélyaival gyakran elkerüli súlyját, és valahol a' bünös vagy roszakaró magát a' kémek' szeme 's vádak' tanusága ellen bátorságban leli; hol a' tilalom' díjánál nagyobb nyereségre számolhat, vagy a' tisztviselők' gyöngeségit hasznára fordíthatja: tehetetlenek maradnak ott bizonyára nem ritkán a' törvények. Ha a' gonosztevő előtt egy felől a' menedékhely olly foganattal elzárattatik-is, hogy félelemből most az egyszer kéntelenítetik magát meghúzni a' nyilvános és lármás üldözők' elől: máskor 's valahányszor röjtve maradhat, annál nagyobb kedérrrel üzi vásottságát.

V.

Józan gondolkozók után állíthatni, hogy a' polgári társaságnak valódi boldogítására világi törvények elégtelenek. „A' törvényhozások, e'kint ir *Heeren*, nem birnak ohajtott sikerrel felebbi tekintet nélkül; ez szerez nekik tulajdonkép illő tiszteletet és hódolatot. — Vagy mi tarthatná valljon fen állandóan az emberek' egyesületét? Tán erőhatalom, fenyegetés, nyomás, vagy közös ellenállás? Rövid ideig 's tökéletlenül igen-is, de nem folytonosan — épen azért; mivel kényszerítés. Csak a' vallás, egy közönséges szentség, 's a' véle öszvekött felleges innepek eszközölhetik azt; mert ezek adnak

a' népnek olly sajátságot, melly érző tehetségeiket elfoglalja 's áthatja, szívükhöz szól, őket a' többiek-től elkülöníti, 's ez által bennök az igazi nemzeti-ség és hazafiuság' lelkét észrevehetlenül teremti. Így lett Jehovának jerusalemi temploma a' zsidói; tyriai Herkulesé a' féniciiai; Jupiteré pedig a' latáni szövetségnek középpontja. *) Innét van, hogy a' hajdani hősöket és törvényszerzőket (meggyőződésből é, vagy politikából? azt most nem kutatom) mindenkor az istenséghez vagy istenekhez látjuk folyamodni, fő elvül tartván: hogy a' vallás szülheti leginkább a' nagy érdemeket; hajthatja legüdvösebben a' nép' akaratját, és az ő fő oltalma alatt virágozhat egyedül kelletikép a' személy és vagyon' bátor léte. Ez okra nézve találjuk, hogy már régente Egyiptomiaknál, Zsidóknál, Persáknál, Szityáknál, Keltáknál, 's egyebeknél a' papok képezék az első rendet. Az isten' zászlója, békekötése 's törvénye, vitéség 's bátorság' istenei mind erre mutatnak.

VI.

Milly benyomást tett *Camill*' beszéde több Rómaiakban, midőn *Brennus*, Galliaiak' vezére, rémítő küzdés után Rómát hamuba döntötte, *Livius*' könyveiben olvashatni. A' fellengzőn érző derék *Camill*, kinek szíven feküdt honja 's vallása, feszült kebellet lép fel a' szétdult nagy város' piacznán, 's

*) Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel. 1. Theil.

miután a' csüggedező rómaiakat önlakhelyeik' romjai közt tábori helyzetben felállította volna, imigyen szólítá meg őket: „Polgártársaim! többé nem arannyal, hanem fegyverrel kéntelenítettek honotokat megszabadítani 's megváltani. Az idegenek' fogságába került isteneitek, haldokló édes tieitek, nőjeitek 's magzataitok, ezek a' kirablott komor lakhelyek, ezen omladékkal fedezett föld, minden — boszúra int benneteket.“ Felhevült lélek 's mozgás mutatkozik erre a' rómaiakban, kikkel ő haladék nélkül sietett a' még közeliben tanyászó Gallok ellen. Reájok ütött, 's az éghajlat és betegeskedés által különben-is elgyöngülteket csak hamar megfutamítá. Most már mint győző tért vissza Rómába *Camill*, ki, hogy a' jó kezdet dugába ne düljön, mindenek előtt az isteni házaknak helyreállítását tette fő gondjává. A' lerombolt templomok épültek, füstölgöttek a' tisztuló 's engesztelő áldozatok; az ellenség által elrablott 's tőle ismét visszanyert kincs Jupiter' lábaihoz rakatott; a' szép nemnek, melly drága ékeik olly örömet feláldozta a' haza' szükségére, nyilvános köszönet mellett még azon különös jog-is adatott, melly szerint jövendőben ők-is, mint a' férjfiak, koporsóiknál dicsérő beszéddel tiszteltethetnek.

Noha *Camill* mindezeket legtisztább szándékkal cselekedte: még sem csillapíthatta le egészen némelly agyarkodók' törekvéseit. A' nép' szószólói voltak leginkább irigyei, nem szünvén meg a' pórt

arra birni, hogy Rómát dűledékeiben hagyja, 's menjen Vejusba, hol kész épületekre találand. A' veszélyes indítvány néhányakban már mély töprenkedést és aggodalmat-is szűlt; de *Camillnak* nagy lelke nem tuda csűggedni. Ujult erővel akarta ő még egyszer társiban a' vallás és honszeretet' boldog érzelmeit felbuzdítani, midőn a' tanácsnokok' körében az öszvegyűlt római nép előtt illy szavakkal jelent meg: ;;Polgárok! (Quirites) Hát csak azért vívtatok, azért szabadítatok meg anyavárostokat az ellenség' kezei közül, hogy azt ismét elhagyjátok? — Mikor a' győzelmes Galloknak városunk hatalmuk alá jutott, a' Capitolium, a' vár és istenek menten maradtak: és most, midőn a' hős rómaiaknak maga a' szerencse-is kedvez, Rómát kivándorlás által vadonabbá tegyük, mint volt mostoha viszonyaiban? győzelműnk ártalmasabb legyen reá nézve, mint az ellenség által történt elfoglalása? Oh bár soha sem kaptunk volna atyáinktól vallást! — Az istenek' oltalma olly világos vala jelen körülményeinkben, hogy a' tiszteletük iránti hidegséget és egykedvűségét ezen esetnek magának kellene szivűnkéből örökre kizárni. — Tekintsetek vissza a' lefolyt évekre! Ha szerencsés, és bal sorsotokat fontolóra veszitek, azt találjátok, hogy az istenek' védelme alatt mindenkor jól folytak dolgaitok; mindannyiszor pedig rosszul, valahányszor őket megve-tettétek. Csak akkor fordult borúra derűnk, midőn a' Gallok' beűtésén az istenek' szózatit nem ösmér-

tük meg; követeink a' nemzeti jogokat megsértették, és mi őket ezért büntetlenül hagytuk. Az istenek' ostora úgy megvert bennünket, hogy egész világnak méltó tanuságul szolgálhatunk. Utoljára a' bal sors felkeresteté vélünk a' vallást. Vetélkedve sieténk a' Capitoliumba, a' legjobb és legnagyobb kegyességü Jupiter' zsámolyához, forró kebellet esedzvéen az istenek előtt. Vissza-is adták, hála! hazánkat győzelemmel és ősi dicsőségünkkel együtt; ellenségeinkre pedig, kik az arany' fényétől megvakulva, már esküt 's hűséget-is szegtek, reszketést és halált sujtottak.

És most — ah rómaiak! kik előtt homálytalanul rémlik az: mit tehetnek a' felejtett, és buzgón imádott istenek; midőn a' hajótörésből alig szabdultatok ki, mellyet csupán vétkeitek okoztak, uj bünt forraltok magatokban? Emlékezzetek meg ama jóslati jelekről, mellyek közt Róma alapítatott. Köröskörül, a' hol állunk, mindenek szentelvék istenek, 's atyáink' ájtatossága által. Csudálkozva látátok, miként rohant le *Fabius* a' várból, minő bátorsággal szögezte magát ellene a' frankok' sűrű nyilainak, hogy a' quirinai hegyen családi áldozatot tessen; és most, midőn már a' béke' olajága virágzik, most akarnátok ti gondatlanul itt hagyni templomaitokat, házi pártolóitokat 's az innepélyes isteni tiszteletet. — Ne-is mondja valaki, hogy atyáink' vallása szinte azonkép divatozhat Vejusbán mint Rómában. Vagynak némelly innepélyes szer-

tartásaink, mellyeket más helyre át nem vihetünk. Jupiternek p. o. nagy innepét illón egyedül a' Capitoliumi várban ülhetjük; ezen a' szent hegyen szabad a' Vestának tüzét ápolni, 's e'kint nagyságunkat örökíteni.

Soha sem fogja hinni az utókor, hogy mi önkéntes kivándorlással hagytuk itt Rómát; nem mentünk volna el bizonyára, ezt fogja gondolni, ha egy hatalmasb bennünket ki nem üzött volna; vagy a' Galliaiak Rómát már annyira feldulták, hogy a' Rómaiak többé fel nem építhetnék? — És ha egykor majd, mi nem lehetetlen, a' Galloknak kedvek jönne, a' mi romjainkat előbbi épségükben felállítani, türhetnétek e' ti ezt békével? — Ettől pedig tarthatni; mert nemzetségük még nincs eltörülve, 's honuk, mint mondják, emberekkel bővelkedik.

Nem foghatom meg, mi adhatott alkalmat illy hallatlan nyakasságtokra — szégyen e', vagy inkább istentelenség? Ha mindjárt gúnyhókat állíthatnátok is, mint hajdan *Romulus*, nem volna e' dicsőbb ezekben lakni isteneitekkel, mint őket pártütőleg elhagyni?

Polgárok! ne késedelmeskedjete, ne töprenkedjete azon, miként feledhetnéte el anyavárosotokat, mellyhez minden, mit csak szemlélte, szeretettel 's felséges ígéretekkel lánczol; ne cseréljete fel olly tájékkal, hol mi sincs, melly néktek boldog állapotról 's az istenek' oltalmáról kezesked-

hetnék! Jobb Rómában maradni, mint később a' viszonzlátástól 's visszavágyástól megemészteni.“ *)

Camill beszéde, 's egy reá következő szerencsés jósló jel annyira megváltoztatá a' nép' érzetét, hogy Rómának rombolt épületi nem sokára felemelkedtek.

VII.

Egy zavar' alkalmával, melly Rómában a' nemesség 's pór nép közt támadt, némellyek a' valásbeli szokásokba-is bekötelődtek. *Appius Claudius* erre felhevülvén, földieit imígyen intette: „Rómaiak! mi lesz e'kint a' madarabóli jövendöléséből, mellyeknek birtokában vagynak régtől fogva a' fő nemesek (Patricii), a' jósló madaraból, mellyek Rómával egy idősek, 's vallásunk' alapját tesszik? Azt mondják néhányan: mit bánjuk, akar esznek a' szent tyukok, akar nem? ha előbb, vagy utóbb jönnek e' ki rekeszeikből? kiált e' a' jósló madár, vagy nem? — Igaz, ezek magokban csekélységek; de épen illy kicsinységeknek lelkiüsméretes megtartása által tették eldődeink Rómát Olaszország' leghiresebb városáva. Mi most az e'féle valási szokásokat ócsárljuk, mintha nekünk felségünk' megtartása végett istenekre szükségünk sem volna.

*) Livius Hist. L. V.

Méltán 's félelem közt várhatjuk, hogy büntetésül tőlünk majd segédüket megvonják.“ *)

VIII.

Rendületlenül állnának valóban még most-is számos nemzetek és országok; ha az elfajult erkölcsök 's vallás' hanyaglása által meg nem gyöngültek volna. Róma, Athena, Sparta, Karthagó, 's több más virágzó polgárzatok, mind inkább önmagok, nem pedig idegenek' fegyvere által veszték el.**)

IX.

Plutarch a' hét görög bölcsnek vendégségében fejenkint előmutatja feleletjüket, mellyeket adtak eme kérdésre:

„Mellyik a' legjobb polgári állomány?“

Solon mondá: Azon köztársaság legholdogabb, 's legtartósabb, hol a' nemsértettek a' megsértettekkel egyakaratulag üldözik 's büntetik a' gonosztevőt. Mert ki a' törvényeket áthágja, nem annyira bántja az egyes polgárt, mint az egész társaságot; 's ha büntetlenül marad, úgy a' roszak' vakmerősége felül kerül.

Bias: Hol a' polgárok mindnyájan olly tisztelettel viseltetnek a' törvények iránt, mint legfőbb urok iránt.

*) Allgem. Welt- und Menschen-Gesch.

***) Müllers G. d. Schweiz. I. B.

Thales: Mellynek polgári sem igen gazdagok, sem igen szegények.

Anacharsis: Hol a' tökéletes egyenlőség mellett az erény mindennél jobbnak, a' vétek pedig mindennél rosszabbnak tartatik.

Kleobul: Hol a' polgárok inkább félnek a' szegénytől, mint törvényektől.

Pittak: Hol minden hivatalok csak a' jóknak adatnak; a' gonoszok előtt pedig zárva.

Chilon: Hol a' törvényekre legtöbbet; keveset, vagy soha sem ügyelnek a' csevegőkre.

Periander dicséré azon népuralmodást, melly az aristocratiához legközelebb van.

Egy a' jelenlévő vendégek közül hallván ezeket, azon észrevételt tette: minthogy igen kevesen kormányozhatnak egész köztársaságokat, vagy királyságokat, mondanák meg a' bölcsek: miként igazgassa helyesen kiki tulajdon házáat? *Solonnak* erre azon ház látszék legrendesebbnek, hol a' pénz igazságosan kerestetik, gyanú nélkül őriztetik, 's megbánás nélkül adatik ki.

X.

Midőn *Ptolomeus*, syriai király több nemzetek' küldöttjeit vendéglette, beszéd támada köztök' nemzeteik' különös jelességeiről-is. Nevezetes benne,

*) Reliquien alter Zeiten, 'stb. I. Th.

hogy mindegyik övéinek kitüntetését a' vallással 's erkölcsi szokásokkal kötötte együ:

A' Romai: Sehol sem tiszteltetnek az istenek 's templomaik olly buzgón, mint Rómában.

Karthagóbeli: Hazámban a' nemesség harczra, nép munkára, bölcsészek pedig oktatásra szüntelenül készen állanak.

Siciliai: Honomban csak az igazságot 's egyenlőséget kedvelik.

Rhodusi: Az öregek nálunk mély tiszteletben, ifjak törvények szerint, némberek pedig szemérmes visszavonultságban élnek.

Athenai: Athenában a' gazdagnak szegényt nyomorgatni, népnek hivalkodni, 's tanácsnak tudatlankból állani tilalmas.

Lacedaemoni: Nálunk egyik ollyan, mint a' másik, 's ezért távol tőlünk az irigység. A' javak közősek, innét nincs köztünk fősvény és rest.

Sicyoni: Hazámban idegennek letelepedni nem szabad: mert az idegenek velük csak ujságot hoznak; sem orvosnak: mert ezek az embert koporsójához siettetik; sem ügyésznek: mert ők az igazat is felforgatják. *)

XI.

Vagynak, kik a' Religiót, főkép a' keresztény Religiót (mellyet én meggyőződéseim szerint igaznak

---

*) Bouquet Histoire.

vallok), az emberiség' türhetetlen békójának, üres vakító koholmányának, vagy legfelyebb békesség okáért némi illeménynek tartván, örömet számlálnák a' feleslegvalókhoz. Ha egykor, e'kint okoskodnak, a' polgárzatnak tökéletes bátorságot 's virágzó állapotot szerezhettek a' Sparták, Athenák, Rómaiak, és Chinaiak' honi 's erkölcsi szokásai a' nélkül, hogy keresztény Religióra szükségök lett volna, miért nem lehetnék mi-is el nála nélkül?— A' kérdés' fontossága miatt érdekes a' most említett nemzetek' erkölcsi 's hazai szokásait röviden a' szerint előmutatni, mint rajzukat a' hiteles és részrehajlatlan évkönyvekben találjuk.

XII.

A' megószült századokban Sparta többeknek imádtott bálványa. Erkölcsi szokásai nem egyszer rendkívüli dicsérettel halmoztatnak; de ha őt közelebről 's elfogultság nélkül, nevezetesen *Goquet* francia íróval szemléljük; képe nem nagyon kellemes vonásokkal rémlik előttünk. Babonás, rest, csalárd, hűtelen, durva 's kegyetlen nép nem méltó olly nagy magasztalásra, mellyel néki a' részrehajló tudóskák tömjénezni hátorkodnak. A' gondos és érzékeny szülők' felséges kötelességeit nem ösmerték, magzatjaikat addig vesszőzvéen, mig el nem haltak; a' sarjadékok' gyakorlatát jobbadán abban helyezék, hogy egymást legnagyobb bószúltséggel üssék, ver-

jék; ha gyöngédebb vagy hibás alkatásu született, azonnal megöletett. Szerénység, szemérem, finomabb viselet teljességgel számüzve volt közülök. Nem elégedvén meg azzal, hogy a' Helotákat, kik polgártársaik voltak, legalább való szolgaságra juttatták, rosszabbul bántak velök, mint mívelt nemzetek a' barmaikkal. Minden ok nélkül gunyolták, kinozták, 's öldözték őket, mi több: életüket gyermekeik' játékáva tevék. Borzasztók ama kegyetlenségek, mellyeket peloponneszi háború után az Athénakon véghezvittek. *Xenophon*' állítása szerint nyolcz hónap alatt, midőn már béke kötöttetett, többeket végzettek ki e' világból, mint más ellenségek harmincz éves csatákban. Buja fajtalanságuk egész Görögországban közmondássá vált, házassági hűségnek képzetével sem birván. *Pausanias*, tulajdon hadivezérük azon váddal lép fel ellenök, hogy elsők voltak, kik az ellenséget pénz által megvesztegetni, 's a' győzelmet megvásárlani kezdék — sőt másokat is illy alacsony tettekre oktattak. Ím! ez ama dicső köztársaság, melly némelyektől egész felhőkig emeltetik, azért csupán, hogy a' vallás, kivált a' keresztény vallás' szükségtelenségét megmutathassák. A' fenemlített író azon észrevétellel fejezi be rajzát, hogy rajta egy vonás sem találtatik, melly a' görög írók' világos tanubizonyosággal nem támogattathatnék. *)

---

*) Goquet Origine des Loix. T. V. p. 74.

XIII.

Az Athenák' erkölcei sem kedvezőbb fényben tűnnek fel a' régiség' buvára előtt. Itt láthatni, e'kint szól *Goquet*, *) köztársaságot, melly szünetlenül lángban van lázító gyülekezetei miatt; itt akadáhatni népre, melly a' csempekedő 's fondorkodó pártoktól ide 's tova hanyatik, mint a' tenger' hullámi; főbb tekintetü 's hasznos polgárit üldözi, számkiveti, 's a' legnagyobb igazságtalanság' martalékjáva teszi. Athenában a' valódi virtus csak elavult holmi, 's a' hazáért tett szolgálatok vagy elfelejtettek, vagy legfelebb az Ostracismus, az az: cserépre szavazó ítélőszék által büntettetnek meg. Ama szelidek és nyájasoknak hivattatott Athenák a' legtúlóságosabb keménységgel viseltettek a' tőlük függő városok iránt; a' finom érzés és izlés miatt kikiáltottak társas körben mód nélkül kedvelék a' disztelen kiejtésekét 's beszédekét mellyekkel színházaik is bővelkedtek. *Aeschines* és *Demosthenes*, jelesb szónokaik egymásnak a' legdurvább gorombaságot mondogatták. *Aristophanes*' vígjátékai telvék szentelen kifejezésekkel. A' fiatalság nem elégedvén meg szerelmeseinek sorvasztó ölével, még olly szenvedélyekkel-is üzé parázna merészletit, mellyektől maga a' természet-is irtózik. Mezitelen jelentek meg a' nyilvános játékhelyeken, és ezt bölcseik nem csak nem gátolták; hanem önpéldáikkal-is erősítették. Mit

*) Ugyanott

mondjunk ama vad szilajságról, mellyel *Darius'* küldöttjein a' nemzeti 's emberi jogokat megsértették? Mit azon iszonyú dühről, mellyel egy ízben tiz érdemes vezéreket bölcs *Socraïessel* együtt fortélyosan kigondolt ürügy alatt halálra ítélték? Ezt a' mocskot századok sem törülük le róluk. —

Illy polgári egyetemnek viszonyairól könnyű volt *Phocionnak* jövendőt mondani. „Olly köztársaságban, é'kint hangzott e' nagy férfiúnak jósló lelke, mellyben a' polgárok szemtelenek, 's a' becsület hiú agykölteménynek nézetik; hol az álbölcsék annyira vitték a' dolgot, hogy a' hős és honfi' tiszta törekvései szánakozásra méltóknak tartatnak: ott lenyugodott már a' nap egészen. Nincs senki-nek szívében igazság, mindenki' nyelve kész a' hazugságra. Az alacsony önhaszonlesés nem csak sinormértéke tetteiknek; hanem rugója-is minden terveiknek. Szóval: a' bűn örök álomba meríté a' lelket, mellynek felébredésre nincs többé reménye. O Athena! kedves hazám! hát tenmagad döntöd a' vészes örvénybe?! Mellyik hatalmas kéz tarthat fel a' sülyedéstől? — Jőjj, siess Minerva segédünkre! De nem — nincs szabadulás: már az istenek-is süketek, 's nem hallják kérésünket; mert béketüresöket kifárasztottuk.“ *)

Emelje bár és csodálja, kinek tetszik, minde-
nek felett a' nagy Görögország 's fényes Athena'
remek műveit, mellyek által a' hamis isteneket 's

*) Hausens Versuch einer Gesch. I. Th.

regényes világot utánozhatlanul előadják — egy Venust, Apollót, Nymphát és Gráciát; vagy mikép bonyolódik az erős Mars Venussal Vulcan' hálójába; miként ragadja el Ganymedest Jupiter, 's csalja meg Lédát hattyú képében. — Én, mivel nemesb teremtmények vagyunk, a' nemzeti nagyságot, műveltséget és boldogságot nem annyira az érzéketlen kőmetszetekkel, néma képfaragással kötöm össze, mint a' józan erények' virágzásával.

XIV.

Milly sokat hallhatni a' római köztársaság' szép ideiről! Ám lássuk, minők boldog szerepei, mellyek nagyságát hirdethetnék? A' tanács és nép közti folytonos czivódások; kormányzók és császáraik' zsarnoksága; egymásnak öldöklései, a' három és tiz fő személyek' (Triumviri et Decemviri) keménysége; vezérek' alacsony irigykedései; hadiseregek' lázadása; népnek igazságtalanságai; Grachok' pártütése; szünetleni harczok 's veszekedések mind azok ellen, kik Rómára nézve csak legkisebb gyanuba-is jöhetnek; győzelmeknek csalárdság általi megvásárlása — ezek ama tündöklő vonások, mellyek a' római fenéséget ábrázolják, e'féléket történetiróik' legfortélyosabb mesterkedése sem palástolhat be. Noha végtére köztük harminczezer istenek 's istennők tiszteltettek; legpompásabb templomok épültek: mindazáltal ezek sem voltak elegendők védelmökre, kik-

nek társaságát amúgy-is átaljában minden becsületes embernek szégyenlenie kellett volna. Sokan álmélkodnak a' Rómaiak' honszeretetén, melly azonban igazán véve nem vala egyéb, mint minden idegeknek gyűlölete; magasztalják szabad-társasági érelyiket, mellyeket tulajdonkép inkább a' durva vad-ság' kitöréseinek tarthatni.

De hogy mostoha ne légyen tollunk, halljuk felőlök az irókat. „Mivel a' Rómaiak az egész világot prédájoknak tekinték, 's minden más nemzetek' szabadlétének eskütt ellenségei voltak: telhetlen gőgjöknek egyetlen feltétele vala, mások' szabadságát tapodni; királyokat fejedelmi méltóságoktól megfosztani, 's így az egész emberiséget meghódítani.“ *)

A' Rómaiak *Montesquieu* szerint csupán azért kívántak mindent hatalmokban keríteni, hogy mindent elronthassanak. **)

Tacitus imígyen festi őket: „A' gazdag nép irigységet, szegény pedig olly becsület-kórságot gerjeszte bennök, hogy lábaikra minél előbb bilincset tenni ohajtának. Kelet és nyugot ki nem elégíthették őket. Egyenlő indulattal üldözék a' szegényt és gazdagot. Lopni, ölni, rablani uralkodás volt náluk, és csak akkor köttetett béke, midőn már egész tartományokat vadon pusztaságra juttathattak. Vagyonukat adóra, szerzeményünket hadisereg' tartására,

*) Histoire Rom. d. Rollin. T. VII. p. 285.

**) Esp. des Loix L. X. ch. 14.

kezeinket 's erőnket pedig várak' építésére kívánják, csak hogy bennünket bitangolhassanak 's végképen megrontsanak.“ *)

Vétkes büszkeségök győzelmökkel növekedett. Eleinte csupán szomszédjaik' barmaid és aratásait vitték be Rómába; nem sokára reá az elfoglalt városok' kincsei, aranya 's ezüstje, királyok, vezérek, 's a' megverettek rablánczokban mint foglyok seregestül kísérek győzelmi szekeröket; Frank, Spanyol, Afrika, Egyptom, Görögország és Ásia nem vala képes, vágyaiknak elégséget nyujtani; legszebb városokat 's tartományokat-is tüzzel vassal emészték. — De üt egyszer az óra, 's fordul a' szerencse' kereke. Polgári háború támad közöttök, 's azon fegyver, melly kevésel előbb idegeneket fosztott életektől, most már honfiak 's polgártársak ellen villog. Patakkint folyik a' kevély Rómaiak' vérök, nem csak kegytelen császárok; hanem az északi erdőkből rohanó vad népek-is vetélkedve boszulak embertelen bánásikat. — Így dült le az iszonyú szörny, miután jó erkölcsöiből gondatlanul kivetkezett.

Ha néha Róma jobb kormányzóra szert-is tett, mi igen ritkán történt, országlások nem tartott sokáig. *Tacitus* császár, ki csupán hat hónapig uralkodott, Róma' jó fejedelmeinek egyenkint emlékoszlopokat állítatott a' templomban; de számok olly

*) *Tacitus in vita Agric.*

kisded vala, hogy közvélemény szerint mindnyájukat egy gyűrűnek kövére lehetett volna vágatni. *)

XV.

China korán sem ragyog már olly tündér alakban előttünk, mióta közelebbről 's tisztább források után ismerjük azt. *Anson* utazásiban **) egészen más képzetet teremt ezen alacsonylelkű tunya 's hűtelen népről. Erkölestudománya tökéletlen, 's nagyon szűkítő; komolysága 's udvarisága mesterkéltséget 's unszolt helyzetet; a' kormány gyöngye, és szünet nélkül van téve alattomos fondorkodásoknak; az előljárási megromlott, 's ítélőszékei a' többetigérőknek zsákmánya, a' nemzeti jog előttök még ismeretlen. *Montesquieu* nem igen kedvező jegyzést tesz felőlök; állítván: hogy a' Chinaiak legravaszabbak a' föld' kerektségén. Valamint Spartában, úgy nálök is szabad lopni, csalni. Az erények' tisztaságáról keveset tudnak; a' kormányzás' módja untalan változik, 's nem egyéb, kevély zsarnokságnál. ***)

Hányszor fosztották meg atyjokat tróntól a' gyermekek! így ír *Herder* ****), hányszor dühösködtek az atyák önmagzataik ellen! Ki szemlélheti vagy olvashatja bámulás nélkül a' sinai birodalom'

*) N. Welt- und Menschen-Gesch. XV.

**) III. Band. 7. Kap.

***) Esp. d. Loix. L. VII.

****) Ideen zur Gesch. d. Menschh. III. Th.

különös szokásit, 's történetinek folyamát? Itt egy egész Collegium munkálódik azon, mellynek jó végrehajtását csak egy embertől kellene várni; itt kérdések támasztatnak, midőn a' felelet már régte készen áll; járnak kelnek, jönnek mennek, vigyázva hátrálnak 's kerülnek ki egymást, csak hogy a' gyermeki kormánynak udvariságát valamikép el ne hibázzák. Moral- 's törvénykönyvek mindig egy körben kereng, a' gyermeki kötelességekről százféleképp is, gondos tünődés közt és szokott képmutatással mindenkor ugyanazt beszélék. Az egész ország nem más, hanem bébalzamoszott, selyembe burkolt, képzetükkel (hieroglyphus) festett csontváz, vérforgása hasonlít a' télen által alvó állatok' életéhez.

XVI.

Azt nem tagadhatni, hogy a' pogány nemzetek között-is találkoztak itt ott példás erények, — a' vallás iránti tisztelet, szives vonzódás, és egy szerencsésebb polgári alkotmányoknak némelly dicséretes vonási köztök-is virágoztak: mert t. i. a' természeti ész és lelkiismeret' sugalmi egészen el nem fojtathattak, az emberiség' első oktatójának szent intései 's örökös kívánati, mellyek szájról szájra adattak, mint drága hagyományok többektől híven őriztettek, 's ha félig ismerve-is, divatozni meg nem szüntek; de milly kevesek mind ama dicső maradványok arra, hogy egy egész nemzetnek bélyegét határozólag

felmutathassák! Nem-is tartottak sokáig, egyik túlság a' másikat érte; alapjuk többnyire csak az emberi önkény volt, 's a' biztos arany-középútnak érdemei nem ismertettek. — A' Sparták bátor erős hősök helyett érzéketlen vad emberekké lettek, vagy mint *Plato* mondja: kemény katonák, de semmi polgárok. A' művelt Athenák puha 's kényes életre mentek át. Alig mutatkozott Rómában egy boldogabb országlat, azonnal elnyomatott. — Szóval, ha az érintett nemzetekre csatapiac és fényezés' körén kívül tekintünk, 's őket a' józan ész és valódi boldogság' kívánati szerint bíráljuk, vajmi kevés nyomaira találunk az igazi nagyságnak! „Igen-is tagadhatlan, e'kint szól tudós *Jacobi*, 's tetteleg behizonyodott dolog az, hogy valamely nemzet egész bámulásig mesteri, külsőkép legfinomabb lehet, és sok oldalú műveltséggel bírhat; noha belsőkép legromlottabb és istentelenebb.“ *)

XVII.

Az ember, kinek élete merő kívánságokból áll, mindenkor szeretett bölcselkedni, ugyanazért nincs régiebb és nevezetesebb a' filosofiánál. Van — kétség kívül van szívünk' fenekén egy örökké fénylő nap, mellyet a' legsűrűbb köd sem homályosíthat bé egészen; de van egyszer'smind a' halandók' eszé-

*) H. v. Jacobi über gelehrte Gesellschaften. 43. lap.

nek bizonyos határyonala-is, mellyen túl erőtlensége miatt nem léphet, ha csak azt felebbi erő nem edzi. Ezt néhányan hinni vonakodnak, practica filosofiával vagy morállal pótolni akarván a' világi törvénynek hiányát; mi véleményük szerint vallás nélkül is képes a' polgárzat' boldog állapotját megszerezni 's fentartani. Ám lássuk: mit szült és művelt eddig a' filozofia.

Ha komolyabb figyelemmel forgatjuk viszonyait, észrevehetlenül megyünk át egy olly világba, hol a' mult és jelen idő' szelleme felváltva lengedez körülünk, 's előnkbe tódul ama jeles férjfiaknak néma serege, kik nem csak éltek, hanem fáradoztak is; kik természeti szép tehetségeiket mélyen érezvén, szakadatlanul viaskodtak a' nézetek' határtalan mezején. Arról, hogy többen bölcsek' nevével ékeskedtek, sőt a' filozofiának egyengetésében-is sokat izzadtak, tagadhatlan bizonyosságot tesznek a' századok; de ha kérdezzük: mellyiknek gondolkozás és érzésmódja volt a' legalaposabb, tisztább, és tökéletesebb? Ki mutatta meg közülök ellenmondhatlanul a' halandóknak azon kötelességeit, mellyekkel tartoznak teremőjük, önmagok 's embertársaik iránt? vagy ki tanította: miként engesztelődhetik meg a' vétkes biztosan a' megbántott igazsággal? Ha kérdezzük: minő életjobbulást szültek a' filozofusok' igéi 's iratai? Hány, 's mellyik nemzet vagy tartomány térítetett általak a' jobb utra? Kik közöttök azok, kik nemtelen botlásoktól 's tévedésektől ment-

ve, földi pályájokon egész végső pillanatig józan tiszta erényekkel tündökölvén, tanítványiuknak 's az egész közönségnek például szolgálni ohajtottak? — Ezekre mit sem felel a' különben igen bő egy idős história.

Utóbb — kivált Üdvözítónk' születése után, ezt bizonyítja a' közérzés, lassankint türhetőbb állapotra jutott a' filozofia. Nevezetesen XVII. és XVIII. században már jobb irány 's erősebb rendszer mutatkozték. A' kétesdiség (scepticismus) keményen ostromoltatott, 's az ágazatos tanítás (dogmatismus) közkedvességet kezdte nyerni. Érdekesekek valóban azon fordulatok 's viták, mellyeken keresztül ment az említett két tanításmód. Egy felől a' híres verulami *Baco, René, Malebranche, Spinoza* és *Locke*; más felől pedig *Huetius, Hume*, 's több mások élénken harczoltak, egyik rész sem szükölködvén követők nélkül, kik azonban nem sokára némi különbözö nézetek mellett, főleg mivel a' filozofia' ürügye alatt a' politikába 's religióba-is mélyebben beéreszkedtek, kisebb nagyobb mértékben annyira zavart okoztak, hogy a' filozofiának újabb rendezetét mindenki örömet láttá volna. Többek' gondolhatja szerint leginkább *Kant*, utána pedig *Fichte* és *Schelling* lettek ama szerencsés hősök, kik a' bajos heizyeten ohajtott sikerrel segítettek. Majd ki nem mondhatni, milly nagy hévvel fogadtatott *Kantnak* criticus idealismusa kivált a' fiatal tudósoktól. Mit következőleg nem-is csodálhatni; mert a' tapasztá-

lás' hijával lévőknek *Kantnak* filosofiája, melly az empiriát kevélyen megvetette, és csupán a' priori szerzett bölcsességet szomjuhozta, nem lehetett nem kellemes tünemény. Annyira-is neki vetette magát egy időben eleve Németországban, azután máshol-is a' tanuló ifjúság, hogy már a' tapasztalásbeli tudományokat, u. m.: históriát, diplomaticát, physicát, tudós nyelveket, görög és latán literaturát, 's m. e. szinte únni 's félretenni kezdette. Nem akarom én itt *Kantot* minden dicsőségétől megfosztani, filosofiája kétség kívül mindenkor nagy elmésséget és tudományosságot fog mutatni: mindazáltal midőn moráljában a' hires öntörvényadás (autonomia), feltétlen parancsoló (categoricus imperativus), 's az akaratnak tapasztaláshaladó szabadsága (libertas transcendentalis) által Isten nélkül, kinek létét kéremény útján csupán az illő boldogság' elnyerhetése miatt nem tagadja, minden anyagtól, czéltől, haszontól, gyönyörtől, a' cselekedetek' jó vagy rossz következtől, tökélytől, boldogságtól 's tapasztalástól, sőt némelly Kantianok szerint még az Istenre való ügyeléstől-is független és tiszta, egyedül a' törvénynek tiszteletéből eredő erényeket kíván teremteni — ha valljon e'féle szigorú 's hideg tanítmányival, fellengős duzzadt, és csak igen kevesektől érthető erkölcs-szabályival elérte ő czélját? lett, vagy lehet e valahára biztos vezére az emberiségnek, 's rendületlen támasza a' polgári szövetségnek? — már ez egészen más kérdés, mellyre csak eddig-is a' do-

log' kimenetele elég világos feleletet adott. Annyi bizonyos, hogy nem csak a' theologusok, 's *Kantnál* semmivel sem kisebb filosofusok: *Federek*, *Eberhardok*, *Plattnerok*, *Herderek*, *Tiedemannok*, *Fürstenauk*, *Karpék*, *Schulczék*, 's még mások-is ostromlák a' kérdéses filosofiát, azt fundamentomai-ban megrázzván 's felforgatván; hanem magok a' *Kantiánok*-is meghasonlottak egymás közt, vezérök' értelmét sokakban hibásnak tartván és czáfolván. *) Mit mondjunk *Fichtéről* és *Schellingről*, kik az ér-zéki világból úgy szólván egészen kirepültek, 's ugyan ezért többek előtt ismeretlenek, 's tán így-is maradandnak? — Ím! ennyire vitte dolgát vallás nél-kül a' filosofiái morál. Meggyőződésem szerint na-gyon hihetőleg állíthatni felőle, hogy a' mi négy ezer, vagy ha úgy tetszik, hat ezer év' elforgása alatt máskép nem volt, az ezután-is úgy maradand, 's hasonló crisist fog szenvedni; állíthatni, hogy a' két viszonküzdő vágytehetséggel biró, tökéletlen, gyarló, rövid életű, ezer meg ezer inséggel tetézett, különféle életnemü emberiség itt soha sem, vagy Isten tudja mikor éri el azon ideális állapotot, melly-ben mindnyájan együl egyig képesek leendnek, ön-magoktól az érdemet 's belméltóságot megismerni, tulajdon hatalmokkal 's tekintetökkel önmagoknak törvényt szabni, magokat csupán csak a' törvény-nek formája által kötelezni, 's e'kint a' valódi tö-

*) Egyházi Értekezések és Tudósítások. 1822. I. II. Kötet. Vesz-prém-ben.

kélyre emelni. — Ide illik, mit honunk' jelesb írója mond: „Sokan azt gondolják, hogy szégyen mindent nem tudni, 's így tudatlanságok' fődözgetése miatt sokszor épen arról beszélnek legtöbbet, mihez legkevesebbet értenek. Vannak pedig némelly tudományok 's mesterségek, mellyeket legerősb fő sem fejthetne ki tanítók' segéde nélkül.“ *)

XVIII.

Csak a' keresztény Religiónak vala fentartva örök szerencsénkre ama szentséges tiszt és tulajdon, mellynél fogva köztünk világosság terjedt; elfojthatlan bel-inségeink nyugvó partot leltek; erkölcsök és szívek szelidültek, 's a' népek' boldogsága még a' dühviharok' közepettén-is virágzott. Milly szentek, tiszták, hathatósak és győzők tanítmányai! Egy véghetetlen bölcsességű, igazságú 's kegyességű Istenhez utasít bennünket, 'ki mindnyájunkra atyai gondot visel, mindeneket lát, hall és tud; ki megadja kinekkinék munkája szerint érdemlett jutalmát; szívünk' mélyébe helyezi a' valódi szeretetnek, alázatosságnak és hűségnek szikráját, oda hinti azon dicsőség' reményének magvát, melly valaha ki fog a' siron túl nyilatkozni; a' bűnöst és törvényszegőt egy tévedhetlen, személyt nem válogató bíró elébe idézi, ki a' veséket és szíveket-is vizsgálja, kinek rettenetes büntetését semmi hatalom, idő, vagy

*) Hítel. Gróf Széchenyi Istvántól.

fortély el nem kerülheti. Így lehel fogyhatlanúl munkás erőt a' törvényekbe! így dajkálja az erényeket, 's foganatosítja a' polgári szövetséget!

Valóban — akár az alapot, mellyre építé üdvözítőnk tanitmányit, vagy azon mindent átfogó, 's ható közönségességet, mellyel a' legműveltebb elmét szinte mint az együgyűbbeket foglalatosságba hozta, 's kielégítette; akár nemes bélyegét, melly által követőit másoktól különböztetni kívánta; vagy amaz eleven szent példát tekintjük, mellyel tanításának felséges mivoltát megerősítette — nincs biztosabb vezércsillagunk ég alatt a' keresztény vallásnál. Hozhatnék én itt fel erre számtalan bizonyágtételeket, mellyek a' keresztény előidőnek dicső bajnoktól vérökkel pecsételve reánk maradtak; de minek ott a' hosszabb vitatkozás, hol eme jótékony intézetnek gyümölcseit naponkint milliomok 's milliomok áldásban élvezik?! — *Herder* Europa' keresztényesedéséről ezeket írja:

A' dicső jel már felemelve fénylik,
Hinti áldását örömünk 's reményünk,
Számptalan lélek könyörögve és szív

Hódol előtte.

Semmivé tévén erejét halálnak,
Mostan a' győzős lobogókban áll ő;
Borzad a' vad hős, ha tekint keresztre,
'S fegyverit oldja. *)

*) *Das Zeichen ward jetzt prächtig aufgerichtet,
Das aller Welt zu Trast und Hoffnung steht,*

Nem csoda tehát, hogy Németország még most-is hálás tisztelettel említi az angol *Vinfridet*, máskép *Bonifaciust*; Irland *Patriciust*; Anglia a' nagy *Ger-gely* által hozzá küldött vallási tanítókat és *Ágos-tont*; Svájc *Columbánt* és *Gallot*; Francia *Remi-giust*, *Kiliant*; észak *Villebrordot* és *Adalbertet*. Ezek mindnyájan ama felejthetetlen emberszeretők közé tartoznak, kik az evangéliom' fáklyáját boldogítá-sunkra Európába férjfiúi elszántsággal behozni, 's a' legirtóztatóbb üldözések' daczára-is merészen ki-állani bátrak voltak. — Nem csoda, hogy az ural-kodó fejedelmek vetélkedve pártolták és tették a' keresztény hitet ország' Religiójá-va.

XIX.

Hogy eldődeink, Ásiából kiköltözvén nem so-kára a' keresztény vallásnak ismeretére jutottak — kivált miptán a' Marahánok vagy Morvák' királyát *Zventibaldot* máskép *Svatoplukot* 's ennek egyenet-len fiait meggyőzték volna, kétségbe nem hozhatni. A' hoszasb vándorlás' kellemetlensége; útközben töb-

---

*Zu dem viel tausend Geister sich verpflichtet,
Zu dem viel tausend Herzen warm gefleht;
Das die Gewalt des bitter'n Tod's vernichtet,
Das in so mancher Siegesfuhne weht;
Ein Schau'r durchdringt des wilden Kriegers Glieder,
Er sieht das Kreuz, und legt die Waffen nieder.*

L. Ideen zur Ph. der Gesch. der Menschh. Th. IV.

beknél tapasztalt jószívűség; az idegenek' csinosabb szókásainak varázsló ereje, kezesül adott nemesb gyermekek 's foglyok' nagy száma; szünet nélkül tartó, 's nem ritkán szerencsétlenül végzett ütközések által lassankint csend és békeszeretőbbek kezdtek lenni a' magyarok, annyival inkább, mivel *Geiza* szelídebb vezérok a' körül lévő 's nagy részint meghódított nemzetek' míveltebb állapotjával megismerkedvén, az új vallásnak terjedését nem csak nem akadályoztatta; hanem minden módon elő-is segítette. Tömegek idegenek költöztek az országba, szabad járulás engedődött a' keresztény tanítóknak, kiknek lelkes buzgalmok által olly termékeny földdé vált csak hamar Magyarország, hogy *Piligrin* érsek' jelentése szerint, mellyet ő tizedik századnak vége felé VII. vagy némelyek után VI. *Benedek* pápának küldött, mintegy öt ezren, még pedig nemesbjeik, 's azok között maga *Geiza*-is, a' keresztény hitre térítettek. *) Tartós lábra kapott azonban a' keresztény vallás, 's ország' Religiójává vált Magyarországhban, csak *szent István*, *Geiza* vezér' fia, 's a' magyar nemzet' első királya alatt. Egyetértőleg a' népnagyokkal, és szemei előtt tartván még a' nagy *Árpád* alatt kötött szövetségnek feltételeit, új, az idő, nemzet 's kormány' jelen kívánatához alkalmaztatóbb, a' kölcsönös jögo-

*) Epist. Pilgrimi ad Benedict. Papam VI. Batthyányi Leges Eccl. Reg. Hung. T. I. Albae-Carolinae. 1785.

kat és tartozásokat szorosban meghatározó alkotmányi rendszert készített, *) melyly alkalommal a' k. k. vallás, mint népének ujjászületését, magasb kiviveltetését, 's rendeletinek állandóságát eszközölő páratlan intézet' czélarányos terjesztéséről sem felejtkezett meg. **) Mi több: tagadhatlan dolog lévén az, hogy a' hit és erkölcs tanítás által gyarapodik; ***) de viszont az sem szenvedvén kétséget, hogy jóllehet a' hitbéli 's erkölcsi igazságok önmagokban-is foganatosak, a' tanítóknak becsülete, tekintete, 's vagyonos állapota mindazáltal nem kevésé segíti azoknak hathatóságát; mert t. i. mindennapi tapasztalás szerint a' község többnyire a' küll megkülömböztetéshez szabja a' maga tiszteletét, 's előtte annyit érünk, a' mennyi jót teszünk vagy

*) Kovachich Vestigia Comit. apud Hungaros. Budae 1790.

**) „Szent István — az atyjától már elkezdett keresztyén hitet valóságos Monarchiát kapesolt egybe, és így első volt, ki a' keresztyén magyar birodalmat be-is iktatta Europa' több keresztyén statusainak sorába. —

Hazához, constitutióhoz és a' keresztyén valláshoz vethetvén így meg hátát a' nemzeti lét az első másfél század alatt, későbbi borongások csak a' felnőtt fának ágait tördelték, de mély gyökerét ki nem dúlhatták többé a' földből, hol az magát már acclimatizálta.“ — A' magyar nemzetiségről. T. Kállay Ferencz. Pesten. 1836.

***) „Mert minden, valaki az Urnak nevét segítségül hívja, üdvözül. Úgy de miképen hívhatják azt segítségül, a' kiben nem hittének? avagy miképen hisznek abban, a' ki felől semmit nem hallottanak? miképen hallhatának pedig, ha nincsen, a' ki hirdesse? — Sz. Pálnak a' rómaiakhoz irt lev. X. R. 13. és 14. v.

tehetünk: erre nézve Iső királyunk a' k. k. papságot (Hierarchiam) örökös szerződéskép *) nem csak az eredeti szövetségbe beiktatta; hanem az ország' nemeseivel egyenlő jogokkal fel-is ruházta, illő tartásokra jószágokat 's birtokokat adván 's ajándékozván. **) Mély belátású felséges atyai gondoskodását lelkiismeretesen folytatók törvényes utódjai, mint ezt honi törvénykönyvünkben olvashatni:

Szent ISTVÁN király. „Parancsolom, táncslom 's javallom kiváltkép, legkedvesebb Fiam! ha a' fejedelmi koronát megbecsülni kívánod, hogy a' katolika 's apostoli hitet olly szorgalommal 's vígyázattal tartsd fen; hogy mindeneknek, kik Isten' rendeléséből alattvalóid, jó például szolgálj, és az egyházi férjfiak mindnyájan méltán nevezzenek a' keresztény vallás' igaz férjfiának.“ ***)

„Királyi palotában pedig a' hit után második helyen áll az Egyház, (Ecclesia) melly eleve a' mi fejüinktől Kristustól alkattatván, később az ő tagjai

*) Kovachich Vestigia Comit. 13. és 19. lap. Ismét Virág Bened. Magyar Száz. I. könyv 79. l.

**) Velős vitatkozást láthatni e' tárgyról a' Veszprémi Egyházi Értekezésekben 's tudósításokban illy cím alatt: „Verbóczy első Rése' Ildik czikkelyének magyarázattya.“ 1820.

***) „Inprimis praecipio, consulo, svadeo, Fili charissime! si Regalem cupis honestare coronam, ut Fidem catholicam et apostolicam tali diligentia et custodia conserves; ut omnibus tibi a Deo subjectis exemplum praebeas, cunctique Ecclesiastici viri merito te verum christianae professionis nomen virum.“

az apostolok és szent atyák által növekedett, erősen felépült, 's az egész világra elterjedt.“ *)

„A' ki kevélyen megveti az Isten' házát, és az Isten' tiszteletére ajánlott jószágokat megtámadja és sérti; töröltessék ki a' keresztények' számából. Érezze a' király' haragját, ki jóakarátjának megve-tője, 's törvényének általhágója.“ **)

Virág Benedek után.

I. ANDRÁS király. „Hogy minden magyar vagy idegen Magyarországon, ki a' szittyai pogányságból kivetkezni, Jéhus Kristus' igaz hitére rögtön visszatérni, 's azon törvény szerint, melly *szent István* királytól adatott, élni vonakodik; fe-jével 's jószágaival bünhödjék.“ ***)

*) „In regali quidem palatio post fidem Ecclesia secundum tenet locum, a capite nostrò, scilicet Christo, prius seminata, deinde per ejus membra, utique Apostolos, sanctosque Patres transplan-tata et firmiter aedificata, atque per totum orbem diffusa.“

Decret. I. I. Cap. II.

**) „Quisquis fastu superbiae elatus, domum Dei ducit contempti-bilem, et possessiones Deo consecratas, atque ad honorem Dei sub Regia immunitatis defensione constitutas, inhoneste tracta-rit, vel infringere praesumpserit; quasi invasor et violator do-mus Dei, excommunicetur.

§. I. Decet enim, ut indignationem ipsius Domini Regis sentiat, cujus benevolentiae contemptor, et constitutionis prae-varicator existit.

Decret. I. II. C. I.

***) „Ut quicumque Ungarus seu peregrinus in Hungaria, deposito Schy-thico, Gentili et Ethnico ritu, ad veram Jesu Christi fidem illico non rediret, ac sacram Legem a Divo Rege Stephano traditam non reciperet; capite et bonis mulctaretur.

Edict. Andreae I.

I. BÉLA is lecsendesítvén Jánusnak czimboráit, kik azt kivánták: „légyen nékik szabad régi atyjaikkint pogányságban élni, a' püspököket megkövezni, papokat kiirtani, klerikusokat megfojtani, dézmálókat felakasztani, templomokat lerontani, 's harangokat öszvetörni,“ rövid országlása mellett-is nagy érdemet szerzett magának az egyház iránt. *)

Hogy **szent LÁSZLÓ** 's bölcs **KÁLMÁN** királyok különösen fénylettek a' k. k. Anyaszentegyház' védői között, több kegyes rendeleteik világosan mutatják.

Egyenlő czélzatuak **Ó Felségek II. LAJOS** királynak 1523: 54. és 1525: 4. **I. FERDINAND** császár 's király 1548: 5. 1550: 12diki törvényeik. — Számptalan borzasztó viszonyok után, mellyeket nagyobb részint a' halandók' pártos szenvedélyei okoztak, győzött végre az Evangelium' lelke, 's a' keresztény szeretet. Tanuk erre a' bécsi és linzi békekötések; nemkülömben **II. MÁTYÁS** király alatt még koronázása előtt 1608ban hozott 1ső, és **II. LEOPOLD** császár 's király alatt 1791ben felállított 26dik törvényczik, mellyekben jegyzésre méltó főkép az ok, szándék és cél: „hogy az ország ön bel-viszálkodási által fel ne dulassék 's meg ne emésztessék; annyi keresztény vér ne folyjék; a' szomszéd országok 's tartományok a' szünteleni beütésektől valahára megmenekedhessenek 's Magyarországgal együtt magokat kipihenhessék: a' ka-

*) Thurocz. Chron. Pars II. Cap. 45.

tholika Religiónak előitélete nélkül örökös öszhangzat és egyesség' megszerzése, erősítése, 's fentartása végett rendeltetik 'stb.

A' Magyar tehát keresztény vallásának ingadozatlan tiszteletére és szeretetére nem csak a' most említett vallás' jótékony mivolta 's természete; hanem felkent dicső királyainak atyai intései, 's több századokat boldogul megért ősi alkotmányának szent czikkei által-is buzdítatik, 's köteleztetik. — Milly hatalmas ösztön és édes láncz lehet ez egy olyanra nézve, ki nemzetét, 's annak lényeges fő támaszait józan hálás szívvel tudja fontolgatni 's becsülni, inkább érezni lehet, mint kimondani!

XX.

Ha tetszik valakinek a' magasztalt intézet' szükséges és hasznos mivoltáról azért csupán kétkedni, mivel több népek 's országok állottak, sőt maig-is állanak nélküle: szerényen válaszolhatni, hogy miután a' keresztény vallás köztudomás szerint a' világ' minden részeire, ha bár különféle idomban-is elágazott; a' tudományok' minden nemeibe befolyott; sok nemzeteknél megrögzött szokásaik miatt inkább titkon 's beszöve, mint nyilván; a' jelenkor' izlésénél fogva pedig jobban tettleg mint elméletileg divatozhat: bizonyára most már igen kevesen találtnak olyanok, kik véle nem élnének, 's e' kevesek

is aránylag milly alacsony fokán állanak a' valódi műveltségnek, 's milly messze vannak még mások' szerencsésb állapotjától! *)

Hallhatni itt ott keserű szemrehányásokat-is, mellyekkel néhányan a' legszomorúbb esetek, szakadások 's háborúk' okát örömet a' keresztény vallásra tolni akarnák; de — ha őszintén 's részrehajlatlan szemmel tekintünk a' multak' sorára, egészen más látszatok támadnak előttünk. A' visszaélések és politika nem egyszer nyugtalaníták az emberiséget. Így p. o. *Constantin* császár alatt történt véres vitákra nézve inkább lehet a' polgári belviszállásokat, hogy sem az Arianok' fortélyait okul kitüzni. 5ik században minő veszélyes viharokat borított Európára a' vad népek' mozgása 's vándorlása, mindenki tudja. *Nagy Károly* császár' házának dültével mind a' Religio, mind a' tudományok' alapja megrendült. A' XI. és XIIid. századbéli kártékony vetekedések a' visszaélésekbe bonyolódott törvényeknek, 's akkor virágzó feudális rendszernek elkerülhetetlen eredményei voltak. Soha sem vetemedett volna annyira a' *Reformatio*, nem folytott volna valóban olly özön ártatlan vér; ha a' politikai szabadosság a' leikiismereti szabadsághoz nem csatlakozott volna. — Azonban ennyi 's illy bús fordulatok között-is híven megtartá mindenkor dicső mivoltát a' keresztény Religio, fő kívánsága maradván egyedül a' szívek' egyesülete 's összhangzása; azon visszaéléseknek pedig okos kémé-

*) Bővebb ismereteket szerezhetni erre nézve a' híresb utazók' könyveib.

léssel történendő kigyomlálása, mellyeket a' vad buzgóság, tudatlanság, vagy nemtelen gőg szent kebelébe szöktetni bátorkodott. Illyeseket ő magáénak soha sem tartott, de vezérelve, és sarktanítmányi után nem-is tarthatott, várva várván inkább a' *felvilágosodás* által eszközzendő eltávolításukat. Időnkben hogyan teljesítette tisztét e' kellemesen hangzó 's magában igen sokat foglaló tünemény, gyakran tapasztalható következményei, 's győzelmének kitűzött díszjelei bizonyítják. — Fájdalom! hogy épen a' polgári egyetemnek legerősb támaszaira nyujtá ki ármányos kezeit, többet inkább szépítvén mint javítván, és hogy a' fattyunövények' nyesegetése helyett magát az egészséges fát tövöstül kiszakította.

Nem czélom a' valódi felvilágosodás' nemes szellemét ócsárlani, sem bigottkép a' régiek mellé színi, vagy a' sötétségnek vakon hódolni — örömet nézheti bizonyára kiki az igaz felvilágosodás' műköret, mellyel a' homály elűzetik, tudatlanság csalódás 's előítéletek helyes ismeretekkel igaz fogatokkal 's józan ítéletekkel felcseréltetnek; ugyan ezért nem álmélkodhatni elegendőkép azon: miként vetkeztethete ki ezen áldott genius eredeti méltóságából? 's hogyan tünhete fel némelleyek' fortélyoskodása által Európának egén olly szemfényvesztő álarczában? — Egyszerre csak harsogni kezdett az iszonyú tárogató, merészen hirdetvén az egész világnak: jövendőben már nem illik úgy gondolkodnunk, műveglennünk, 's boldoggá lennünk, mint

ezelőtt; szükség változnunk, 's más képzeteket szerznünk — kétség kívül nem lépcsőnkinti szelid bánás, hanem rögtöni erőszak 's rontás által. Torkátva gyalázták e' szörnyetes tervnek hatalmas hősei a' keresztjárások, bucsuk, pápai hatalom és szent társaságok' visszaéléseit; borzasztólag festék le az új világ ellen tett merényeket; boszongodva keltek ki az eretnekek' eltörlésére felállított ítélőszékek ellen; fájlalták, hogy a' gondolkozás és beszéd' szabadsága átaljában elnyomatva van; sópánkodtak a' pór nép, alattvalók, szolgák 's rabok' súlyosb sorsán, mély sohajjok közt javalgatván az emberiség' új, 's állítólag jobb karba helyheztetésének módjait.

Ezekre nézve nincs mit tagadjunk egyenesen; mert a' visszaéléseket ki sem igazolhatja. A' halandói téteményes alkotvány már természete szerint változás alá van vetve, javítás előlépés reá nézve nem csak lehetséges; hanem a' körülmények' változtával szükséges-is. De ha a' kérdésben forgó hatalmaskadók' irányát nagyobb figyelemmel vizsgáljuk, 's költeményiket czifra nevéktől megfosztva, csupán belértéköknél fogva fontolgatjuk: egészen másra bukkanunk. A' zabolátlan gondolkozás' fáklyáját gyujtva, a' téteményes dolgokat, törvényes és tisztességet külsőség nélkül megvetve, igaz Religio' helyére a' hitetlenséget és erkölcstelenséget látjuk állítva. Büszkén tapodják a' régiséget, szakadatlanul ujat szomjuhozván — azt gondolná az ember, hogy

semmiből ismét új világ keletkezik, a' föld egy éj alatt új édenre változik: azonban önmunkáik hirdetik, hogy mindig ugyanazon egy körben forognak, 's fáradságaik' jobb következményeit egyedül az elmúlt időknek panasszal tetézt művei teszik. Kiássák a' föld' mélyéből az ősz hajdan' mesteri készítményeit, óriási nagyságú oszlopit, diszes emlékeket, metszeteit, faragásait, és mivel tulajdon lelkiisméretök rajtok nem győz csodálkozni, kiállítják azokat szemlére, erőnek erejével másokkal elhitetni akarván: hogy az e'féle gyűjtemények' mutogatója nagyobb, mint azoknak elhunyt mestereik. Majd minden lélekzetre győzelem kiáltatik; ha mindjárt egy két öreg asszony' holmi bűbajos szokásával, némi üres és hamis ájtatosság' színe alatt gyakorlott koholmányokkal csatáztak-is. A' politikai vélemények' surlódása, a' szövevényes indítványozás egész vérontásig üzttetik, 's a' képzelt bölcsesség' felületes okoskodási színlett emberiséggel ruháztatnak fel.

Jelenkorban az indítványok átaljában igen nagy figyelmet gerjesztének, kivált mióta azokat némelyek a' Megyeegüléseknek úgy szólván főtárgyokká ohajták tenni. — Az indítványoknak ellensége kivétel nélkül senki józan nem lehet; mert azok az emberi nemmel egy üdősek, következőleg magokban véve nem ujságok; ujságnak lehet azonban méltán nevezni a' jelenleg divatozó előadásbeli módjokat, 's alkalmaztatásukat. Mit tehet egy magányos ember, bár milly nagy hatásu légyen-is, a' tapasztalás mu-

tatja. A' legüdvösb egyes javallat 's igyekezet-is vagy elhangzik siker nélkül, vagy az ellene minden felől támadni szokott ellenszegülés és részvétlenség még zsengejében elfojtja azt. — Ugyan ez okra nézve az indítványok' foganatosítására ohajtandó volna, hogy *a)* az indítványozók szemök előtt tartanak szünetlenül a' dolgok' egymásutáni természetes folyamának törvényét: a' szükséges előzze meg a' hasznost, ez pedig a' kellemest. A' lélek és ész' valódi nemesítése, a' feléledt szorgalom, művészet, mesterség, földmivelés és súlyirány milly sok atyai tanácskozást fakaszthat ki az emberi szívből! *b)* Az indítványok ne történjenek nyugtalan indulatú tapasztalatlan, alattomosan nagyravágyó, rágalmozó, és csak újítást éhező, vagy ékesszólással kérkedő; hanem érett csendes, kémelve tanácskozni tudó, okos és köztiszteletben álló férjfiak által. *c)* Ne adattassanak elő egyes személyek, hanem vagy az egész közönség, vagy nagyobb rész' nevében, és pedig, mint egyéb tárgyak, az illető tisztí eljáróság' tudtával. *d)* Ott lesznek végre sikeresek az indítványok, hol mellettök nem csupán üres kezüek és erszényüek, kiknek terveik 's igéik többnyire gyöngé zsinegen repülő papiros sárkányokkint enyésznek; hanem honunk' vagyonosbjai-is harcznak. Boldog haza! mellynek fiai a' téres cosmopolitika mellett-is czivódás nélkül tudnak az emberiség' szükségai felől intézkedni.

XXI.

Régiebb kormány-okosok, mond *Bergier*, a köztársaság' virágzására jó erkölcsöket tartottak szükségeseknek; a' mostaniak csak iparról, pénzről 's kereskedésről beszélnek. A' tiszta jövedelemnek tudománya teszi náluk a' legfőbb jót. Véleményök szerint Europa vallás által vaddá lett; kereskedés által ellenben felvilágosodott, béketérre változott, 's a' halandók' boldogsága napfényre hozatott. — Ezután tehát a' váltópad leend az erények' tanodája, tudományok' bölcsője 's vitézség' oktatója; a' fős-vénység az indulatok' ellenmérge; az enyim 's tiednek szózatja a' szivek' egyesítője. Oh Karthago! miért rontattál le? — Te, ki olly pontosan tudád nyereségedet kiszámlálni, te volnál most egyedül méltó az egész világ' kormányzására. *)

Szomorú tapasztalásból tanultuk légyen, ezt jegyzi meg *Milbiller* német hontársairól, milly kisedded lépést kell tennünk finomságról az erkölcsi romlottságra. A' hajdani együgyü vastag és darabos önviselet' maradványival eltemettetett bizonyára nagy része a' régi német őszinteségnek, 's egyenes-lelkűségnek-is. Egy pallérozott és éles elme gyakortább nem más, mint ravasz titkolódzó ember. Sok vissza-él észbeli tehetségeivel, hővebb ismérteit finom csalásokra fordítván. A' szives részvételt most nem ritkán egy udvarias főhajtás; munkás segédet pedig a' bánkódás 's mély illetődés' hímzett szavai pótol-

*) Abhandlung v. der. w. Religion. XII. Th.

ják ki. Eldódeink' nagylelkü szilárdságát, nemzetünknek ama dicső czimét, némi könnyelműség, melly mindenem felületesen átrepül; gyermeki bábjátékok' kedvelése; a' külországi divatok' fáradhatatlan utánnozása 's kicserélése váltá fel. — E' boldogtalan szellemnek tulajdoníthatni, hogy az üres fejü kalandorok, piperczők 's kérkedők sokszor szerencsésebbek a' tudományos és érdemekkel tetéztet férfiaknál. Mióta illy kárhozatos ragály érte erkölcsünket; a' házasságtalan élet 's fajtalanságok mind inkább tenyésznek, mellyek a' legundokabb testi nyavalyákat nemzik, 's az egész köztársaságot bizonyos veszéllyel fenyegetik.

A' felvilágosodásnak igen-is — ennek kellene ugyan mindezeket orvosolni; de fájdalom! az emberek ritkán használják azt jó végre. *) Mennyiben érdekelheti tudós *Milbiller*' észrevétele a' Magyarokat, olvasóim' igazságos ítéletére bizom. Szerencse, még ezer szerencse! hogy többen találkoztak, sőt találkoznak most-is, kik tisztább fogatokkal bírván a' korszellem' szemfényvesztő szüleményei ellen érczmeljmel küzdeni bátrak. Nincs-is oka, miért némuljon meg a' nemesen érző szív és nyelv. — Az idők' bal viszonyai miatt sok tiszta 's jó ízű forrásnak csak röjtve lehet mindaddig a' föld' gyomrában folydogálni, mig egy szerencsés nyílás által ismét számtalanok' enyhítésére szolgálhat.

G. G.

*) Milbillers Geschichte der Deutschen. XXII. Th.

VI.

**Boldog azon Status,
mellynek
első alaptörvénye:
a' Saját' bátorléte.**

ALAPMONDATOK.

---

1. **B**irtoknak legnagyobb ellenségei külről a' háborúk, belről pedig a' korlátlan önkény.

2. Alig mutathatni meg, hogy történhetnek háborúk, mellyek által számtalan ártatlan, emberi jogaiban sérelmet ne szenvedne.

Iselins G. d. M. VIII. B. 451. lap.

3. Valamig kormány és kormány közt fegyver határozand; mindaddig nem lesz annak bizonyos tulajdona, kivált ha a' háború — a' fejedelmeknek emez utolsó védelmök — első helyre méltatik.

4. Hol a' kormány és nemzet közt akaratosság szerepez; ott a' polgárnak nincs biztossága, nincs igazi hazája.

5. Kormánynak mondatik az: hol az erőszak és engedelem olly egyensúlyban állanak: hogy azoknak nyomait a' fejedelmi tróntól kezdve a' legsze-

gényebb ember' gunyhójaig feltalálhatni, 's nyilvános biztossággal támogatva szemlélhetni.

Hol az erőszak csak egyes embernél, a' többinél pedig csupán engedelmesség honosúl; ott olly gyéren van a' közbirtok, mint börtönökben.

Müller's G. d. Schweiz. I. Th. 146. 1.

6. Csökkenik a' polgárzatok' boldogsága, ha a' sajátuk biztosítása veszélyeztetik.

7. Boldog birtokosok' ereivel a' korónák' ereje is növekszik.

8. Vagyon-biztosítás nélkül nincs haza.

9. A' kormány-testület ott tartja meg leghuzamosban épségét, hol a' vagyon sérthetetlen.

Az országok' műszerzete hason rokonságban áll az emberével. — Ennek, hogy tartós legyen, jó alkatással 's kormányzattal kell birnia. Minden tagnak vagynak természeti tulajdoni és erői, melyeket az egésznek károsodása nélkül elfojtani nem lehet.

11. Igaz ugyan: hogy egy tökéletes egészségü 's rendü polgári egyesület a' politikai világ' csodái közé tartozik; azonban a' helyes kormányzat a' gyöngé alkatú testet-is kipótolja, ha egyes tagjainak lehetséges kéméletével intézi működéseit.

12. Alkotvány nélküli kormány, közérzés és biztosság nélküli kormány.

13. Alkotvány és kormányzat a' status' testületében úgy, mint az emberében egyenlőn lépdelnek. Valamint az embernek; úgy lehet a' kormány-

nak-is erős alkatása és gyöngé vezérlete, vagy megfordítva. Az alkotvány a' társaságnak lételet; a' kormányzat pedig annak vagyonát munkálja. *)

14. Valamint az ember önmagát csak erejének mérsékelt használata mellett képes fentartani: úgy csak ott tökéletes a' társaság, hol az alkotványnak ereje a' kormánynak bölcsességével párosúl. **)

15. Beteges kormánytestületnek gyógymódja az országlásnak legnehezebb oldala.

16. Sokszor a' veszély megfontolatlan gyógymódból származik; leginkább ha ez a' belső részek' mélyébe ereszkedik.

17. Vannak sebek, mellyeket behegeszteni nem szabad.

---

*) La Constitution est le tempérament de l'état: l'Administration en est le régime. L'homme est d'une constitution forte; et il use d'un mauvais régime; ou bien il est d'une constitution foible, et il use d'un régime sage; même un Etat peutêtre fortement constitué, et avoir une administration vicieuse, ou être d'une constitution vicieuse, et avoir une administration sage; car la constitution est l'être de la société, et l'administration son avoir.

Legislation primitif par de Ponal T. I. p. 39. Paris 1802.

**) La Perfection de la société est la force de la constitution unie à la sagesse de l'administration; comme la perfection de l'homme physique consiste dans un tempérament sain, et fort conservé par un régime tempérant.

Ugyanott, p. 38.

18. Nem nagy bizonyosága a' kormánytudomány-
nak, ha jobbítás helyett valami megsemmisítetik.

19. Nincs veszedelmesb kormány munkálat, mint
mellyel az egész alkotványnak felforgatása vagy on
összekapcsolva.

20. Az alkotmánynak épen olly kötelessége a'
korona' jogait biztosítani, mint a' polgárok' vagy on
nit. Mindketten szenvednek, ha egyik megsértetik.

21. Melly országban a' kormány katonáivá vál-
tozik; ott a' trón épen olly tagadhatlanúl veszélyez-
tetik, mint a' polgárok. „A' katona ollyan, mint
a' két élű fegyver — miután a' jobbágyot sujtá, csa-
pása egy úttal az uralkodóra-is visszaütődik. Eme
borzasztó körülmény a' kulcsa ama pártoskodások-
nak, mellyek a' római császárok alatt támadtak, s
néhány évszázadokig dúlongtak.

Allg. Weltgesch. XV. B.

22. A' fejedelem' személyének valamint első-
nek és szentnek; úgy legbiztosítottabbnak-is kell
lenni. — Ez pedig csak valamennyinek biztosításán
alapulhat.

Nerva császár állítá: hogy uralkodásáért nem
félne minden pillanatban egyes emberré tétetni.

Midón Galeatius János, majlandi herczeg, *Ist-
ván* bajor herczeg előtt panaszolkodnék, hogy men-
nyire kellene néki alattvalóinak incselkedéseitől tar-
tani; *István* néki viszonzá: „Én pedig jobbágyim
közül senkit sem ismerek, kivel egy erdőben min-

den fegyver nélkül magányan lenni, vagy ölében nyugodtan és bátran aludni ne merészelnék.

Egy időben a' vormsi országgyűlésen a' fejedelmek közül sokan dicsekedének: egyik országa' fényét — másik nagy hatalmát — harmadik ritkaságait magasztalván.

I. Eberhard, württembergi herczeg, pedig ama biztosságot említé: mellynél fogva mindegyik jobbágyának ölében bátran szunyadozhatna.

Icon. Aq. Rom. p. 78.

23. Fegyverek és nyilak soha sem őrizhetnek úgy, mint szeretet. Meggyőzhetlen vár a' polgárok' szeretete.

Seneca de clem. L. I.

24. Ott igen közel és téres út nyitattik az elszegényedésre, hol a' birtok vagy adóbeli nyomás, vagy a' népnek kicsapongásai által veszélyeztetik.

25. Számfölötti népesedés vagy bizonytalanságot, vagy kiköltözést, vagy kitörést szok okozni.

Tűlzott népesedés az országnak korbácsa.

Chateaubriand genie du Christ. L. 61.

26. A' fejdelem' gazdagsága leginkább az alattvalók' boldog állapotjával szaporodik

Kandler Grundsätze der reinen Politik. 80. l.

27. Mi a' lép az emberben, az a' fiscus (fejedelmi pénztár) a' népre nézve. Ha a' lép megdagad, a' tagok elhervadnak; ha a' fiscus megtelik, a' polgárok elszegényülnek. *)

*) Humani quod splen est corporis, in populi re

Hoc Caesar (*Trajanus*) fiscum dixerat esse suum.

28. „Jobb, ugymond *Pertinax* császár a' kincstárokat üresen hagyni, mint azokat ragadozások által megtölteni.“

29. *Mark Aurel* katonái a' Markomannok fölötti győzödelem után ajándécul egy somma pénzt kívántak, mellyet a' császár adó által szerezne. „Nem! mond *Mark Aurel* — ti polgártársaitok' vérért kívánjátok; én azt mint haza' atyja meg nem engedhetem.“

30. Midőn *Constantius* császárnak szemére lobbantatott: hogy a' pénztárral keveset gondolna, felelé: „a' fejedelemnek, kit inkább szeretnek, mint félnek, pénze a' polgároknak birtokukban fekszik.

31. *Julian* császár szerint: a' pénz sehol sincs biztosabb helyen, mint egyesek' birtokában.

32. *XII. Lajos*, francia király azon terjesztvényre, minél fogva kincs-gyűjtésre buzdíttatnék, illy választ ada: „Gazdagságom 's kincseim a' polgárok' erszényeiben maradjanak. Csak az által gazdagszik a' fejedelem, ha jól bánik alattvalóival, és azokat segíti.“ *)

Splene aucto reliqui tabescunt corporis artus:

Fisco aucto arguitur civica pauperies.

Alciatus Emb. 146.

*) Qu'il falloît, que ses richesses et trésors fussent dans les bourses, et dans les maisons de ses sujets, et que le Prince ne sauroit mieux thésauriser, et s'enrichir,

33. Ugyan e' királynak udvari emberei zugalódnán, hogy az alattvalók' verejtékeiből meg nem gazdagodhatnak, egy alkalomkor színjáték közben *Lajosnak* fősvényességét akarták érinteni. Mire a' király felelé: „örömeštebb látom, ha az udvar fősvényességemet neveti, mintha a' nép pazérlásomon siránkoznék.“

34. *Miksa*, bajor herczeg, *Ferdinand* fiát imígyen oktatá: „Vigyázz, nehogy a' jobbágyokra nagy adókat szabjál. Ámbár a' nemzetek nyugalma fegyverrel, fegyver zsolddal, zsold pedig adóval jár közönségesen, sokra lévén szüksége annak, ki sokat tartozik ellátni 's végrehajtani; mindazáltal adók 's terhek által ne nyúzd le bőröket alattvalóidnak, 's ne tedd őket jövendőre haszontalanokká. Gyűlölöm a' kertész, ki a' plántákat 's fákat gyökerestől kivágja.“ *)

„Szivacsos, enyves és fősvény kezekre jövedelmid ne bíz, hanem válassz magad mellé jám-

---

qu'en enrichissant par bon traitement, et soulagement ses sujets.

Du secret de finances par Freumenteau fol. 410.

*) Tributa non nimia. Etsi quies gentium sine armis, arma sine stipendiis, stipendia sine tributis haberi nequeant, egeatque semper multis, quae multa, quae erogat, accipit; tributa tamen subjectos non deglubant, reddantque in futurum inutiles. Odi hortulanum, qui a radice olera, stirpesque excindit.

Monita paterna Max. §. 36.

bor, igaz, egyenes lelkű 's méltányos férjfiakat, kiktől nem kell semmi ellopottat visszatéríteni. Így szivesben viendik terheiket az alattvalók, ha csalárdság vagy igazságtalanság által nem fognak nyomtatni.“ *)

36. Általában *Miksa* a' kormányzót annyiban mondotta gazdagnak, vagy szegénynek, a' mennyiben gazdagok vagy szegények annak alattvalói. — Szerinte gazdaggá lenni három módon lehet:

Ügyelve a' jobbágy' boldogságára; táplálva a' kereskedést; sarkalva a' szorgalmat.

A' szorgalmat és kereskedést segítő eszközök: a' szabadság és jó kedv. — Tilalmak által az ipar föl nem éled, sőt a' pénztár sem gazdagszik.

37. Igaz ugyan, hogy minden jól rendezett kormánynak pénztárral kell birnia; ezt azonban nem terhes adó által, hanem kevés költsékezéssel kell eszközölni. „Nem annyira sokat véve, mint nem sok költséget téve,“ mondá *Maecenas* hajdan *Augustus* császárnak. **)

*) Spongiosas, picatas, avarasque manus ad quaestum ne admittas, sed deluges viros abstinentes, integros, aequi observantes, quibus nihil opus sit furtivum quicquam exprimere. Ita libentius subditi subibunt onera, si fraude non prementur, neque injuria.

Ugyanott §. 38.

**) Non tam multa accipiendo, quam non multos sumtus faciendo.

38. Vagyonos polgárok a' Statusnak nagyobb biztosságára szolgálnak, mint a' szegények. — A' szegénység csak új dolgok' koholásának dajkája.

Antimachiavell III. 806.

39. Rettenetesek lehetnek, kik csupán azért dolgoznak, hogy napról napra tengődjenek, ha számok megnő.

40. A' gyomornak nincsenek fülei. — *Cato*, ki külföldben heves és hirtelen szónok vala, egy élelem-szükségbeli alkalomkor, hogy a' népet lecsöndesítse, szokásának ellenére szeliden kezdé szólni: „Polgárok! igen nehéz gyomorhoz, mellynek füle nincs, beszédet tartani.“ *)

Hol az elégtlenséget erőhatalom bírja hallgatásra; ott a' drágaság és kenyér' szüke legveszedelmesebb.

Nem sokat törődik a' nép más nemzetnek szerencsésebb alkotványával; de ha nyomortól 's éhségtől nyomatik: mindent kész elkövetni.

A. Titel Anmerk. zu Locke 190. l.

Nem tud az éh gyomrú pór félni. **)

Oh! mire nem kénytet

A' szükség! ***)

*) Difficile est, Quirites, ad carentem aurius ventrem verba facere.

**) Nescit plebs jejuna timere.

***) O quantum cogit
Egestas!

Lucan. Phars. III.

Mart. L. XI. Ep. 83.

A' sok hadat és inséget megunva, *Caesarnak* lankadt katonái *Lukannál* imígy panaszolkodnak :

„Mindennek rohanunk, ártók vassal, kezeinkkel, Mentségünk egyedül nyomor.“ *)

41. „Ha a' jobbágyok, ugymond *Valentinian* császár, a' régi adót nem fizethetik, mikép fogják az ujakat fizethetni?“

S. Ambrosius Orat. in Valentiniani funere.

42. Midőn *Alphons*, spanyol király, egy háború alkalmakor adó-nagyobbításra serkentetnék, válaszlá: „engem népemnek könnyei jobban rettentenek az ellenség' hatalmánál.

Muratorius von der Glückseligkeit des G. Wesens.

XXII. Hauptst.

43. Csak akkor lehet boldogságról szólni, ha az ország' nagyobbodása által az adók megkiseb-
bülnek.

44. A' győzödelem sokszor nem ér fel ama sze-
rencsétlenséggel, melly a' győztes' népeit keseríti.

Kandlers Gesch. der reinen Politik. 48. l.

45. Nagyobbítás által a' honnak sorsa nem min-
dig könnyebbül. Sokszor mondatik: nagy nép, de
szegény nép. — Gazdag gróf, szegény herczeg 'stb.

46. Minden személyes jognak talpkövei bizony-
talanok, ha eme fő alapon nem nyugszanak :

„Mindenkinek a' magáét.“ **)

*) Imus in omne nefas, manibus ferroque nocentes

Paupertate pii.

L. V. v. 272.

**) Cuique suum.

Ezen alapszik ama szép nevezet-is: Haza.

47. Minden finczmunkálatok, mellyek a' vagonba mélyen béereszkednek, a' köztársaságnak élte után törekednek.

48. Ne vegye el a' tanács a' jószágot annak sepredékéig.

Plautus.

49. Az aerarium nem raktára a' polgároktóli ragadozásnak!

Plinius.

50. Ne öld meg a' tyukot tojásostól.

La Fontaine.

51. Ne nyisd el a' szárnyakat úgy, hogy többé meg ne nőhessenek.

Richter.

52. Ne hajtsd az ívet fölötte, mert elpattan.

Alciat.

53. Ne szívđ igen nagyon, mert majd vér-is fog csörgedezni.

Discours pol. de Aer. pub.

54. Ha te adót akarsz kettőztetni, monda *Antoniusnak Hybraeas*, az aratást-is kettőztesd.

Plutarch in vita Ant.

55. Az erdőt vágni, nem pedig tépni kell.

Disc. pol.

56. A' melly kormánynak csak az aerarium egyedüli szempontja; ott a' czél bizonyára el van hibázva.

57. Hol az alattvaló szükségét szenved, az uralkodó pedig arannyal bővelkedik, ott ez nem egyéb fogoly őrnél.

Thomas Morus.

58. Legszebb kincstár az: mellyből a' király a' kereskedést és szorgalmat táplálja.

A' pénznek, ugymond *Perikles*, mint a' vérnek, egész hazában forogni kell.

59. A' vagyon szentség. Mindenkinnek a' magáét — trónnak, mint a' szalma földének.

„Senkinnek sem engedek“ *)

ezen fölírás vala a' határ-istennek oszlopán olvasható, 's Rómaiak' állítása szerint előle mindegyik isten kitért.

Kik azon vannak, hogy a' birtokosok helyeikről elüzettessenek, azok lerontják a' köztársaság' talpfalát, megdöntvén eleve az egyességet, aztán pedig az igazságosságot; melly azonnal megszűnik, mihelyt kinekinek a' magáét birni nem szabad.**)

60. Császár vagyok ország és népek fölött, mondá *I. Miksa*, nem pedig javak és pénz fölött.

J. G. Müllers Reliquien I. Th. 219. 1.

61. Kinek nézeti a' nemzetével össze nem hangzanak, az mindig erőszakos eszközökhöz szok nyulni; mig a' bölcs és jó fejedelem kémélettel és ön feláldozásával munkálkodik.

Midőn a' Syrakusák panaszkodának: hogy adófizetésre tehetetlenek; *Dienes* zsarnok őket minden

*) Cedo nemini.

***) Qui tentant, ut possessores sedibus suis pellantur, ii labefactant fundamenta Reipublicae, concordiam primum, deinde aequitatem; quae tollitur omnis, si suum cuique habere non licet.

Cic. L. II. Off.

szentes ékszereiktől megfosztotta, mellyeket árverés útján eladatott. Alig vették ezeket meg a' Syrakusák, midőn ismét halálos büntetés alatt visszaadni kénytelenítettek. Ilyes tetteiért a' nemzet' gyűlölségét, és az utóvilág' megvetését nyerte el díjul.

Egészen ellenkezőleg cselekedett *M. Antonin* császár. A' Markomanok elleni készülétek a' pénztárt egészen kiürítették. Rendkívüli adóval terhelni a' jobbságát ellenkezett a' császár' nézeteivel. — Árverést rendel tehát *Trajan*' piacznán, mellyen császári drágaságai, millyenek: arany poharak, kristály edények, tulajdon és hitvesének arannyal hímzett selyem ruhái több drága kövekkel együtt eladattak. Két hónapig tartott ezen árverés, 's belőle annyi kincs kerekedett, hogy a' háború' folytatására 's bevégzésére elégnek látszatott. A' győzelem után mindenkinek szabadságában állott, a' vett jószágot pénzének megtérítése mellett vagy visszaadni; vagy, ha úgy tetszett, lefizetett pénzéért megtartani. — Mivel a' nép' boldogsága volt eme fejedelem' kormányzásának tárgya; alattvalóinak szerencse-kivánata volt érdemlett jutalma. — A' nép' szeretete őtet egész éltében atya, testvér, és gyermek nevezettel tisztelte, képét egész századig házi istenei' sorában tartotta.

Theodorich király azzal kérkedék: hogy a' nemzeti kincstárnak állapotja megszaporodott a' nélkül, hogy az adó nagyobbodott volna.

62. Boldog ország az, hol megadatik a' népnek, mi a' népé. — Valamig Karthagóban kevert kormány, az az: monarchia aristocratiával és democratiával vegyest uralkodott, nem volt példa lázadásra.

Hausen I. Th. 626. I.

63. IV. *Henrik* spanyol király állítá: „boldog áországban a' király legboldogabb.“

Syrakusi *Gelon* alapmondata volt: „könnyebb ezer birtokost, mint egy vagyontalan embert kormányozni.“

Allg. W. u. M. G. VIII. B. 95. I.

Mindent elkövet a' szerencsés polgár kül-ellen-ségének-is visszatorlására, ha nagy férfi elől vezére; hát megett pedig boldog hazája vár reá.

64. Ujan nyert és hódított népnek új törvényeket 's új adókat szabni, nem gyümölcsöz szeretet, sem hű ragaszkodást. „Hagyjuk élni, mond *Gustáv*, svédek' királya, miként ez előtt éltek: minden új lábbeli eleinte nyomni szokott.“

Midőn *Schach Nadir*, persa fejedelem Keletindióban szörnyükép kegyetlenkedett; ezeket mondá néki egy szerzetes: „ha te istennek tartod magadat, légy kegyes, mint Isten; ha prófétának, mutasd meg az üdv' utait; ha pedig királynak, úgy ne fojts bennünket! uralkodj és boldogíts!

Müllers XXII. Buch der Gesch. Kap. 45.

A' Mexikóbelieken győzelmeskedő *Kortezhez* követek küldettek három rendbeli ajándékokkal. — „*Kortez!* szólának a' vadak, mi ama népnek hódolatát hozzuk, mellyen diadalmaskodtál. — Ha em-

ber vagy, fogadd e' madarakat és gyümölcsöket; ha felebb való, de békeszerető lény, tekintsd e' füstölgó szereket és tollakat; ha pedig hadak' istene vagy, im' öt foglyot hoztunk, egyél husaikból 's igyál vérökből.

N. W. u. M. Gesch. IV. B. 319. I.

65 A' meggyözöttekkel szeliden bánni, 's a' béke' gyümölcseit vélök élveztetni, annyi, mint kétszer gyözödelmeskedni.

66. Heveskedések a' czélt nem mindenkor siettetik. „Igen kétes és fárasztó olly változtatás, melly rögtön 's némi erőszakkal kezdődik; könnyebb sokkal ellenben és biztosabb, ha apródonkint 's lassan haladva történik.“ *)

67. A' népnek egyik szemefénye annak nyája, a' másik Religiója. E' kettő a' legérzékenyebb oldala.

68. Ha mindegyik király maga fölött két uralkodót ismer, millyen: az Isten és törvény; mind kettőnek tartozik azt biztosítani, mit tőlök nyert. Ez által tulajdon szerencsáját-is biztosítja.

Felséges szózata egy fejedelemnek, mellyel magát törvények alá vetve lenni jelenti. **)

*) *Anceps et operosa nimis est mutatio, quae subito, et cum quadam violentia suscipitur; faciliior autem, quae sensim, et paulatim declinando fit.*

Aristoteles L. I. pol.

**) *Digna vox est regnantis, subditum se legibus profiteri.*

Justinianus.

Eme négy tárgyat: Religio — becsület — élet és birtok, a' kormány szem elől soha el ne tévessze.

69. Midőn a' király védi 's meghagyja jobbágyait a' magokénál; ezek őtet örömmel táplálják, éldelvén jóllétben a' kormány alá rendelt szabadságnak áldását.

Was ist der Staat? 37. l.

70. Olasz közmondakint: kenyér a' piacon, igazság az ítélőszékeknél, biztosság mindenütt, a' jó kormánynak jelei.

Álljon azért nyitva mindenkinek az igazság' temploma, ki tulajdon 's vagyonának biztosítását keresi; elmellőzve legyen minden akadály, melly emez istenséghez juthatást megnehezítené.

71. Háborúval elenyészik a' kenyér, igazság, és biztosság.

Mars' mord dühe a' mit ér, vág,
 Bont, dönt, tör, ront, dúl, sújt, öl,
 Vérben fetreng a' félyilág —
 Minden kidúl helyéből:
 Századokig büszkélkedett
 Tartományok omlanak;
 Örök létre törekedett
 Alkotványok bomlanak.

Ott, hol előbb az életnek
 Kénye 's kedve zsibongott,

*) Panis in foro, Justitia in tribunali, Securitas ubique,
 beni imperii signa sunt. Danaeus.

'S barátságos több nemzetnek
 Vig zavarja tolongott, —
 Minden üres, pusztá most ott,
 Néma, lankadt, szomorú;
 Azt, a' mit Mars még meghagyott,
 Éhség öli, vagy a' bú.

Hímfi szerelm. III. Ének.

72. A' háborúnak sebei még békeességben-is vérzenek. Az egyesek' birtoka kormány' birtokává változik, 's a' számosabb katona nem csak a' kamatokat költi; hanem a' tőkepénzt-is megkezdi.

Századok által nem volt béke-idő olly huzamos, hogy az alatt a' háború okozta sebek egészen behegedhettek volna.

73. Uj métely terjedt Európában, melly fejdelminket megragadta, 's ez a' katonaszaporításban létezik. Jelenleg minden uralkodó annyi katonát tart, mennyit csak tarthata, midőn népét veszélyek fenyegették. 'S ím! ezen erőszakos állapot békének neveztetik. Nem sokára valamennyien katonákká leszünk, hasonlóan a' Tatárokhoz. Illy helyzetnek következései: az adónak öregbítése, 's ama gyógyíthatlan rossz, hogy háborúviselésre a' rendes jövedelmeken felül még a' tőkét-is megkezdjük. Látnunk országokat béke közepén jószágokat elzalogosítani, 's olly eszközökhöz nyulni, mellyeket legrendetlenebb házaknál sem találhatni fel. *)

*) Une maladie nouvelle s'est repandue en Europe: elle a saisi nos Princes, et leur fait entretenir un nombre

74. Béke az emberiségnek legnagyobb jóltévője.
Mig a' béke az igazsággal csókolkozik, a' há-
ború ártatlan vért ont a' csatatéren.

Szép a' békesség' angyala,
A' föld mennyé vál általa,
Minden sziveket megnyer.

Egy kies völgy' kebelében
Gyönyörű gyermek képében
A' patak' partján hever.

Körüle virágok kelnek
Vigan ugrálva legelnek
A' báránycák' nyájai.

Ő bájoló furuglyával
Játszik a' hegy' ehojával
'S csudát tesznek hangjai.

Kis János' Vers. I. k.

---

desordonné de troupes. — Chaque Monarque tient sur pied toutes les armées, qu'il pourroit avoir, si les peuples étoient en danger d'être exterminés, et on nomme Paix cet état d'effort de tous contre tous. — Bientôt à force d'avoir des soldats, nous n'aurons plus que des soldats, et nous serons comme des Tartares. — La suite d'une telle situation est l'augmentation perpétuelle des tributs, et ce qui prévient tous les rémèdes à venir, on ne compte plus sur les révenus, mais on fait la guerre avec son Capital. Il n'est pas inoui de voir des états hypothéquer leur fonds pendant la Paix même, et employer pour se ruiner des moyens qu'ils appellent extraordinaires, et qui le font si fort, que le fils de famille le plus dérangé les imagine à peine.

Mont. Esp. d. Lois. L. XII. ch. XVII. p. 137.

75. Elbujhat a' legszebbb győzelem-is a' béke boldogsága mellett.

A' béke' temploma virágos völgyben van; a' dicsősége pedig meredek, tövises és véres kőszálon. — Hányszor fohászkodának itt a' fejedelmek: „oh bár seregeink megvolnának!”

76. Három feltétel kívántatik a' vagyonnak kül és bel biztosítására: igazságos fejedelmek; igazságos jobbágyok; igazságos szomszédok.

77. Boldog ama fejedelem, ki bizalommal mondhatja, mit hajdan *Vilmos*, jülich herczeg, *Miksának* válaszolt, kérdeztetvén: „miért nem építene várakat?” „Én magamat, ugymond, ártatlanságomra, jobbágyaim' férjfiasságára, és szomszédaim' békeszeretetére bízom.

Icon. Aq. Rom. p. 77.

78. Ki magát a' háború' bíróskodására bizza, egy feldúló törvényszékben bizakodik, hol az agyonverésnek és nyomornak többsége határoz.

79. Népének korlátok közötti megtartását szuronyokkal eszközlő főnök nem élhet nyugalomban.

80. Veszedelmes maximája van annak, ki a' polgár' vagyonát önkénytesen megtámadja.

A' kormánynak négy utolsó dolgai ezek: erkölestelen nép; pénz és hitel nélküli ország; ellenségé vált háza; néptelen ország.

81. A' vagyon akkor szenved legjobban, midőn a' nép föllázad. Szerencsétlen a' kormány, ha lázadásra okot ad; de szerencsétlen a' nép is, melly

hasonlót merészel! — A' bölcs lázadásban soha meg nem egyezhet. Következménye közönségesen zsarnokság.

82. Az anarchia még nem szült tartós társaságot.

Nincs ivadék törvény 's vagyon ott ; hol
belcsata pusztít.

Homer.

83. Egy eltántorodott népnek megtérte koránsem a' pusztá elmeügyelésnek munkája. Csak a' szerencsétlenség' tanodája — szenvedések' emlékezete — tulajdonnak nyugalmas élvezése — és Religio készíti főleg ama vezérfonalat, mellynél fogva az ember kerengős utairól visszatér, vagy józanságban megmarad. Erőhatalom illyest csak addig eszköz, mig tehetőbb.

84. A' népnek nyugalma az uralkodók' dicsősége. A' népnek biztossága a' fejedelem' ékszere. *)

Horácz Augustus' jelesb érdemei közé ezeket számítja.

Mert bátran legel a' nyáj mezején ; Ceres

A' csúrt tölti, hitel 's béke zavartalan ;

Áldás árja között a' siető hajós

Csendes tengereken repül. **)

*) Populi quies, praeconium Regnantium :
Populi securitas ; ornatus Principis.

**) Tutus bos etenim rura perambulat ;
Nutrit rura Ceres, almaque faustitas :
Pacatum volitant per mare navitae ;

Culpari metuit fides.

L. IV. Od. V.

T ö r t é n e t.

I.

Fáradtan vándorol a' történetek' buvára ide 's tova a' vadságnak bércein, míg végre egy kellemes éghajlat alatt néhány emberekre bukkan, kik ott tanyázva, egy boldog tartománynak önszorgalmok által fűszerezett gyümölcseit édelik. — Emberekre, kik a' vadság' állapotjából kibontakozva szeretik ama földet, mellyet tulajdonukká tettek, és örülnek létöknek. Ezen egyes családok mindeddig a' rengeteg erdőkből berohanó vadállatokon kívül más ellenséget nem ismertek. Ezek-is eltűntek, midőn nagyobb társaságokban szorosban össze alakultak. Mind e' mellett azonban a' biztosság, természetényeik, nyájaik 's birtokaik' nyugalmas édelése csak lepke tünemények valának. Az állatok' ragadozása miatti aggodalmat csak hamar az emberi zsákmányozástóli félelem váltotta fel, melly a' pász-

toroknak első czivódásuktól; a' merész vadásznak első berohanásától, 's a' vad nemzeteknek első ragadozásaiktól századokon keresztül egész a' jogosított ököl-törvény' koráig gyarapodott és nagyobbodott. Egyiknek szerencsés léptei a' másiknak ingerül szolgáltak, és az erősebbik erőszakot használva, ott aratott, a' hova nem vetett.

„A' durva szomszédok erőszak által akarák magokévá tenni azt, mit elérni ipar és ügyesség által képesek nem valának.“ *)

Emez igazságtalanságnak kezdői többnyire hegyek' lakosi valának, kik mivel sovány földet művelének, 's keveset birának, másét kezdék megkívánni. **)

Idegen javak utáni törekvés valamint egyes emberek, úgy egész népek' érdekét szünteleni surlódásba hozta. Népesedés és műveltség e' szenvedélynek csak más alakot kölcsönöztek; maga a' dolog' lényege megmaradt. Befutotta a' világ' minden részeit, 's alig valának egyes nemzetnek határai kijegyezve, azonnal csak összeütközésnek pontjává váltanak. Sőt ha valamely nép, ország, vagy kormány szomszédjával az egyensúlyt megtartotta, és nemzeti birtokát egy időre biztosította-is, ekkor meg

*) Iselins G. d. M. V. B. 35. lap.

**) *Initium hujusmodi injuriarum fecerunt nimirum montani, qui cum sterile solum colerent, et pauca possiderent, aliena concupiverunt.* Strabo L. III. p. 162.

többnyire a' haszonlesés belőlről konczolta fel az egyes birtokot. Támadtak továbbá a' kormányzatnak különféle idomai, mellyeknek korcsosodásaik a' tulajdonnali nyugalmas élest háborgatták. Ez okozta a' kormányzat' annyiszori veszedelmes változtatását, birói hatalomnak a' királyiéval, királyinak a' zsarnoksággal, köztársaságnak a' zajongó nép-kormányzással történt fölváltását; szóval: a' birtoknak bizonytalanságát és annak veszélyeztetése miatti örökös félelmet. A' csendes mezei gazdának gyümölcsfája épen olly bizonytalan vala, mint azon polgárnak házi istenei, ki magának a' nagy városok' sziklabástyái között biztosítást reméllett. Sokszor pedig mind a' kül mind a' bel bizonytalanság egymással kezet fogva tették keserüvé az ember' életét; 's igazán megvallva, utolsó erejét vala kénytelen feáldozni, ki csupán elődeinek sirjait akarta biztosítva szemlélni.

Fényes királyságok! hatalmas köztársaságok! ragyogó aristocratiák! *Platonak* 's *Lykurnak* agyrémű kormány szabályai! töröljétek ki évkönyveitekből a' lármás győzelmeket, és erőszakoskodásokat, mutassatok egyedül csak a' vagyon' biztos birásának 's meg nem keserített népnyugalomnak aranykorára! oh majd milly rövid lesz ekkor a' világ' története!

II.

A' nyugalomnak és biztosságnak rövid perczeteni közönségesen csak új fegyverek' gyűjtésére szol-

gáltak, mellyek majd külsők ellen, majd magok közt használtattak. Oh bár csupán védeszközök maradtak volna ezek mindig! de fájdalom! majd a' haszonlesésnek szolgáltak, hogy mások sajátoktól megfosztassanak; majd a' zsarnokságnak, hogy tulajdon népei elnyomattassanak; majd pedig a' fejedelmetlenségnek, hogy a' polgárok belczivódások közt tenkre tétessenek. Alig telepedék meg valamelly nemzet, már ismét futnia kellett más erősebb elől. Sokan hazájokért, mellynek keblében öröm megelégedéssel 's hű ragaszkodás közt teltek napjaik, ellenségtől látják magokat környöztetve, és szomorú fogságba hurczoltatva. — Ott ülnek keseregve idegen folyók' partjain, könyeket árasztván édes honukra. Mások a' nyomatás alatt meggörbedvén, ohajtva ohajtnak régi szegénységökbe vissza jutni, érzékeny keseredéssel nem egyszer dadogván magokban:

„Oh bár édes anyánk' földére lehetne repülnünk!“

Az idők, mikor egész nemzetek fogságba vitettek, eltűntek ugyan; de érkeztek bezzeg olyanok, hogy a' népek tulajdon hazájokban-is rablánczokra verettek.

A' vérrel váltott szabadság nem sokára elfajult; a' szántó vasak nyársakká változtak, 's polgár a' polgár ellen fegyverkezett. — Itt a' munkások, hogy a' város' falait építhessék, egyik kezökben szerszámot, másokban fegyvert tartának; amott a' nagyoknak házait védfalakkal kelle biztosítani. A' trón

nem ritkán jó királyok alatt-is remegett a' pártoskodás' vad szelleme miatt. Sokat beszélnek Róma 's Görögország' fényes időszakairól, 's ime! mint lesznek ott az emberek árukká, 's mint vásároltatnak azoknak élteik — eme legutolsó vagyonok?

„Emberek öletnek, hogy az idő hijába ne teljék.“ *)

És így nem volt ember, nem volt ország biztosságban. Ki ne ohajtotta volna, hogy a' világnak nyugalma a' haladó felvilágosodás, és növekedő hatalom által már valahára eszközöltetnék!

Azonban a' biztosság mind a' mellett, hogy egész nemzetek felfegyverkeztek, és hogy a' katona egy különös rendet képezve, polgári javaknak őrizetére rendeltetett, nem sokkal erősödött. Jóllehet a' külvad nemzetek' berohanása némileg megfékeztetett, de azért fenmaradott az igazságtalanságtóli félelem. Vagy mik-is egyebek csatátereink, fegyvertáraink, hadiseregeink 's váraink, mint eme félelemnek emlékei, és a' bizalmatlanságnak nyilvános tanúi? Ha több ezer esztendő előtt egy patriarka 318 emberrel három királyt megvert, következő időkben azt látjuk, hogy egy fejedelem országának felkonczoltatását 380,000 emberrel sem akadályoztathatja. Ha a' birtok vad nemzeteknek szalmával fődött kalibáikban egy időre biztos volt, melly később elenyészett: a' finomultabb időkben *Periklesnek* emlékei-is

*) Interim ne nihil agatur, jugulantur homines.

Seneca.

elvesztek. Hatalom és felvilágosodás a' pusztításnak korlátokat nem szabtak. A' Sabinák leányaiknak Róma' első gyülevész népe általi elragadtatásukat kesergék. Róma később nagy, fényes, felvilágosodott lesz; és még-is imigy szólítja *Horác*s polgártársait:

„Hová hová rohantok oh gonosz fiak?
 'S fegyvert miért fogtok viszont?
 Hát még kevés latin vér ömlött ekkorig
 Mind szárazon mind tengeren.

— — — — —
 Vak düh, vagy-is felsőbb erő visz erre, vagy
 Mi bün?“ *)

Virgil pedig:

Nem kérdik, mi szabad, mi legyen megtiltva keményen,

A' csata, fegyverzaj, 's vétkeknek szörnyei dúlnak.
 Földmivelés megszűnt; puszták a' szép buza telkek.
 Műves fegyvert hord, 's nem képes szántani többé.
 Öldöklő karddá vállottak görbe kaszák már.
 Euphrates itt haddal fenyeget, német pedig ottan.

*) Quo, quo scelesti ruitis? aut cur dexteris
 Aptantur enses conditi?

Parumne campis atque Neptuno super
 Fusum est Latini sanguinis?

— — — — —
 Furorne coecus an rapit vis acrior

An culpa?

L. V. Ode VII. ad Pop. Rom.

A' szomszéd lakosok törvényt felbontva dühöngnek,
Merre tekinthetsz bár, mindenünnen Mars' dühe
zajlik. *)

III.

Századok multak egymást váltó zavarok és vér-
öntások közt, még ismét *Nagy Károly* a' tudomá-
nyok és műveltség' alapjait megveté; ám de a' jó-
nak mennyi csirái nyomattattak el leginkább utód-
jai alatt történt háborúk és zivatarok által! Követ-
kező évszázadokat majd rettenetes család- 's puszt-
ító kereszties-hadak; majd a' romboló ököltörvény;
majd az investitúrák fölötti pörlekedés; majd bol-
dogtalan királyságszünet (interregnum); majd a' vi-
lág' új részének feltalálása bélyegzék.

Magok a' régi omladékok-is, mint a' hajdani
művészetnek dicső tanúi, az újabb idők találmányai
által, millyenek: lőpor, ágyú, bomba 'stb. pusztu-
lásra jutottak, 's mit a' kérlelhetlen mulandóságnak
vas foga Görögország' emlékeiből a' világ' bámulá-

---

*) — Fas versum atque nefas, tot bella per orbem
Tam multae scelerum facies. Non ullus aratro
Dignus honos; squallent abductis arva colonis,
Et curvae rigidum falces conflantur in ense.
Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum.
Vicinae ruptis inter se legibus urbes
Arma ferunt, saevit toto Mars impius orbe.

sának meghagyott, azt a' Velenczeiek 's mások' tüzparittyái rombolák szét.

IV.

Europa lassankint közeledék a' műveltséghez. A' felvilágosodás, mint közönségesen állítani szeretik, XVI. 's XVIII. században már mindenféle elterjedett; még-is milly borzasztó ama kép, melyet *Saavedra* 1650ben ugyan ezen századról nevezetesen Olasz, Burgundia, Lotharingia 's Német országoknak akkor tájban viselt hadaikról készített!

„Gondolhattak é a' kegyetlen zsarnokok az ártatlanság' elnyomatására rémületes kínzásokat, melyeket napjainkban már nem vad és embertelen, hanem jó erkölcsű, mivelt és hív; nem-is annyira ellenséges, mint rokon nemzetek ellen, félre tévén a' vér szerinti atyafiságot, 's a' haza iránti tántoríthatlan hűséget, a' legnagyobb kegyetlenséggel nem használnának? — Hányszor látjuk, hogy a' hadsereg az ellen fordítja igazságtalan fegyverét, kitől tulajdonkép idegen ellenségnek visszatörlesztésére segéd gyanánt küldetett? — Az önvédelem sokszor több vérbe került, mint nyilvános sérelmek. Nem vala különség a' barátság és ellenségeskedés; az őrizet és rablás között; pompás paloták, magasan emelkedő egyházak tüz és fegyver által pusztultak. Csak igen rövid idő alatt számtalan falvak, kastélyok, városok ön hamvaikba sülyedtek, a' legnépesebb tarto-

mányok sivatag pusztákká változtak. Mind e' mellett azonban a' vér utáni szomj el nem oltathatott egészen. Legkellemesebb látványul szolgált, nézni a' haldoklók' csonkított arczeit, 's remegő tagjait. Hányszor hasítottak fel emberi hasak, hogy a' barmoknak jászolúl szolgálának?

Sokszor (rémitő mondani!) az anyák' méhei-nek gyümölcssei zabbal és polyvával keverve a' lovaknak abrakul szolgáltak! Csekély dolognak tartott, próbát tenni élet veszélyeztetéssel, mennyi vizet foglalhat magában az embernek teste, avagy mennyi idő kivántatik az éhelhalásra. Szüzek megszeplősítettek. Az asszonyokon férjeik és szüleik' láttára erőszak követtetett. Némberek részint pénzben vásároltatván; részint tehének 's lovakért cseréltetvén, tiltott gyönyörűségekre használtattak. A' földművelők lovak gyanánt kocsiba fogattak, 's elrejtett vagyonaiknak bevallása végett lábokra, sőt szeméremtestökre-is drót zsineg köttetett, mellynél fogva tüzes kemenczéhez vonattak 's kegyetlenül zsaroltattak. Szülőik' jelenlétében ölettek meg gyermekek. Erdőkben 's pusztákon, hol a' vad állat-is menedéket talál, majd nyomaik után, majd vadászebek által kerestettek fel az emberek. Nem adhattak biztos helyet a' mély tavak, hálókka' 's horgokkal huzták ki belőlök a' fenékre szállt kincseket. A' holtak' hideg tetemei sem nyughattak békével; sírköveik feldöntettek, hantjaik szétszórattak, csak

hogy láthassák, mi volna elrejtve. Kegyetlenség 's
haszonlesés által embereknek myriádjaik veszttek el.*)

---

*) Quae unquam crudelia tormenta contra innocentiam a tyrannis fuere excogitata, quae his nostris temporibus usurpari non vidimus, non jam adversus gentes inhumanas ac barbaras, sed nationes cultas, civiles, ac fideles; nec hostiles eas semper, sed contra se ipsas etiam, nulla habita ratione, aut propinqui sanguinis, aut pietatis in patriam? Quoties vidimus etiam auxiliares copias in eum, a quo submissae fuerant, arma sua convertere? Magis cruenta defensio fuit, quam aperta laesio. Nihil inter protectionem intererat et spoliationem; nihil inter amicitiam, et hostilitatem. Non illustribus aedificiis, non locis sacris a ferro, et flammis parcitum. Intra breve tempus pagos innumeros, castella, urbes suis vidimus sepeliri cineribus, et provincias undique refertas incolis in desertissimas verti solitudines. Nec tamen illa humani sanguinis sitis satis expleri, aut satiari potuit. — Jucundissimum oculis erat spectaculum deformes morientium vultus, et trementes artus contueri. Quoties dissecti hominum ventres praesepiorum fuere loco? Nonnunquam (horrendum dictu) intra ipsa matrum viscera latentes adhuc, et permisti cum avena et paleis tenelli foetus equis cesserunt in pabulum. Cum vitae ipsius jactura experimentum sumebatur, quantum aquae humanum caperet corpus, aut quamdiu absque alimento vitam producere quis posset. Virgines Deo dicatae fuerunt violatae, constupratae honestiores filiae, matronarum pudicitiae illata vis, in ipso parentum et maritorum conspectu. Mulieres aequae, ac aliae praedae et spolia, aut pretio venibant, aut vaccis commutabantur, et equis, ad usus minus honestos at-

Galetti Agoston a' harmincz esztendei háborúban elesett emberek' számát 12 millióra teszi. A' német nemzetség ez által nem csak kisebbedett; hanem észrevehetőleg el-is korcsosodott. A' számos külhoni hadsereg hazánknak egyik szélétől a' másikig huzódva, annak lakosait vétkeivel megismértette, és amaz ártatlanságnak 's erkölcsnek egyszerűségét, melly elődeink' boldogságát és dicsőségét jelesítette, egészen bémocskolta. Körülvéve szüntelenül olyanoktól, kik a' leggyalázatosabb 's kegyetlenebb tettektől sem irtóztak, erkölcsösnek maradni nagy feladat vala. Ha gyermek vagy testvér csonkulva tért-is vissza hazájába, nem hagyott bezeg oda semmit rendetlen 's buja kicsapongásiból!

---

que illicitos. Agricolae juncti curribus equorum instar vehere cogebantur onera; atque, ut reconditas opes proderent, e pedibus imo et verendis, sine pudore loqui, pendulos in arduas fornaces dimittebant. Ante parentum oculos misere trucidabant liberos; in nemoribus et sylvis, quae latibula feris praebent, hominibus locus non dabatur, quo sese tuto abstruderent; nam canibus venaticis eos pervestigabant, et vestigiorum indicio producebant in lucem. Non profundi lacus a tam ingeniosa cupiditate, et rapina securi erant, uncis et retibus inde extracta saepe sunt utensilia. Nec demortuorum ossibus quietis manere licuit, tumuli eversi, et marmora, ut scrutarentur quid sub iis lateret abditum — saevitia et cupiditate multae hominum myriades periere.

Idea Princ. christ. pol. p. 99.

„Elenyészett, ugymond *Spittler*, minden moralitásnak érzete.“ Ama kegyetlenség, melly horvát és svéd országban dühöngött, csak hamar uralkodóvá változott, és ama hallatlan nyomatások, melyeknek a' köznép folyvást ki vala téve, csak hamar, népcharacterévé alakulva, a' tunyaságnak és hűtelenségnek lettek magvai. A' mostani Németországban fenmaradott emberfaj, melly a' folytonos háboruskodások miatt a' jónak és szépnek eszméivel keveset barátkozhatott, bátortalan és még-is nyakas, tudatlan és büszke embercsoportot képeze. Az atyák' vétkei mind inkább terjedtek; az erkölcsök pedig kevesedtek. Hűség és hitel majd egészen kiholt. Szorgos és becsületes cselédre számolni sem lehet. Az elhamvadt, vagy szétszórt falvak sokáig lá's romjaikban heverték, mig felállíthattak. *)

V.

Végre feltűnt az annyira imádott XVIII-dik század; ám de itt-is elhangzik a' költőnek siralmas panasza, midőn Európát lángokban szemléli. **)

A' költőnek ama kívánata, minél fogva a' zsrnok hétsoros lánczal pokol' kapujához köttetnék, nem teljesült, 's nem-is fog teljesülni, valamig a'

*) Fortsetzung der allg. Welthist. LVIII. Th. 285. 1.

**) Ramlers Ode XV. és XIX.

nép- és kormány-jogoknak első és legszentebb elvök a' vagyon' biztosítása, 's *Numának* felséges példája az országok 's uralkodók' szabálya nem lészen. Kérdezhetni méltán *Popeval*: „Mikép lehet azt embernek megoltalmazni, mit tőle alva vagy ébren a' gyöngébb elorozhat; az erősb pedig elvehet?“ *)

Talán tehát majd a' XIXdik század kedvezőbb alakban mutatkozik előttünk? Alig kezdődött, 's már Európának nagyobb részén majd szántani nem lehetett a' nélkül, hogy *Lukannak* Thessália fölötti sirlalmát ne mondhatnók:

„Oh te szerencsétlen Thessália, mellyik időkor
Lesz képes hadaid' kárát kitörülni eszedből?
Hol szánthatsz, hogy fön ne akadjál római cson-
ton.“ **)

VI.

Ha közben közben nem támadtak volna férjfiak, kik hadi talentomaikat a' szelid béke-philosophiával tudták vala párosítani; még most-is kételkedhetnók, valljon a' vitéz és népboldogság egymás mellett megállhatnak ë? Egyik eme nagy emberek közül *Phocion* vala, ki ámbár rendkívüli láng-

*) Dritter Brief von der Natur des Menschen.

**) Thessalia infelix! — — — — —

quod sufficit aevum,

Immemor ut donet belli tibi damna vetustas?

Quo non Romanos violabis vomere manes?

Civ. bell. L. VII.

ésszel ellátva, győzelemhez szokott, soha csupán babérért vagy aranyért nem harczolt. Fő szempontja egyedül polgártársainak nyugalomra, 's a' vagyon' biztosítására czélt. Hatalmasan kikelt minden olly csata ellen, hol szép következményeket előre nem láthatott; tanácsosbnak tartván a' békének szép napjait, a' mennyire lehetett, továbbra-is terjeszteni. Egy heves ifjú ezt, hihetőleg mint gyávaságot, nyilván szemére lobbantotta. „Valljon csekélység ẽ, válaszolá *Phocion*, hogy azon polgárok, kik az alatt meghalának, atyáiknak sirjaikba temekhezhetek?“ Midõn amaz a' háborúnak nagy reményü oldalait felhevült ábrándozással fejtegetné, *Phocion* komolyabban szóla: „ifjú ember! beszédeid hasonlók a' cziprus fákhöz; büszkén emelõdnek ég felé, de gyümölcsöt nem teremnek.“ Ezen igék sokkal kellemetesben hangzának a' nagy vezérnek szájából, mint *Florusnak* Lusitániába vonuló *Brutus* hadivezérrel tett észrevétele: Ezen nagy férjfi győzödelmes csatájának mindaddig véget vetni vonakodott, mig a' napnak oceanba leendõ hanyatlását nem látta, 's lángjainak habok közti süstörgését nem hallotta. *)

Confucius az erkölcsiségrõl és politikáról készült töredékeiben ezeket mondja: „mi sem teszi a' kormányt olly naggyá, mint alattvalóinak nyugalma és békessége. Csendben a' munkás polgár biztosan gazdálkodhatik, 's foganattal boldogulhat. Mi történik

*) *Florus* L. II. c. 7.

kormányunkon kívül, bennünket nem érdekel, egyedül önjavunkra ügyelünk. Tulajdon honunk' mivélése nem hágy vidéki tartományok' elfoglalásáról gondolkodnunk, de nem-is kénytelenek illy merény miatt polgáraink hazájokért véröket ontani.“

Maga *Ossian*-is honosihoz e' szavakat intézé:

„Oh *Oscar!* alázd meg csatában az erőst, de kéméld a' gyöngé kezét. Légy folyama sok hullámoknak néped' ellenségeire nézve; de egy uttal hasonló ama szélhez, melly a' füvet mozgatja, azok iránt, kik segedelmedért esdekelnek. Ne keresd az ütközetet; de el ne fuss, ha előtted megjelen. Így élt *Tremnor*, így vala *Trathal*, így *Fingal*-is. Karom a' megbántottaknak támaszuk vala, és a' gyöngék vasamnak csillámlása megett nyugodtak.“ *)

Svaran loklini királynak megveretése után *Fingal* ezt mondja: „*Ullin!* kezd el a' béke-éneket, és szelídítsd ütközet után lelkemet, hogy fülem felejtse a' fegyverek' zörgéseit. Száz hárfá pendüljön meg loklini királynak fölvidítésára, neki tőlünk örömmel kellett megválnia. *Oscar!* fegyverem az erősek ellen ugyan villog, de nyugton csügg oldalamról, ha hadban az ellenség magát megadja.“ **)

Klopstock-is *Hermann*t e'kint szólattja

„Légyen had, ha ugyan szükség kívánja; de védül!“ ***)

*) *Fingal* III. B.

**) *Fingal* VI. B.

***) Sey denn Krieg, weil Krieg seyn muss; doch erschütze nur!

Klopstocks Hermann II. Th. 187. l.

Tudós *Sartorius* megjutalmazott iratában *Theodorich*, Ostgothok' királyáról, ezt mondja: „harmincz három esztendeig örvendett Olaszország szakadatlan békének. Kivévén *Anastasius* császártól küldött néhány tengeri rablót, nem bátorkodott vad nemzet e' szent földre belépni. Lakói, kik századok óta idegeneknek 's belczivódásoknak martaléki valának, fáradozásaik' gyümölcseit nyugton élvezék kellemes éghajlatú tartományukban. A' királyt, noha csatára született, nem fogyasztotta zsákmány utáni szomj. Csupán olly hadakat viselt, mellyeket minden időkor helyeseknek 's igazaknak tartott.“ *)

Ugyan ezen okból állítá *Livius* :

„Csak akkor törvényes a' háború, midőn szükség; akkor szentek a' fegyverek, midőn utolsó reményt csupán fegyverek nyújthatnak.“

VII.

Mindazáltal a' védhadak-is ritkán maradtak azok, miknek tulajdonkép lenniük kellene. A' visszapótlásnak véres ára sokszor nem volt érdemes amaz áldozatokra, mellyekkel fegyverek gyűjtettek. Kéves század tud felmutatni olly hősöket, kik dicsvagy haszonvágy nélkül csupán csak a' nemzeti boldogság' ügyében szállottak volna csatamezőre. A' mi pedig a' védhadakat rettenetessé teszi, az a' megszáámíthatlan seregnek sokasága, mellyet a' XVIIIa,

*) Versuch über die Regierung d. Ostgothen. 34 l.

századnak körülményei okoztak. Nem szükség vért ontani, vagy tüzet gyújtani; mert, légyen bár még száz mértföldnyire az ellenség, már a' hadi előkészületek-is elég sebeket ejtenek. A' védők' teméntelen serege már előlegesen megemésztí az ország' természetményit, 's felháborítja a' polgári állomány' rendes folyamát. Az adó nagyobbodik, a' hitel megcsökken, tudományok 's művészetek hanyatlának. Azon költségeken, mellyek katonaszállásra, élelemszállítványokra 's egyéb adakozásokra fordítatnak, házát az adózó háromszor megvehette volna. A' had elkezdődik — mivel a' védelmezés' alapjai a' taktika szerint rakatnak, sokszor nem ellenség, hanem lakósaik 's védőik' kezei által porhadnak el a' helységek. Az első ágyu-moraj virágzó vetésekre jégesőt és pusztulást menydörög. Láttam magam-is falukat 's városokat ropogó lángokba borítva, halálám a' szerencsétlen polgárok' jaj szavait, 's a' megsebesültek' keserves nyögését. Láttam várost, melly csatatérré változott. Maga a' lángok előli futás-is vagy lehetetlen, vagy halálos vala. Ezt követték a' düh, rablás és nyomor' rettenetes tüneményei. — Borzasztó volt a' nap, de még borzasztóbb ama sok ház' lángjai által nappallá vált éj. A' barát barátjával találkozva néma ölekezés között szót nem mere ejteni ajkáról, nagy boldogságnak tartván, hogy őt élők közt láthatja. Bővebb rajzolatot közleni nem akarok, ne hogy az utókor a' történetek' íróját költőnek kiáltsa, vigasztalván magamat ama szívemelő

gondolattal, melyet a' vallásos érzet mindennemű szenvedőkben dajkál: Nem történtek ezek isten' akaratja nélkül!

Oh! bár mindnyájan, kik egykor csatapiacztot, füstölgő romokat, csonkult tagokat 's elhamvadt városokat látának, a' pusztulásnak 's halálnak e' rémületes vázképein megindulva, lelkök és szívök' tehetségeit arra fordítanak, hogy hasonlót látniok többé ne kellene.

Magok a' legfényesebb győzelmek-is meggyöngítik a' győzteseket, 's őket, mint hajdan *Pyrrhus* ama vallomásra készítetik: hogy veszniük kellene, ha még egyszer illy ütközetet nyernének.

Keseregve fohászzkodott *XII. Lajos*, midőn *Ravennánál* legjobb hadi vezéreinek 's tiszteinek föláldoztatása mellett győzelem-borostyánra méltatott, mondván: „ilyen győzödelmet én csak ellenségemnek kívánok.“ *)

A' háború, bár milly nevezet alatt-is csak háború marad, a' vagyonnak 's népségnek kéméletlen megemésztője. Szerencsétlen, ki fegyverfogásra kénytelenítetik! Hát arról mit mondjunk, kit vak szenvedélyek vagy mulatság birnak véres csatázásra? — Nem! valamig felkonczolt emberek' testeiken, az elfoglalt városok' vért gőzölgő omladékain harsogó kurjongatások 's játékok között keresztül menni nem rettegünk: addig a' felvilágosodás nem munkált hihetetleneket.

*) Symb. pol.

Mig hadakról hallunk szólani, toroktátva kiáltjuk a' világnak vadságát. Szabad é a' legcsekélyebb emberen-is igazságtalanságot elkövetni, hogy magunknak egy harmadik ellen igazságot szerezhessünk? Csupán a' vad nép' törvénye nevezhette a' hadakat igazságnak, 's a' közjóra jótékonyan ható dolgok' forrásának. Majd csak akkor, ha a' boldog nemzetek rokon egyességben egymás mellett élhetnek; ha polgáraik, 's ezek' elnökei a' nép és születés között különséget nem tesznek; ha amaz elvet elfogadják, mi szerint a' magáét másnak károsításával gyarapítani tiltatik: egyedül csak akkor kérkedhetnek a' világ' lakosi igazi emberi érzésekkel, akkor lehet rólok elmondani: hogy jó erkölcsűek, 's a' vadságból kivetkeztek *)

„Csak majd akkor, úgymond *Pertinax* császár, érheti el a' kormány a' tökély' fő pontját, ha a' katona már fölösleges lészen.

VIII.

Ha a' népet nyugalmas helyzetében, mentve minden külvavartól, tekintjük; a' sajátuk egy más ellenségére találunk. A' felső hatalommali visszaélés, és az ebből vagy közvetlenül, vagy pedig az illető képviselők, tanácsosok, tisztek 's alattvalók által származott kegyetlen nyomás nem egyszer háborgatta az emberiséget.

*) Iselins Gesch. d. Mensch. II. B. 449. I.

IX.

Egyiptom, Media, Persia és Lybia' történetei az emberi elnyomatásnak szomorú képét rajzolják, melly utóbb irtóztató jelenetekké válva, egyik Dynastiát a' másik után dúlta fel. Minden a' korona' birtokában volt, még maga az erő és élet-is. Nem bilincselte embert a' különben olly szerencsés éghajlat alatti földön valaminek birása honjához. Csak egy tárgy hagyatott néki fen, melly keblében hazájához ragaszkodást gerjesztett, és ez édes atyáinak hamvai valának. Ama felséges obeliskek, édig emelkedő toronyoszlopok, ragyogó templomok korántsem az ország' gazdagságát tárgyazó bizonyítványok. E'félék' építésére szolgáló anyag és szerek Memphis' zsarnokának pénzébe nem kerültek, 's rajtok a' foglyok éhelhalástól szörnyedve dolgozni kénytettek. Ne-is véljük, hogy Egyiptom' ritkaságainak építése azonkép történt, mint jelenleg Europa' nagyobb palotáinak. *)

X.

Volt idő Persiában, midőn az, egy hatalmasnak kormányától el nem nyomatva, fejedelmével 's övéivel a' legszebb békében élhete. Ekkor a' király a' tavasznak első napján, trónját elhagyva, a' nép közé egyeledett, melly őt körülsereglté, 's haza'

*) Allg. W. u. M. G. V. B. 604. 1.

atyjának nevezé. Az ügyesebb földmivelők királyi asztalánál ebédlének, kikhez felséges szava imígy hangzott: „Igen-is barátim! én hozzátok hasonló vagyok, birtokaim a' ti szorgalmaitok' gyümölcsei, 's én azt szerencsémnek tartom. A' királyok épen olly kevéssé lehetnek munkások nélkül, kik őket táplálják; mint a' munkások királyok nélkül, kik azokat védelmezik.“ — Egyedül a' fényüzésnek és szükségnek növekedésével, a' persa zsarnokok' szaporodásával szakadt emez áldott tüneménynek vége. Nem volt már szabad alattvalónak fejedelméhez üres kézzel közelíteni; távol a' királyi asztaloktól, orczája verejtékének hulatásával vala kénytelen megteríteni a' felszámíthatlan költségeket. A' növekedő fény mindig újabb 's újabb pénzkémeket szült, alapítványokat kívánt, mellyek eleinte önkéntes adakozásokból, később pedig zsarolások által szereztek. *Cyrus* jövedelmeit a' legyőzött nemzetek' zsákmányaiból; *Cambyses* az általa megöletett nagyok' jószágaiból gyarapította. Persia már hajdan több helytartóságokra osztva esztendónkint bizonyos nagy mennyiségű adóra számolhatott; mellyből azonban legkevesebb költetett az ország' szükségeire 's közjóra. A' fejedelmek többnyire majd ágyasaiknak ajándékozták, majd udvarok' fényének nagyobbítására fordíták. *Plato* beszél egy követről, hogy egész nap alig utazhatott keresztül azon tartományon, melly a' királyné' övének hivattatott. Majd hason nagyságú vala egy másik, melly a' királyné'

fej-ékének nevét viselte. Igaz ugyan: hogy néhány királyok nagy sommákat hagytak maguk után; de korántsem a' köz-szükségekre. Amaz összeolvadt aranytömegek, mellyeket *Darius* palotájában elrejtett, épen olly keveset használtak, mint *Ramnasetesnek* sziklatorynai, vagy *Sardanapalnak* földalatti boltozati. Majd az ellenségnek számára takarítottak; majd egy tékozlónak kezébe jutottak; majd egy lázadásnak fölébresztésére szolgáltak. A' nemzet' szerencsétlenségének elhárítására, vagy enyhére soha sem támadtak fel halottaikból.

XI.

Nemzeti kincstárát a' római köztársaság jobbadán elfoglalt városok' martalékiból 's megigázott népek' adóiból szaporította. A' Persáknak aranyaik, *Pyrrhusnak* kincsei, Ásiának 's Krétának adói, Keletnek gazdagságai mind eme pénztárba gyűjtettek, 's a' hon' szükségeire rendeltettek.

Sokáig sértetlen maradt ugyan; *Caesar* alatt azonban elkezdődvén a' polgári háború, hogy nézeteit kivihesse, a' katonaságnak átadta. Róma most legnagyobb segédforrásától egyszerre megfosztatott. Szomorú következései ürült épületek, szerencsétlen családok, 's néma törvények valának. *)

---

*) Lucanus. civil. bell. C. III. és V.

XII.

Általában ha a' kincs, és pénztároknek hajdani sorsukra pillantunk; úgy tetszik, mintha a' történetek megnémulnának 's vonakodnának az emberek' hűségéről dicséretet mondani. Eme szomorú tapasztalás birta Lacedaemoniakat azon elszántságra, minél fogva nemzeti pénztár nélkül lenni kívántak. Hiába gyűjtetnek ott kincsek, hol vagy a' kirendelt czél megszűnik, vagy a' pénz-kezelés önkényre bízatik.

Hasztalan bélyegzik a' pénztárokat nyilvános kincstár nevezettel, ha azok a' nemzetnek javára nézve mindig szentek és sértetlenek nem fognak maradni.

Xenophon az illy nemü pénztárokat fenek nélküli edényeknek nevezte. Kincsek és tárházak utolsó menedék-oltárúl szolgáljanak az alattvalóknak javok 's birtokuk' megszabadítására, — illy tekintetben szükségesek és hasznosak. Nem holt tőkék ezek, inkább a' kormány' utolsó éltének, vagy szunyadozó erejének ujalagi feltámasztására rendelvek. Hasonlók ama fegyvertárhoz, mellyeket szükség' idején nem hirtelen lehetne összegyűjteni. Boldog a' nemzet, hol ezen holt tőkék soká zárva maradnak, és csak hív kezek őrzik azokat!

XIII.

A' lázadások' története nagyobb részint az elnyomatásnak történetén alapszik. Hiába keressük

azt csupán a' nemzet' szellemében. Ki jól tudja a' nemzetek' történetét, biztosan állíthatja: hogy a' világnak tán egy nemzete sem volt önmagával elégiületlen; nem-is tudunk példát, hogy valamelly nemzet önindulatából fellázadott volna. Ha egyes embernél az elégiületlenséget kül eszközök okozzák, valljon miért kell akkor egy egész népnél, melly csak az egyesek' tömegét képezi, természet fölötti hatást tapogatnunk? A' nép olyan mint a' tenger, melly a' benne létező mozgony testeknek tulajdonuknál fogva mindaddig nyugalomban van, mig kül okok által nem háborgattatik. *)

Egy kormány sem volt a' világon annyi lázadásoknak kitéve, mint Róma a' császárok alatt. Kelet, Görögország, Afrika, Spanyol, Britannia, Francia, Belgium 's Németországnak nagy része hódolának. Eme statusok időnkinti lázadás és pártütés által Rómától mind elszakadtak. Okaik közönségesen a' császárok alatti kemény kormány, 's helytartóik' zsarolásai valának. **)

XIV.

A' növekedő szükség számtalan pénzkeresési módoknak lön dajkája. Nem mulasztatott el alkalom, a' másét használni, vagy egészen eltulajdonítani. A' találékony emberi elme minden elemet

*) Magazin der Staatenverhältnisse. I. Th. 3. Heft.

**) Tacitus Annal. XIV.

megkísértett, hogy azokat zsoldosaivá tegye; bátor a' legmesterségesebb készület és törekvés-is siker nélkül maradt. A' dolog' fekvése gyakran egyenlő volt a' Chió szigeten történt halászatával. Itt-is, miután a' halász hálójával arany lábost fogott, tüstént nagy hajók usztak a' tóra, szinte hason halászatot teendők; de csak hamar közmondáva vált: nem lehet mindig arany lábost fogni. — Voltak ugyan idők, mellyekben rendkívüli szükségek rendkívüli eszközök által elégitettek ki, mellyek alól a' jobbágy hazájának megsértése nélkül magát ki nem huzhatta. Mindazáltal ha a' szükség megszűnik, illő, hogy a' rendkívüli erőltetés-is megszűnjék. Épen ez birta *Tacitust Vespasian'* kormányának becsmérélsére; mivel az adót, mellyet szükség javaslott, szükség' idején kívül-is megtartotta. *) Illy formán a' nyomás megörökül, és a' fa éltető nedvek' hiánya miatt elszárad — vagy levagdaltatnak a' fák, hogy gyümölcsseiket le lehessen szedni.

Szinte illy káros eredményü volt a' Rómaiaknak a'beli szokásuk, mellynél fogva az adó' behajtására rendelt tiszték' számát felettébb szaporították. Annyi munkás fogadtatott a' gyümölcszedésre, hogy a' termésnek fele azoknak révökön veszendőbe ment. „Az én jobbágyaim, monda *IV. Henrik*, francia király, midőn a' pénztár' tisztjeinek sokaságát látta, mindig kettős adót fizetnek; egyet nékem, mást a' kormánynak. E' második annyira kicsapong, hogy

*) L. II. Hist.

az elsőt-is lehetetlenné teszi. Nehéz megakadályoztatni, hogy vagy tőlem, vagy jobbágyaimtól valamit el ne huzzanak.“ *) *Saavedra* a' tisztviselők' sokaságát Lybiának égő homokához hasonlítja, melly a' legtisztább 's legjobb patakokat-is kiszáritja, 's további folyásukat megátolja.

XV.

Valamint bizonyos, hogy egy országnak a' nemzeti vagyont tárgyazó alkotványa a' kormány és nemzethez tartozik: úgy bizonyos az-is, hogy annak akár mellyik részről hanyatlása legveszedelmesebb következtetéseket szült mindenkor.

Ez okra nézve a' régi törvényhozók törvényeiket 's alkotványaikat úgy iparkodtak alapítani, hogy semmi változást ne szenvedjenek; a' tapasztalástól tanítvák, hogy az újítások és változtatások az épületnek csak megrendítői. *Solon* világosan látta ama veszélyeket, mellyeket változtatások szülhetnek, e' végből a' tanácsot eskü által fogadásra birta, hogy törvényeit soha meg ne változtassa. **)

Lykurg-is hasonló elvből fogadtatta meg polgártársaival, hogy rendeleteit és törvényeit visszajövetéig meg ne változtassák. A' tanács ezt megígérte, *Lykurg* pedig soha vissza nem tért.

*) Histoire de la mort. de Henr.

**) Plutarch in vita Solon.

Spartában a' változtatásnak annyira ellenségei voltak, hogy az még a' hangászatban-is megtiltatott. Emlékezetes e' tekintetből a' királynak és tanácsának ama határozata, mellyel *Miletusi Timotheus* megfeddtek; mivel hárfáját négy szál hurral megtoldotta. Ezen hangszert csak két szál hurral leheté ellátni, és közönséges énekek' kíséretére rendeltett. Midőn tehát eme zongorát *Phrynis* kilencz, *Timotheus* pedig tizenegy hurral látta el; a' tanács e' változáson annyira megdöbbsent, hogy a' két vétkest maga elébe idéztetvén, *Timotheusra* illy forma ítéletet moncött: *Miletusi Timotheus* előttünk bevádoltatott, hogy városunkba érkezve a' hangászatot megrontani törekedett. *Lykurg'* idejebéli hárfát megvetvén, hurait megszorította, és az a' nélkül-is ujság után kapkodó fiatalságot hangjaival és fülsértő dalaival még inkább hevítette. Továbbá vádoltatott, hogy *Ceres'* titkait megszenségtelenítette, énekeit illetlen cifrázgatással, és *Semele* istennőnek megszorodását botránkoztatólag hangoztatva. Ez okból a' király' tanácslatára jónak találtuk merényéért megbüntetni, 's négy hurai' nyilvános lemetszésére kényszeríteni, például az utódiságnak, hogy a' *Lacedaemoniak'* szokásait, a' játékok' ünnepélyességét ujítani, 's asszonyos hangokkal az erkölcsöt megrontani senki többé ne merészelje.“ *)

Polyb okát adja, miért lett *Karthagó* mindig kisebb, *Roma* pedig nagyobb, és azt amazoknál a'

*) *Boethius de Musica* L. I.

törvények és szokások' szünetlen változásában; emezeknél pedig a' hazai törvények' szoros megtartásában lenni állítja.

„Ha mindjárt, úgymond *Thucydides*, valami hiányos találtatik-is a' törvényekben, még-is csak azok a' legboldogabb országok, hol ezek legkevesbé változtatnak.“ *Pindar* állítja: hogy könnyü valamely országnak alkotmányát feldúlni; de az általa felingerlett 's mozgásba jött kormányokat ismét lecsillapítani egyedül istennek munkája.

Platokint régi törvényeket változtatni annyi, mint hydrának fejét venni. Tébolodottaknak tartja *Herodot* azokat, kik a' hazai törvényeket és szokásokat megvetve külsőkhöz ragaszkodnak. Az emberek annyira honi törvényeikhez szoktak, hogy tőlök el nem állnának, ha mindjárt mást választani nem tiltatnának-is.

Augustus' kormányáról *Dio* azt jegyzi meg, hogy e' nagy fejedelem terveit csupán azért vihette ki; mert dolgaiban nem vala hirtelen: „nem hirtelenkedett dolgai' kivitelében, nehogy azok embereket változtatva, összevissza forgatva, keveset sikerülnének. Némellyeket hevenyében bevégzett, többet később időkre hagyott.“ *)

---

*) Non omnia statim exsequutus est, veritus ne parum succederet, si simul homines transferre, et invertere vellet; sed quaedam ex tempore disposuit, quaedam rejecit in tempus.

„Uj alkotványok' szerkeztésére kézzel fogható okok szolgáljanak.“ Ez vala *Ulpian*nak vezér-elve, ama tapasztalásból merítve, miként csalatkoztak sokszor kormányjobbítók színlelt okok által. A' visszaélés nem mindig elégséges ok az alkotványok' felforgatására; mi több — bizonyos helyzetekben még tanácsos sem a' visszaéléseket egyenesen 's hirtelen megtámadni. „Érezzük a' visszaéléseket, így szól *Montesquieu*, 's jobbitgatjuk azokat; de a' megjobbitásban ismét csak visszaéléseket látunk. Ne bán-tsuk a' rosztat, ha rosszabbaktól félnünk kell; hagyjuk meg a' jókat, ha jobbokról kétkedünk “

A' bölcs kormányzók mindenkor figyelemmel járultak a' dologhoz, valahányszor rendelkezéseiket a' fenálló alkotvánnyal összeütközni gondolták, jól tudván, hogy minden nemzet kezdettől fogva irtózott az újítástól. A' polgár csak hamar veszendőben véli általa lenni hazáját 's egész állományát; búsan néz vissza megszokott helyzetére, 's mély töprenkedést szül benne azon viszonyok' emléke, mellyek közt honra talált. *Demosthenes*, *Timocrates* ellen intézett beszédében a' Locrabelieknek ama törvényöket említi, melly szerint az újítást javallónak nyakára sinor tekertetett. Ha indítványa köztetszést nem nyert: azonnal megfojtatott. Régi persa szokás szerint aranytáblára állítatott az, ki a' királynak kétes dolgokban tanácsot nyujtani ohajtott. Ha tanácsa sikerült, az aranytáblával jutalmaztatott, külömben pedig megkorbácsoltatott. *)

*) Aelian. lib. 17. de varia hist.

A' régihezi ragaszkodás, kivált melly századok által jótékony befolyással volt, minden ujítás' szeretetének 's nép' változékonyságának daczára-is fő szerepet játszik. Ékes szó 's fényes ígéretek adhatnak ugyan más fordulatot egy időre az ingatag pór-nak, de észre jön ő még-is, és annál fájdalmasabban pillant a' multakra. Általában minden ujításnak az a' tulajdona, hogy előbb utóbb ismét csak hajdani alakjába öltözik. Egy nemzet sem változtatta annyiszor kormányát, mint Görögország; és egy nemzet sem kereste annyiszor fel régi alkotványát, mint Görögország. A' Rómaiak királyaikat elhagyva, annyi sok véres lázangások után ismét királyok alá kerültek. Angolország megkezdi pártütését: a' parlamentek felforgattatnak, 's utána a' királyok, Halálos büntetés alatt tiltatik a' „király“ szónak kiejtése. *Monk* azt kimondja, 's Angliának ismét királya van. Támadhat igen-is új constitutio, melly a' nemzetnek, mint valamelly égi szülemény, nyakába kerítetik; megjelenésekor hangosan hirdettethetik, hogy általa nem csak a' haza' szükségei pótoltnak 's kevesednek; hanem még annak fénye 's jólléte-is századokra megalapítatik. Igaz é azonban eme politikai számítás — csak a' jövő mutatja meg. Illy változtatásoknál nem ritkán lehetne kérdezni: valljon nincs é már egyéb segédszer a' két értelmü ujrászületésen kívül? nincs é más aranybánya, mint az alkotványos romok alatti? nincs é jobb kormánykészület, mint az erészak?

Ki a' változott alkotványok' történetét 's következményeit csak egy oldalulag tekinti-is, könnyen átláthatja: hogy valódi 's tartós boldogságban sem a' kormány, sem a' nép nem részesül, ha azt erőszakos eszközök 's ujítások által akarják elérni. Folyhatnak bár esztendők a' nélkül, hogy a' réginek kívánata szóba került volna; de azért az erőszak által visszatartóztatott némaság még nem nyujt győzelmi borostyánt. Néhány újabb törvényhozóinkról mondhatnók, hogy az embert egészen új formába önteni próbálták; de a' helyett, hogy néki, mint *Prometheus*, új lelket kölcsönöztek volna, csak gépelyt alkotának, mellynek rugói 's tollai, ha felhuzódnak, önmagokat zavarják 's akadályozzák. *)

XVI.

Midőn *IV. Henrik*, francia király 1596ban a' nemeseknek Roueba gyűlést hirdetett, velök az ország' dolgairól, leginkább pedig finczmunkálatokról tanácskozandó; a' gyűlést következő beszéddel nyitá meg:

„Ha egy hires szónok' nevéért akarnék beszéleni, bizonyára több szép szavakat, mint jó akaratot hoztam volna magammal; becsvágyom az ékes-szólásnál kevésbé tovább terjed. — Én Franciaország' megszabadítója 's új alkotója nevének megérdemlééért küzdök. Márig-is szerencsés valék az

*) Allg. Welt-Gesch VII. B. 346. l.

egek' kedvezése, hív szolgálím' tanácsa, 's bátor nemességem' — mellyből a' hercegeket sem vonom ki, annál-is inkább; mert a' nemes nevezet a' legszebb nevezet — vitézsége által, azt a' rabságból és a' végső veszélytől megmenteni. Jelenleg csak előbbi fényét 's hajdani dicsőségét akarom visszaállítani. Vegyetek részt hív jobbágyaim eme második dicsőségben úgy, valamint az elsőben. Nem hívtalak én benneteket ide össze, hogy akaratomnak vak buzgósággal megtartására kényszerítsek; én tanácsaitokat ohajtom, hogy azokat méltányoljam, elfogadjam, 's magamat vezérlésekbe bocsássam. Ez ama kívánat, minőt királyok 's ősz szakálú vezérek, valamint én vagyok, nép előtt nem mindenkor nyilatkoztatnak; de jobbágyim eránti szeretetem, 's a' kormány' megtartása fölötti forró kívánságom cselekszik, hogy mindent könnyűnek és dicsőségesnek tekinthessek.“ *)

XVII.

A' történetek több országokat említenek, mellyek hadak 's időköriülmények által igen mélyre sülyedtek; legjobban jártak illy eseményeknél azok, hol a' réginék megtartása, vagy csak néminemű ujítása javaltatván, főleg azon kutforrásokra ügyeltetett, mellyekből hajdani virágzásuk és jóllétök eredett.

*) Allg. Welthist. XXIX. Th.

Úgy vélem, nem léssen tilalmas a' harmincz esztendő's háború utáni országok' állapotját itt röviden érinteni. Egek! miként folytak akkor a' dolgok Németországban — miként Francia 's Bajorországban. Németország politikai lététől fogva soha sem volt olly szomorú helyzetben, mint azon békeegyezőskor, mellynek Münster 's Osnabrückben kell vala tartatnia. Tárva állt szinte harmincz évig ama nézőhely, mellyben Svédok, Francziák, Magyarok, Horvátok, Spanyolok, Lengyelek, Kozákok és Németek mindenféle osztályokban ide 's tova forrongtak, országokat foglaltak, rablottak, 's lángokba borítottak. *)

Németország egy pusztá, kihalt és sarczolt országhoz hasonlított, tele szerencsétlen családok' főházaival, élelem és földél nélkül.

Semmivel sem volt kedvezőbb sorsa a' győzelmes Franciaországnak. Mert ámbár ellenséges behatolásoknak 's pusztításoknak kevesbé vala kitéve: mindazáltal a' pénz és fényűzés fölötté elnyomta. Nevezetes, mit *Talon*, főügyész, 1648ban *XIV. Lajos*, csecsemős királynak, vagy inkább anyjának, *Anna* királynénak mondott a' párisi parlamentben: „azt terjesztik, úgymond, előnkbe: hogy könnyebb az ellenséget fegyver, mint józan okok által békére kényszeríteni; a' kormánynak java megkívánja, hogy a' király' segedelmére siessünk — ez által új tartományokat 's országokat nyerendők. Legyen bár eme

**) Schmidt's Geschichte der Deutschen. VI. Band.

mondás koholmány, vagy valódi meggyőződés, belőle még-is csak annyi igaz: hogy Felséged győzelmei által a' népnek nyomorait nem enyhíti; sőt hogy vannak tartományok, mellyekben korpa és zab-kenyéren kívül egyebet nem találhatni.“

„Ama pálma-ágakat és borostyányokat, mellyeknek elnyeréséért a' népek nyuzatnak és lábbal tipratnak, nem lehet plánták közé számítani, ha az éhség' csillapítására gyümölcsöket nem teremnek.“

„Önnek, Asszonyom! fő kötelessége az uralkodó nyomorról gondolkodni. Fontolja meg, hogy a' hadnak további folytatása véghetetlen sokaságú embert juttat koldus botra. Törekedjék azért, hogy az irgalom, könyörületes részvét és mérséklet közöttünk-is meghonosodjanak.“ *)

Ki ne hitte volna, hogy mindenek előtt a' nemzet' szerencsétlenségét méltatva olly eszközökhöz ne ragaszkodjék, mellyek a' bel-jóllétet minél hathatósabbán előmozdítanák. De az udvarnak szabályai a' népnugalomnak üdvös elveivel összeütköztek. Mig egyik rész *IV. Henrik* alatt a' nemzeti jóllétnek virágzását ohajtva fáradhatlanul munkálódott, az alatt *Mazarin* minister csak a' kül fénynek nagyobbitásáról álmadozott, ha mindjárt akarmennyi áldozatokba, vérontásokba, sőt az ország' alkotványába kerülne-is.

Több jelesb fejedelmek közt népe' javáról igen nemesen gondolkodott *Ferdinand Mária*, bajor her-

*) Negot. secretes touchant la Paix de Westph. T. IV.

czeg. Bajor ország Lech folyótól egész Inn-ig pusztaságban állott. Számptalan népes faluk 's városok romhalommá változtak; a' szántóföldeken farkasok 's ragadozó állatok kullongtak. Az udvarok' számára baromfiakat alig lehetne találni. Illy bús körülmények közt lépett *Ferdinand Mária* a' kormányra. Első gondja volt, az országnak tartós békét szerezni. Ó Bajorban második *Numa* akart lenni. 'S valljon e' tekintetből az ország' nagyobbításáról gondolkozott e? — Iparkodott e' pénztárait megtölteni? — Valljon az alkotványt sértegette, vagy felforgatta e? Úgy hiszem, hasonlókra tán egy fejedelemnek sem valának kedvezőbb okai. A' császári korona, gazdag segedelmek, az ország' nagyjainak szabadságai, mind ezek kétségen túl nagy ingerül szolgálhattak volna néki. Midőn 1657ben a' római császár meghalálózott, *Ferdinandot* kiáltotta a' sokaság; de *Ferdinand Mária* hazája iránti szeretetből a' császári koronát el nem fogadta, nyomósbnak tartván az ország' állapotját, mint tulajdon felmagasztaltatását. Ama valószínűség, minél fogva új hasznok helyett csak nyugtalanságot gyűjthetne, 's kártékony irigységet gerjeszthetne; ama szilárd elhatározás, mi szerint országát, kerülne bár mibe, boldognak látni ohajtá, valának fő indító okai, mellyek véle a' koronát megköszönteték.

Majd ismét más alkalom adta elő magát, mellyben alattvalóinak vérökkel nagy summákra viradhadtott volna. 1672ben Francziák és Hollandok közt

háború támadott, mellybe utóbb majd minden német fejedelem bébonyolódott. *Fridrik Vilmos*, brandenburgi herczeg, sőt maga *Leopold* császár-is Hollandnak segédet küldének, kiket braunschweigi és lüneburgi herczegek, hessenkasseli ország-gróffal együtt követtek. A' háború 1679ig tartott. Ez alatt *Ferdinandot* egyik vagy másik részre semmi sem birhatta. Ő épen olly kevés vonzódást érzett magában azon dicsőségre, melly az emberiség' szerencsétlenségével arattatik, mint ama válalatra, melly által országa nagyobbodnék. Mind e' mellett még-is hős lelkü vala. Becsülte a' katonát, és csak hamar 20,000 fegyverest állított lábra, hogy t. i. szükség' idején, mint *Phocion*, országát 's alattvalóit kellőleg védhesse. A' hatalmasságok-is tisztelték őtet. Tulajdonává tette *Marcian* császárnak amaz elvét: „A' böles, mielőtt fegyverhez nyúl, mindent elkövet, mi a' békességet kieszközölhetné.“ Saját és jobbágyainak birtoka illy módon kivülről biztosítva lévén, az ország' bel virágzására 's művelésére fordítá szorgalmát. Azon eszközöket és segédforrásokat tartván legjobbakknak, mellyeket a' hely, föld és éghajlat-is elősegítének; amaz intézeteket legbizonyosabbakknak, mellyek a' próbát már többször kiállották, mindenek előtt a' földművelést és baromtenyésztést különösen ajánlotta. Maga az uralkodó nyújtotta legelső példáját a' jó házi gazdaságnak; mire az ország csak hamar népesedni kezdett, 's a' puszta téreken számos lakások emelkedtek. A' honi

kereskedést élénk mozgásba hozta; a' külföldeli egyetértést, a' ki- 's bevitelt foganatosította; szóval: mindenkinnek jogait 's vagyont háborítlan bátorlét edzé. A' polgár már most szemlátomást gazdagodhatott; a' kézművek szaporodtak, a' művészetek — valamint ezt a' festőknek 's kőfaragóknak remek munkáik bizonyítják — kitünőleg virágzottak. *Ferdinand* mind e' mellett elég gazdag volt; roppant palotákat épített, mellyekről azonban, mint *Fridrik*, dänemarki király, kronenburgi lakáról, nyilván mondható: „nem szívelhetnék meg bennök egy követ, ha tudnám, hogy az alattvalóimnak csak egy verejték-cseppjébe-is került légyen.“ — Így gyarapodának rövid idő alatt a' jó királynak áldott törekvései! De miként-is lehete máskép? hiszen nevelése, szíve, emberi érzése, bánásmódja — mind csak alattvalói javának kivivására munkálkodtak. Fő nevelője, édes atyja, *I. Miksa* vala. Telvék lángésszel felséges intései, mellyeket eme dicső kormányzó és gondos atya első szülött fiának örökségül hagyott. *Ferdinand* ezeket nem csak megtartotta; hanem ama bölcsenek, kiknek képeikkel édes atyja müncheni palotáját megtölté, alapmondásaikat-is naponkint olvasgatta. Szerencsés volt e' mellett *Ferdinand Maria*, *Kurz* ministerének huzamos és hív szolgálata által. Mindketten szívből örvendeztek a' nemzet boldogságának növekedésén, 's mindkettő sirjába vihetette ama meggyőződést és közbizonytságot: hogy

nem érheti a' hont nagyobb csapás, mint ha illy férjfiak hálnak ki kebléből.

Fájdalom! megholt *Ferdinand*, és pedig Bajor-jaira nézve fölötte korán, 1679ik esztendei Majus hó' 16án életének 43kában, örökségül hagyván *Emmanuel Miksa* fiának egy országot, tele ifjú erővel 's virággal — kincstárt pedig tetézve gazdagsággal.

Dicső fejedelem! könnyű szemekkel jelentek meghálás polgárid 's alattvalóid szent koporsód előtt — azok t. i. kik élénken bizonyítják, hogy kormányod alatt szerencsések valának; kik még most-is alig hishetik, hogy téged a' halál elragadott közülök. Engedj meg késő unokáiknak, ha a' te szép napjaidat sötétség' napjainak nevezik. Oh sötét és még-is boldog napok! Itéletet arról: örvendett é létének a' nemzet, vagy érzé é boldogságát? sem a' dagályos folyóiratok, sem valamelly lángésznek világa, sem a' tiz nyelvü kiáltozók, sem a' világ' boldogításáról álmadozók nem hozhatnak. Hiában kerestetik a' népnek boldogsága papirosokon vagy sajtók alatt. — Azen Status boldog, mellynek fő elve: „a' vagyonnak biztossága“, 's mellynek polgári teljes mértékben élvezik eme törvénynek varázs kellemeit.

A. S.

ZÁRSZÓ.

A' tudományos pálya nem terjeszt mindenkor előnkbe tetteket, gyakortább csak nyilatkozványokban mutogatja a' nézetek' láthatárán termett dicső szüleményeket, azon nemes buzgalomtól hevítve: bár a' halandók' minden ügyeire 's helyzeteire kellő fényt deríthetne! A' mivelő kör tudniillik, mellyet nem ritkán idő, hatalom, gyarlóság 's több más bonyolódott körülmények gátolhatnak, sokkal szűkebb a' gondolkozóénál.

Nincs ember, kiben a' tökélyek öszpontosulva találtatnának; mert Isten csak egy van — de ember sincs, ki egészen rossz lenne. És ez az oka, hogy azok' munkálatiban-is, kiket különben a' közvélemény gonoszok' sorába iktatott], lelhetni ollyasokra, mellyeknek tiszta ész, nemes szív 's jó irány bélyegök. Mert lehetetlen, hogy nyugodt elmélkedés közben néha akárkinek-is lelki tehetségein egy szentebb ihletés át ne villanjon, arra intő, hogy eredeti méltóságát becsülje, 's a' szerint éljen. Mit mondjunk pedig azon írókról, kiket a' közvélemény-is a'

lehetőségig kiművelt lélek 's észbeli tulajdonokkal felruházottaknak tart? Ezek' iratait kincseknek az nem ismeri el, ki csak önmagát keresi, 's én-ségen kívül mit sem hordoz keblében.

Alapelvek, alapmondatok, közmondások 's példabeszédek történeti adatokkal világosítva egyedül lángelméktől származnak. Hasznok igen nagy; mert a' mélyebb fontolódás, bővebb ismeretek, 's gyakori tapasztalások' eredményei lévén, kijelölik földi pályánk' viszonyait, rövid és fontos tanácsot nyujtván: mit kellessék minden állapotban tennünk; vagy rést nyitván, mellyen a' magasban emelkedni tudó fogatatoson nyomul előre. Szükségtelen kérdeznünk: ki mondja ezt, vagy amazt? elég tudnunk, mit mond. Különb-en-is a' józan ész szülte szabályoknak legyőzhetlen erejük van. Ki előtt ne légyen kellemes, társalkodhatni a' tudós és bölcs férjfiakkal? olvashatni ugyanazon egy tárgyat különböző szerzők' szavaival? egyiknek gondolatit 's érzelmit a' másikéval összehasonlítani, 's így önvéleményét a' jelesbek' néző szempontja, lelki ereje 's minémüsége után ohajtott érlelésbe hozni? E' gyönyörködtető alkalom szüli bennök észrevehetlenül azon szép nyereséget, mi szerint a' tárgy legkönyebben hat a' lélekre, 's legmélyebben gyökerezik meg abban.

De léssen még e' könyvnek más haszna-is. Ha boldog olvassa, minden betűje azt sugandja néki: te boldog vagy. Nehogy azonban boldogsága' tömjénétől elkábulva, felejtkezzék arról, hogy ő ha-

landó-is egyszer'smind, előáll a' mulandóság' komolyan intő szózata. A' szerencsétlennel átláboltatja a' földi nyomorok miatti csüggedés' tengerét, partra emelvén őt, honnét az emberiség' jövődő boldogsága is'eni fényben látszik ragyogni. Találhat benne a' szebb műveltségre törő classikai vázolatokat és bölcselményeket; a' fiatalabb pedig utmutatást: miként szokják már korán éretten gondolkozni, gondolatit felesleg szószaporítás nélkül velős szavakba önteni, 's tetteit gondolatihoz úgy, mint szavaihoz helyesen alkalmazni. A' feledékeny végre, 's bűnös álomba merült általa igaz bűnbánatra serkentetik, őszinte 's erényes áldozatokkal pótoltatván véle, mit tán lefolyt éveinek könyelmüleg töltött óráiban elmulasztott.

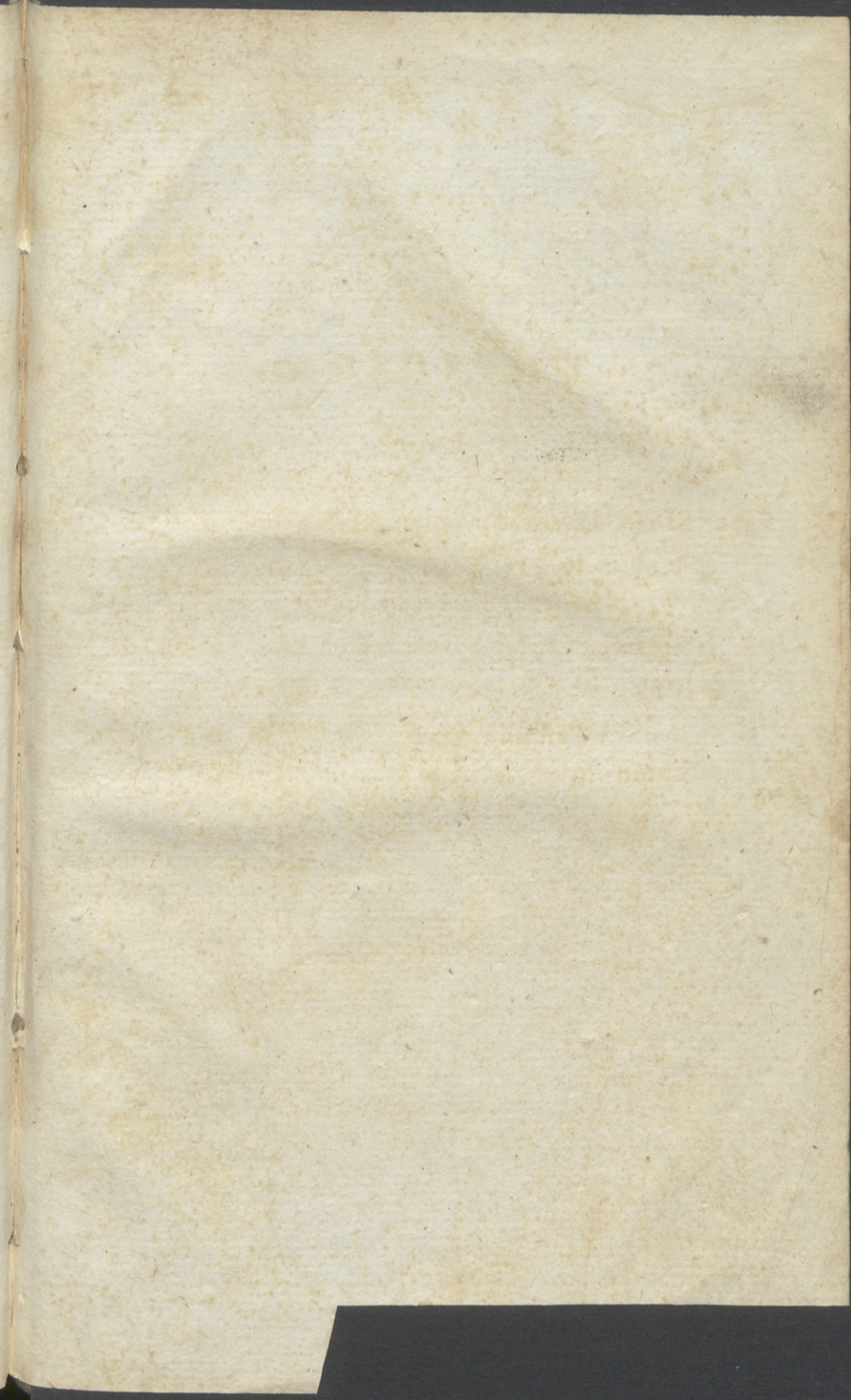
'S ím! ez azon cél, melly kitűzetett e' próbatételes munkának. Religio, moral, filozofia, igazságszeretet, 's több a' köztársaság' személy és vagyombeli bátorságának fentartására mellőzhetlenül megkivántató szellemi 's anyagi eszközök vannak itt összeszedve. Szerencsések a' dolgozók, ha vállaltok t. olvasóik' szivében a' józan bölcsesség és erkölcs' szeretetét csak némileg-is képes leend éleszteni; mert e' kettő vezérelhet mindenkit a' valódi jóllétre 's boldogságra.

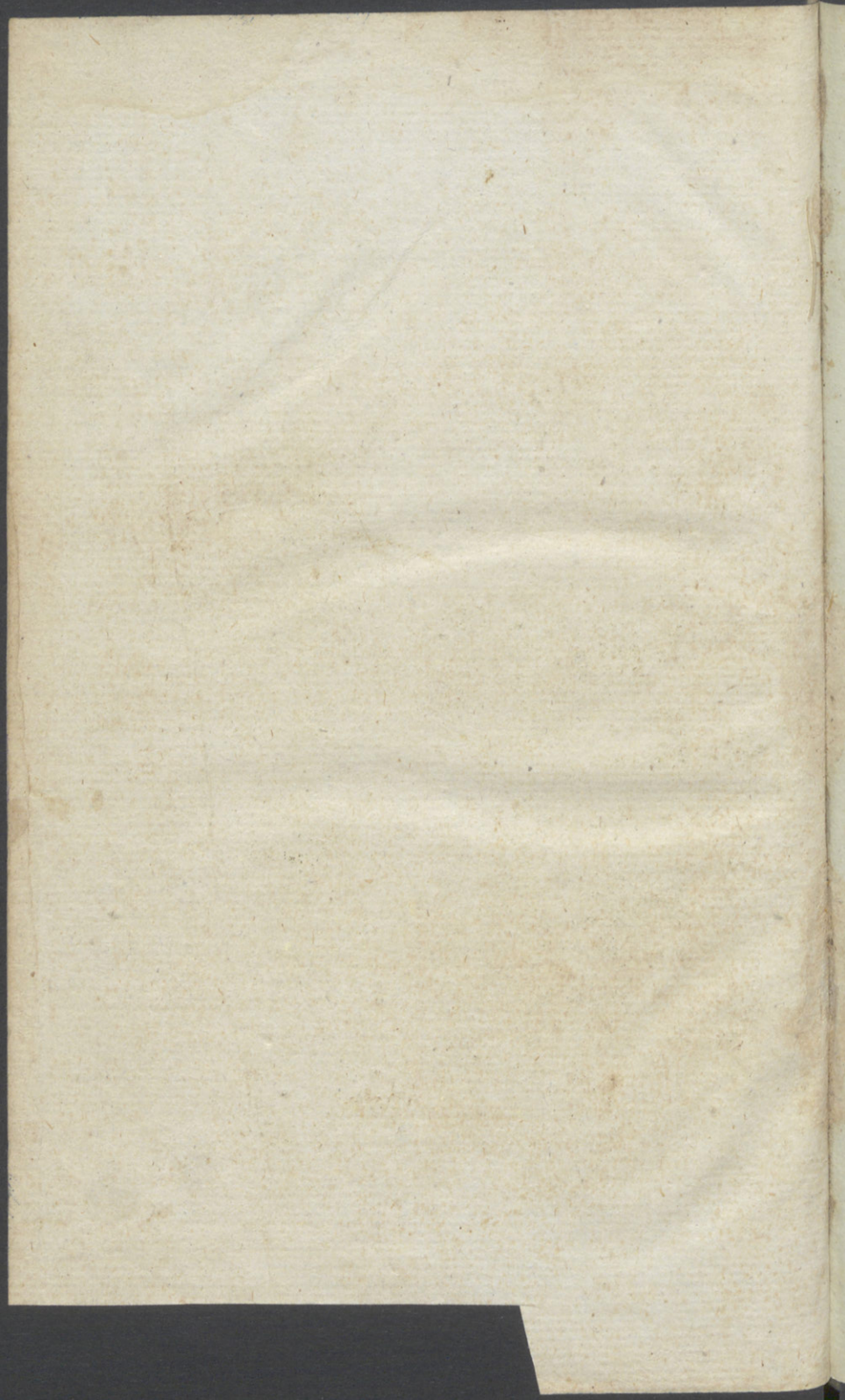
Tartalom.

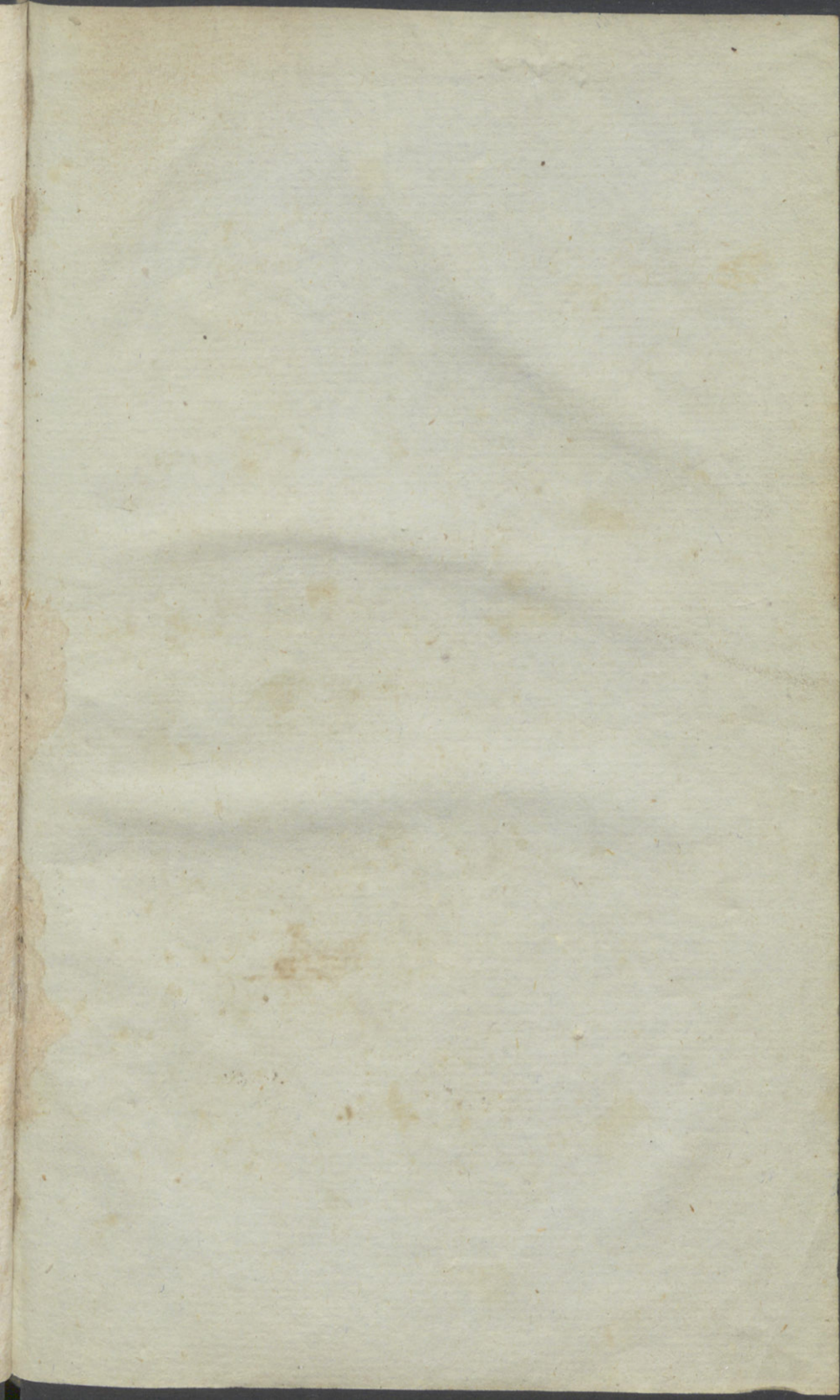

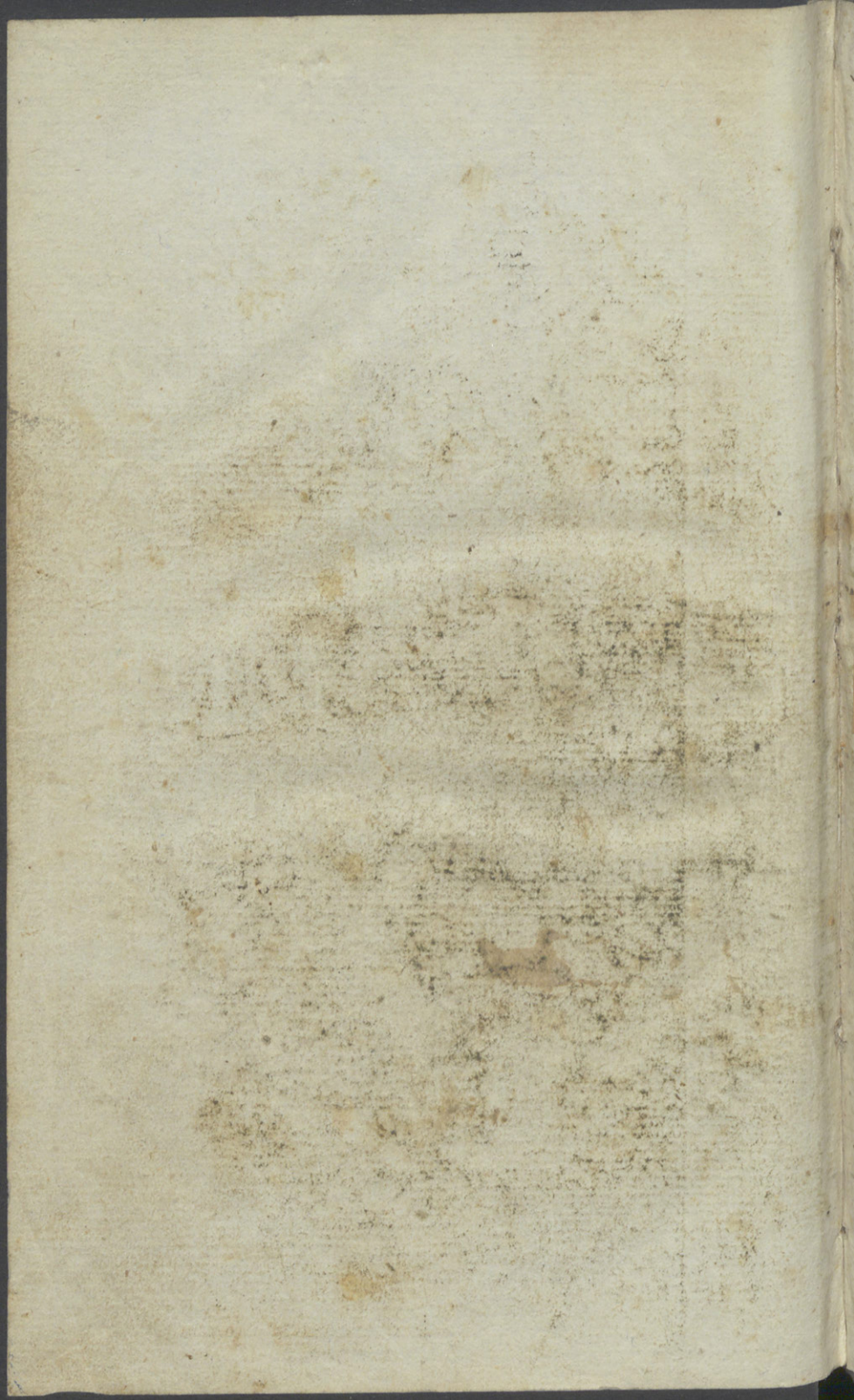
	<i>Lap.</i>
IV. Szövetkezések és Avatkozások nagy tekintetűek „ „ „ „ „	3
V. Törvények, Erkölcsök, és Religio a' Statusoknak talpköveik „ „ „	41
VI. Boldog azon Status, mellynek első alaptörvénye: „a' Saját' bátorléte“ „	120
Zárszó „ „ „ „ „ „	179

757175

757775

